STAUROPEGHION

ARHIMANDRITUL
SOFRONIE

CORESPONDENȚĂ CU PROTOIEREUL GHEORGHE FLOROVSKI

Titlul Originalului în Rusă: Архимандрит Софроний (Сахаров) «*Переписка с Протоиереем Георгием Флоровским*»

© 2008 World copyright Stavropegic Monastery of St John The Baptist, Essex, G.B.
© 2008 World copyright St Sergius Lavra, Moscow, Russia.

No translations of text and/or publication of photographs to be made from the original or from translations of the original without written permission from the Monastery.

© 2016 pentru ediția de față:
Editura Accent Print, Suceava România.

Traducere de Ieromonahul Rafail (Noica)

© 2016 pentru prezenta traducere:
STAVROPEGIC MONASTERY OF ST. JOHN THE BAPTIST, TOLLESHUNT KNIGHTS, by MALDON ESSEX, CM9 8EZ G.B.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SOFRONIE SAHAROV, arhimandrit
Corespondența cu Protoiereul Gheorghe Florovski / Arhimandritul Sofronie (Saharov) ; trad. de Ierom. Rafail Noica. - Suceava : Accent Print, 2016
ISBN 978-606-8686-49-3
I. Rafail Noica, ieromonah (trad.)
2

ARHIMANDRITUL SOFRONIE
(SAHAROV)

CORESPONDENȚA CU PROTOIEREUL GHEORGHE FLOROVSKI

Traducere din limba rusă de
Ierom. Rafail (Noica)

———

Tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
IRINEU
Arhiepiscopul Alba-Iuliei

———

Editura Accent Print
Suceava, 2016

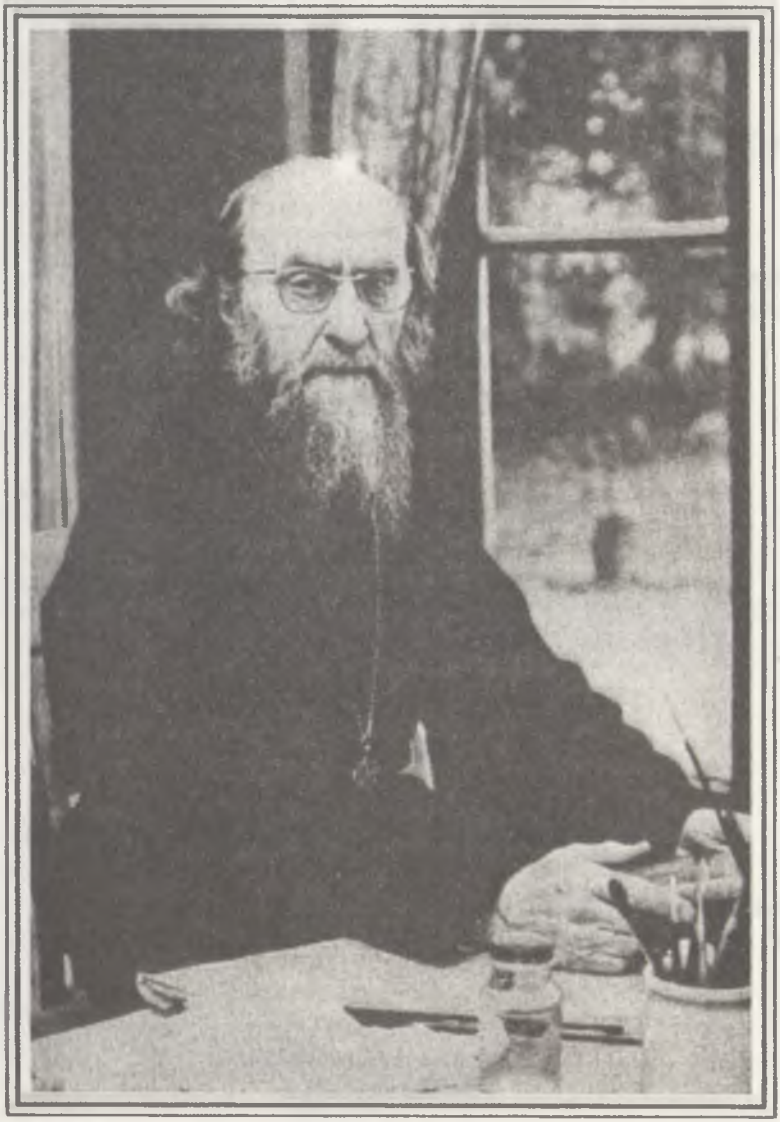

Arhimandritul Sofronie în 1960

Înainte cuvântare

Ediția de față prezintă corespondența arhimandritului Sofronie (Saharov, 1896-1993), deosebit nevoitor-scriitor, cunoscut drept autorul cărții *Cuviosul Siluan Athonitul*, cu unul dintre cei mai mari theologi orthodocși ai veacului trecut – protoiereul Gheorghe Florovski (1893-1979)[1]. Scrisorile publicate prezintă un interes atât istoric, cât și theologic.

Corespondența se află în arhivele Mănăstirii Sfântul Ioan Botezătorul (Essex, Anglia), cărei întemeiere și zidire părintele Sofronie și-a închinat ultimii ani ai vieții. În selecția de față nu am inclus cărțile poștale cu urări, nici scrisori care exprimă preocupări exclusiv practice și în care nu se află material theologic sau istoric.

Arhimandritul Sofronie și protoiereul Gheorghe Florovski sânt două destine diferite, două căi creștine. Cu toate acestea, amândoi sânt reprezentanți ai unei generații ce se distinge printr'o cât se poate de înaltă cultură dogmatică. Anii devenirii lor duhovnicești corespund cu perioada înfloririi theologiei emigrației ruse din prima jumătate a veacului al XX-lea. Părintele Gheorghe scria părintelui Sofronie la Athos încă din 1929, când părintele Sofronie era monah în mănăstirea Sfântului Panteleimon. Totuși corespondența de atunci nu denotă aceeași strânsă legătură precum cea de după anii războiului. Întorcându-se în Franța, părintele Sofronie și-a jertfit toate puterile tipăririi scrierilor povățuitorului și starețului său – Cuviosul Siluan Athonitul. Un întreg număr de

[1] O mai deplină biografie a protoiereului Gheorghe Florovski se găsește în cartea redactată de E. Blain, *George Florovsky, Russian Intelectual and Orthodox Churchman*, New York, 1993.

scrisori este închinat acestei teme însemnate. Pentru părintele Sofronie, cuvântul Cuviosului Siluan era nimic mai puţin decât o **descoperire** dată de Dumnezeu întregii noastre epoci. Din scrisori este vădit că publicarea scrierilor Cuviosului devenise părintelui Sofronie o „lucrare universală a Orthodoxiei”[1]. În persoana lui Florovski, părintele Sofronie găsise un sprijin şi un părtaş lucrării sale: prima ediţie a cărţii în limba engleză cuprindea înainte-cuvântarea părintelui Gheorghe. Tot în acei ani de după război a ieşit la iveală şi adânca părtăşie a viziunii lor theologice care i-a înrudit în Hristos. Pentru părintele Sofronie, ca şi pentru părintele Florovski, dogmatica nu era o oarecare gimnastică abstractă a gândirii logice. Era însăşi realitatea vieţii. Într'una din scrisori, Florovski, plângându-se părintelui Sofronie de indiferenţa orthodocşilor faţă de theologie, scria: „Foarte mult m'aş bucura să vă vorbesc faţă către faţă pe teme theologice. Noi toţi trebuie să ne purtăm crucea însingurării”[2]. Părintele Sofronie însuşi suferea datorită faptului că „...sânt prea puţine astfel de minţi, astfel de suflete care «trăiesc» dogma, adică «theologi» prin însăşi starea lor lăuntrică”[3]. Părintele Sofronie îl îndreptăţea pe Florovski: „Cu expresia privind «crucea însingurării pe care toţi trebuie să o purtăm» aţi atins însuşi centrul trăirii mele în clipa de faţă”[4]. Şi, sub forma mărturisirii, părintele Sofronie a supus judecăţii părintelui Florovski viziunea sa theologică, cu smerenie şi cu dorinţa de a auzi şi judecata unui om cu o minte theologică atât de subţire ca a părintelui Gheorghe. Pentru părintele Sofronie era o împrejurare de o însemnătate deosebită: cu toată bogăţia experienţei sale ascetice, el ştia cât

[1] Cf. Scrisoarea a 5-a (21 Februarie 1958), p 28
[2] Răspuns părintelui Sofronie (10 Martie 1958) la Scrisoarea a 6-a, p. 32
[3] Cf. Scrisoarea a 9-a (21 Martie 1958) , p. 44
[4] Cf. Scrisoarea a 8-a (16 Martie 1958) , p. 37

Protoiereul Gheorghe Florovski

de primejdioasă este încrederea în sine. Aceasta şi-o însuşise încă de la Athos: pentru monahi era neapărată ispitirea prin judecata altora mai cercaţi, mai în vârstă, recunoscuţi drept călăuze adevărate. „Supun însă judecăţii dumneavoastră gândurile mele – scrie părintele Sofronie – în nădejdea că mă veţi ajuta să mă menţin pe calea împărătească a Părinţilor. Nu aş dori ca, din lipsa mea de experienţă şi cunoaştere, să afirm lucruri care se află departe de iubita mea Orthodoxie"[1]. Florovski, făcând cunoştinţă cu viziunea dogmatică şi experienţa ascetică a părintelui Sofronie, a recunoscut în el un adevărat purtător al predaniei de multe veacuri a Sfinţilor Părinţi, şi un împreună-mărturisitor al credinţei dreptslăvitoare.

Viaţa în condiţiile emigraţiei ruse i-a pus faţă în faţă cu problema „pan-naţionalităţii" credinţei orthodoxe. Le-a fost dat să trăiască deosebit de acut Orthodoxia ca adevăr universal, unul care înfăţişează lumii întregi pe Dumnezeul cel adevărat. Biserica era pentru ei păstrătoarea acestui Atot-Adevăr, iar nu un oarecare adaos al vreunei culturi naţionale. Orice înmicşorare a absolutului credinţei orthodoxe ei o trăiau ca pe o durere cât se poate de adâncă. Astfel, pentru părintele Gheorghe, „naţionalizarea" Orthodoxiei era nimic altceva decât zădărnicirea Bisericii: „...Orthodoxia aici este «sufocată» tocmai pentru că ocârmuitorii oficiali rămân pe vechile căi. Parohiile orthodoxe devin nişte colonii de străini şi îşi pierd caracterul bisericesc"[2]. Părintele Gheorghe, ca mai târziu şi însuşi părintele Sofronie, aparţinea jurisdicţiei Patriarhatului de Constantinopol. În 1963 Părintele Gheorghe scria cu durere părintelui Sofronie: „Arhiepiscopul Nikodim mult m'a amărât şi m'a uimit cu întrebarea sa între patru ochi: «Oare nu vă

[1] Cf. Scrisoarea a 7-a (16 Martie 1958), p. 36
[2] Răspunsul părintelui Gheorghe (7 Februarie 1959) la Scrisoarea a 15-a, p. 85

întristează în adâncul sufletului faptul că nu vă aflaţi în Biserica în care v'aţi botezat?». La care, pur şi simplu, i-am răspuns cu nedumerire: «Eu niciodată nu am gândit că am fost botezat în 'Biserica Rusă', şi că aşa ceva există. Există numai Biserica Orthodoxă». Pentru el era ceva de neînţeles. Iată, această înmicşorare sau, în realitate, uitare a universalismului sau «catholicităţii» Orthodoxiei mă sminteşte şi mă răneşte"[1].

O asemenea înmicşorare rănea şi pe părintele Sofronie, care îşi însuşise universalismul acestei viziuni de la povăţuitorul său – Cuviosul Siluan: „...acest sfânt «universalism» (căci nu este nimeni şi nimic altceva în lumea întreagă, mai universal decât Domnul Iisus Hristos) îl purta în sine şi Stareţul Siluan, care îl trăia prin paza poruncilor lui Hristos şi în «actul», de-a lungul multor ani, al neîncetatei rugăciuni pentru lume"[2]. Astfel, mai târziu, părintele Sofronie lăsa fraţilor săi, monahilor, cu limbă de moarte: „Însuşiţi-vă duhul părintelui nostru Siluan! Atunci Lumina cea Nezidită vă va umbri, şi în această Lumină veţi vedea Dumnezeiasca nemărginire şi imposibilitatea de a reduce pe Hristos la orice altă formă decât cea a Dumnezeului Absolut, Făcătorul lumii, al Cerului şi Pământului... Dacă voi veţi reduce pe Hristos la nivelul naţionalităţii, atunci să ştiţi că sânteţi în întuneric"[3]. Pentru părintele Sofronie nu era vorba de expresia unei oarecari „preferinţe" dogmatice, nu; era vorba de problema cea mai esenţială, de mântuirea întru Hristos: „...îmi spun unii: «A-ţi birui în sine naţionalismul este cu neputinţă». – «Dar atunci, gândesc, şi mântuirea este cu neputinţă»"[4].

---

[1] Scrisoarea a 2-a (24 Aprilie 1963), în ediţia de faţă Anexa, p. 111

[2] Scrisoarea a 5-a (21 Februarie 1958), p. 28

[3] Arhim. Sofronie (Saharov), Cuvântări duhovniceşti vol. 1, „Cuvântarea a 4-a" (10 Septembrie 1990), Ed. Accent Print, Suceava 2013, p. 44 şi 43.

[4] Ibid. „Cuvântarea a 2-a" (4 Decembrie 1989), ed. cit., p. 34.

După mutarea părintelui Sofronie în Anglia, în 1959, schimbul de scrisori se rărea pe an ce trecea. Zidirea şi organizarea mănăstirii şi slujirea pastorală înghiţeau deplin pe părintele Sofronie, şi nu-i mai rămânea timp pentru a scrie scrisori. Cu toate acestea sprijinul reciproc în rugăciune nu a slăbit până la sfârşitul zilelor lor. Urările de Crăciunul 1961 a fost ultima scrisoare a părintelui Sofronie către părintele Gheorghe Florovski. Ea poartă caracterul unei mărturisiri – în ea se cuprinde tot ceea ce purta în inimă părintele Sofronie în ultimii ani, de departe nu uşori, ai slujirii sale Bisericii: „Iar dacă **a împărăţi** înseamnă a primi de la Dumnezeu puterea de a cuprinde în duh întreaga zidire, întregul cosmos, tot ce fiinţează prin puterea Atotţiitorului Duh Sfânt, atunci, fără îndoială, noi toţi neapărat trebuie să creştem, să devenim întru «bărbat desăvârşit» până la plinătatea vârstei lui Hristos[1]. Şi spinoasă este calea către această bărbăţie; multe lacrămi vor izvorî dintr'o inimă zdrobită; multe suspinuri negrăite se vor smulge dintr'un piept strâmtorat; nu va înceta «a se stinge suflarea» şi, împreună cu ea, «a înceta mintea», în neputinţa sa de a se «înălţa» şi de «a îmbrăţişa pe Cel Iubit»... Fie numele Domnului binecuvântat..."[2]

Ierom. Nikolai (Saharov)

[1] Cf. Ef. 4: 13.

[2] Scrisoarea a 19-a (Naşterea Domnului 1960/61), p. 105

SCRISORI

Scrisoarea 1-a

Despre „stenoza" inimii şi „scleroza" minţii. Dorinţa legăturilor frăţeşti. Despre greutăţile publicaţiei „Vestnik" [„Vestitorul"]. Apusul prea puţin înţelege Biserica Pravoslavnică. Despre traducerea articolului profesorului S. V. Troiţki.

16 Martie 1954

Dragă părinte Gheorghe!

Scrisoarea voastră *air lettre*[1] din 26 Decembrie anul trecut[2] am primit-o cu mare întârziere. (Fusese trimisă, nu ştiu de ce, la *rue Pétel*, deşi niciodată nu am locuit acolo. Cine v'a dat acea adresă?)

Şi iată, şi eu vă răspund cu încă mai multă întârziere. Lunile ce au trecut nu m'am simţit deloc bine. Dar nici acum încă nu m'am înzdrăvenit. Puterile îmi scad. Oricât de ciudat ar părea, simt semnele bătrâneţii şi ale ramolirii.

Nu demult v'au fost trimise numerele „Vestnikului" nostru care nu le-aţi primit. Aşteptam ieşirea de sub tipar a ultimului, nr. 17, pentru a le trimite pe toate împreună. „Vest-

---

[1] Engl.-fr.: *par avion*.

[2] Această scrisoare este răspuns cerinţei părintelui Gheorghe din scrisoarea sa din 26 Decembrie 1953 din New York: „Dragă părinte Sofronie, urări de praznic. Καλὰ Χριστούγεννα καὶ εὐτυχὲς τὸν Νέον ἔτος [Crăciun fericit şi An Nou cu bucurie]. Părintele Vasili Krivoşein mi-a amintit de «Vestnikul» vostru, legat de articolul său despre Sf. Simeon. Eu nu am nr. 12, nici ultimul – 13. De veţi putea, trimiteţi-mi nr. 12 şi următoarele. Nu v'am trimis «Quarterly» ale noastre deoarece nu eram sigur că vă interesează ediţia engleză. Acolo am adăugit remarca vlădicăi Nikolai al Ohridei privind cartea voastră. Dacă doriţi, vă pot trimite numerele apărute. Nu amânaţi trimiterea revistei «Vestnik» (am numerele 1-11 inclusiv). Μετ' ἀγάπης. G. Florovski".

nikul" v'a fost trimis regulat dintru început, dar deoarece nu am primit nici un răspuns, deoarece nu am primit **niciodată** publicaţia Academiei voastre, nu ştiam dacă aţi devenit şi dumneavoastră „kathar", asemenea „Soboarelor" Mitropolitului Anastasie[1]. Iertaţi că vă mărturisesc atât de deschis gândurile noastre. Dar, ca să vă spun adevărat, mai niciodată nu v'am socotit în termeni de o asemenea „stenoză"[2] a inimii, nici de o asemenea „scleroză" a minţii. Iar acum, primind scrisoarea dumneavoastră, am văzut prin ea că nădejdile noastre nu fuseseră neîntemeiate. Slavă Domnului.

Personal, tare aş dori ca şi de acum înainte, şi „pentru totdeauna şi în chip serios", între noi să fie bune legături frăţeşti. Trimiteţi-ne, vă rog, publicaţia voastră, şi chiar şi publicaţiile, care foarte mult ne interesează. De este cu putinţă, trimiteţi cel puţin două exemplare: unul pe adresa mea, celălalt pe adresa Exarhatului.

„Vestnikul" nostru îl publicăm cu uriaşe greutăţi, datorită extremei sărăcii. Publicaţia, de departe nu se cumpără în întregime. Avem un deficit destul de mare. Îmi pare rău de aceasta, pentru că aş dori să văd „Vestnikul" mult mai bogat în conţinut. Cu atât mai mult cu cât, în vremea de acum, Biserica noastră este prea puţin reprezentată în Apus prin cuvânt tipărit. Mi-e ruşine că în faţa unei mulţimi de publicaţii apusene, cu un aspect exterior deosebit, şi adesea şi cu o adevărată valoare ştiinţifică, noi nu putem publica decât un număr

---

[1] Anastasie (Gribanovski), mitropolit, întâistătătorul Sinodului Arhiepiscopiei Bisericii Ruse în Afara Graniţelor între 1936-1964, a cărui politică bisericească se deosebea prin neîmpăcarea cu Patriarhatul Moscovei. Epitetul de *kathar* (gr. „pur"), adresat puţin ironic părintelui Florovski, desemnează un oarecare zelotism bisericesc cu care Părintele Sofronie a avut mult de furcă în viaţa sa de exilat în Apus, dar şi la Muntele Athos.

[2] Adică îngustime, limitare (din gr. στενός – îngust, strâmt, limitat).

atât de mic de exemplare cu un atât de limitat cuprins.

În numerele 11 şi 12 se află traducerea în franceză a articolului lui S. V. Troiţki. Traducerea fusese publicată înainte să o fi putut verifica. Din păcate el a fost atât de nemulţumit încât a trebuit să refacem traducerea, şi am şi publicat-o într'un extras separat. Nu vă trimit extrasul, deoarece puteţi obţine articolul în rusă, adică originalul, iar din extrase nu ne-au rămas decât 16 sau 18 exemplare.

Cerând de la Dumnezeu toată binecuvântarea asupra trudelor voastre, bucurându-mă de fiecare succes pe care îl aveţi, din tot sufletul vă trimit cele mai bune doriri.

Rugaţi-vă pentru mine.

Domnul să vă păzească.

Nevrednic arhimandrit Sofronie

Scrisoarea a 2-a

Despre publicarea cărţii „Stareţul Siluan" în limba engleză în Anglia şi America. Cererea către părintele Gheorghe să colaboreze şi să recomande cartea. Denumirea în engleză a cărţii: „Man of Great Love".

Sainte-Geneviève-des-Bois
20 Mai 1957

Iubite, mult preţuite părinte Gheorghe!

Îmi îngădui să vă împovărez cu arzânda mea cerinţă de a colabora cu mine la o lucrare de mare însemnătate. Vorba este despre cartea Stareţul Siluan, pe care am scris-o deja acum mulţi ani, care în tot acest răstimp a fost tradusă de diferite persoane în mai multe limbi: franceză, sârbă, germană, olan-

deză şi, în sfârşit, engleză, dar în niciuna dintre ele nu a fost încă publicată, în parte pentru că nu m'am hotărât să-mi asum eforturile impuse de această lucrare. Dar iată că acum cartea a fost dată unei edituri engleze, Faber and Faber (London), şi de curând am primit de la ei un răspuns pozitiv dar încă nu final. Ei şovăie cu privire la latura comercială a acestei investiţii; neştiind dinainte ce tiraj este cu putinţă şi câtă cerere poate avea cartea, şi pentru a se asigura în această privinţă, s'au adresat unei edituri americane, Yale University Press, propunându-le o împreună-publicare a cărţii pentru America şi Anglia. Aşadar, dacă Yale University Press nu refuză colaborarea, cartea va fi publicată.

Legat de aceasta, m'am hotărât să vă rog cu stăruinţă să faceţi tot ce puteţi din partea voastră ca *Yale University Press* să accepte cartea. Glasul dumneavoastră va avea o însemnătate hotărâtoare. Cum să o faceţi, nu mie mi se cade a vă sfătui. Însă având în vedere numărul mare de ecouri dintre cele mai favorabile din partea multora care trăiesc în America şi care şi-au exprimat dorinţa de a vedea cartea apărută în engleză, cred că, pe lângă vrednicia (sau nevrednicia) ei theologică sau ascetică, puteţi asigura *Yale University Press* că această carte va avea o suficient de mare cerere.

Versiunea engleză, ca mărime, are doar 80.000 de caractere, faţă de 180 000 ale versiunii originale. Cele mai multe prescurtări sânt cu precădere în prima parte. Cred că au fost făcute şi nişte îndreptări stilistice, au fost eliminate multe repetiţii şi expresii stângace din original ş.a.m.d. (vorbesc de prima parte scrisă de mine). O traducere integrală, pe lângă acestea, ar fi fost prea voluminoasă pentru un cititor american.

Având mari nădejdi că veţi susţine publicarea scrierilor şi vieţii Stareţului Siluan, pe care l-aţi cunoscut şi personal

când aţi vizitat Athosul, îndrăznesc să vă comunic adresa editorului, titlul cărţii în engleză, numele traducătoarei (binecunoscută în Anglia, deoarece a tradus foarte mult din rusă, între altele *Anna Karenina* şi *Război şi pace* ale lui Tolstoi, orthodoxă deja de mulţi ani):

„A Man of Great Love"
Editor: Eugene Davidson
New Haven – Connecticut
Trad. de D-na R. Edmonds

Omul marii iubiri – sub acest titlu scrisese episcopul Nikolai (Velimirovici), mutat la Domnul, un necrolog pentru Stareţ în jurnalul său misionar.

Primiţi expresia sincerei mele dăruiri şi dragoste în Hristos, împreună cu recunoştinţa mea.

Nevrednic arhimandrit Sofronie

Răspunsul întâi

Gata de a ajuta cu recomandarea cărţii. Despre cursuri şi numirea la Harvard.

Cambridge (Massachusetts, SUA)
18 iulie 1957

Dragă părinte Sofronie!

Am primit scrisoarea voastră. Voi încerca să fac tot ce se poate. Eu nu am legătură directă cu *Yale University Press*, dar am scris unuia dintre profesorii influenţi de la Yale, preocupat de Istoria Răsăritului Orthodox, cu cererea de a lămuri chestiunea şi recomandând cu căldură publicarea. Nădăjduiesc să primesc răspuns (şi sfatul lui) în următoarele zile. Voi fi la New Haven în iulie şi, de va fi nevoie, îl voi putea con-

tacta personal.

Noi tocmai am terminat anul universitar şi mă voi putea ocupa de lucrări literare. Între altele va trebui să mă gândesc şi la cursurile anului viitor. Tocmai am primit postul de *full professor*, adică profesor titular, la *Harvard Divinity School*, pentru catedra de Istoria Bisericii Răsăritene. Pe lângă aceasta, predau la Seminarul grecesc din Boston şi sânt socotit „capelan de onoare" al bisericii Seminarului.

Mulţumesc că mi-aţi scris.

Cu frăţească dragoste,
al vostru Γεώργιος Φλορόβσκη
πρωτοπρεσβύτερος

Răspunsul al 2-lea

Refuzul editurii. Despre cursuri.

Cambridge (Massachusetts, SUA)
16 Septembrie 1957

Dragă părinte Sofronie!

Iertaţi că nu am scris mai devreme. Vara s'a dovedit a fi una agitată: vreo cinci săptămâni a trebuit să le petrec la diferite tipuri de congrese, iar de la ultimul m'am întors abia Miercurea trecută.

Yale University Press a refuzat să publice cartea dumneavoastră, motivând că, de obicei, nu publică lucrări pe teme religioase. Manuscrisul a fost dat la *Regnery Publishing House* din Chicago, o editură de specialitate. Nu am legături cu ei, şi trebuie să aştept răspuns: în timpul verii puţine lucruri mişcă. În cazul unui răspuns negativ, vom încerca la *Seabury Press*, o editură anglicană asupra căreia vom putea „influenţa": între altele, neoficial, ei au exprimat un „interes". Astfel, va tre-

bui să aşteptăm, şi am în vedere nu numai cartea.

Săptămâna asta deja încep cursurile la Seminarul grecesc, iar următoarea, la Universitate. Deşi nu am multe de predat – două la Τίμιος Σταυρός („Sfânta Cruce", Seminarul din Boston), şi două la Universitate (plus două seminarii), multă vreme se duce cu pregătiri, conversaţii cu studenţii ş. a.m.d.

Anul acesta la Universitate cursul meu este *History of Spirituality Eastern and Western, Ancient and Medieval*[1]. În prima jumătate a anului va trebui să vorbesc cel mai mult despre Părinţii şi nevoitorii greci din Siria şi Egipt. Un seminar va fi despre numele lui Dumnezeu. Celălalt – despre Dostoievski.

Am şi multe lucrări literare de tot felul.

De la întâi iulie am fost ales profesor titular la catedra Bisericii Răsăritene până la pensie. Aceasta îmi asigură traiul după retragerea de la Seminar în condiţiile unuia dintre cei cu puţine drepturi.

La anul socotesc să vin din nou în Europa, de data aceasta în Nordul Europei, în Suedia, Danemarca, şi poate în Scoţia, şi chiar la Paris. Congresul ecumenic din Grecia s'a amânat, probabil până în 1959, în parte din pricina problemei Ciprului şi a schimbărilor din Arhiepiscopia Athenei.

Vă cer rugăciunile.

Cu frăţească îmbrăţişare,

întotdeauna al vostru, *G. Florovski*

[1] „Istoria Spiritualităţii Răsăritene şi Apusene în Antichitate şi Evul Mediu".

Scrisoarea a 3-a

Impresii despre Anglia. „Mitul" s'a risipit. Despre neaşteptata deschidere a englezilor. Despre cum caută ei pe Dumnezeu. Despre publicarea cărţii „Stareţul Siluan" în Anglia şi reacţiile faţă de ea. Răspunsul omenirii la rugăciunea Cuviosului Siluan. Despre oboseală.

Ste Geneviève-des-Bois
Naşterea lui Hristos, 1957

Hristos în mijlocul nostru!
Dragă părinte Gheorghe!

Primiţi de ziua Naşterii Domnului şi de Anul Nou, cele mai bune urări pentru dumneavoastră şi Xenia Ivanovna.

Mult nădăjduiesc ca Domnul să vă păzească într'o stare de bună sănătate şi împreună să lucreze întru toate, cu harul Său.

Anul acesta am fost în Anglia; am petrecut acolo două luni: Septembrie şi Octombrie. În acest răstimp am călătorit mult, am cutreierat ţara de la sud la nord; am văzut multe lucruri noi şi interesante pentru mine, ceea ce mi-a schimbat dispoziţia faţă de Anglia şi poporul ei. „Mitul" privind Anglia, creat de istorie (cea politică), ce se înrădăcinase în conştiinţa mea din anii copilăriei, acum s'a risipit. Un alt „mit" despre Anglia, cea pe care am văzut-o şi cu care am făcut cunoştinţă îndeaproape, i-a luat locul. Primele două călătorii, în 1952 şi 1955, mi-au dat putinţa să zăresc, în viaţa acestui mare popor, multe pe care nu le bănuiam înainte: o simplitate nobilă, o măreaţă modestie şi un tact (în comparaţie cu alte popoare) uimitor. Această călătorie mi-a adâncit şi mai mult primele impresii şi le-a completat: în mulţi am întâlnit acolo o uimitoare gingăşie, o dragoste răbdătoare, o prietenie sinceră şi dorinţa de a vorbi despre Dumnezeu. Aceasta din

urmă m'a uimit cel mai mult. În această privinţă au fost până şi împrejurări curioase. Auzisem înainte că, în Anglia nu se conversează pe trei teme: despre Dumnezeu, despre politică şi despre viaţa privată. În conversaţiile mele cu englezii doar despre al doilea punct nu am fost interogat, adică despre politică. S'ar părea că englezii mult mai uşor îşi deschid inima şi ţi se încredinţează, decât aşa cum am văzut aici, în Franţa.

Călătorind prin ţară, în sufletul meu am binecuvântat acest popor cu adevărat mare. Şi iată rezultatul: cartea Stareţului, traducerea engleză, a fost primită de editura anglicană *The Faith Press*. Deja s'a făcut contractul. Cartea se pare că va ieşi la douăzeci de ani de la săvârşitul Stareţului Siluan, adică în Septembrie 1958. A fost primită cu foarte multă bunăvoire. Primul englez care i-a făcut un referat foarte binevoitor a fost V. R. Canon of Worcester, A. P. Shepherd D. D. Oxon. (L-am cunoscut personal. A venit la Londra.) Editorul a dat cartea să o citească unuia dintre colaboratorii săi, al cărui nume încă nu l-am aflat, un tânăr theolog, care nu doar a fost de acord cu primul referat, dar şi el, la rândul său, s'a arătat chiar mai mulţumit.

Mult nădăjduiesc că marea rugăciune a Stareţului Siluan pentru întreaga lume a fost bineplăcută lui Dumnezeu şi că omenirea va răspunde şi ea cu asemenea dragoste marii lui iubiri pentru întreaga omenire. După legea: „Ce a semănat el, aceea va şi aduna". Personal vă sânt foarte recunoscător că întotdeauna m'aţi sprijinit în această slujire a mea faţă de memoria Stareţului, părintele meu şi binefăcătorul, în sensul cel mai înalt al acestui cuvânt. *Yale University Press* a recomandat şi ea cartea (despre aceasta mi-aţi scris) unei edituri din Chicago, care a cerut-o de la traducătoare. Dar acum editura din Chicago va trebui să contacteze *Faith Press*.

Eu nu sânt deosebit de bătrân, dar puterile mă părăsesc

şi capacitatea mea de muncă scade mereu. Mă simt ca şi cum am devenit leneş pentru absolut orice. Până şi a gândi mi-a devenit obositor. Aş dori însă să trăiesc până în ceasul când să pot spune, asemenea scriitorului de letopiseţe: „Împlinitu-mi-am datoria pe carea mi-a încredinţat-o Dumnezeu mie, păcătosului".

Întotdeauna vă pomenesc cu adâncă recunoştinţă.

Vă pomenesc şi în slujirea mea lui Dumnezeu.

Arhimandrit Sofronie

Scrisoare de răspuns

Despre succesul publicării cărţii „Stareţul Siluan". Despre mentalitatea „materialistă" americană. Despre interesele lor duhovniceşti. „Deschiderea Americanilor". Orthodoxia în America. Grupuri, dezbinări, intrigi. Invitaţiile de a vorbi despre Dreapta Slăvire. Biserica Ortodoxă în SUA. Smintelile dezbinărilor, teatralismele. Delăsarea tineretului.

Cambridge (Massachusetts, SUA)
24 Ianuarie 1958

„Şi este, şi va fi".
Dragă părinte Sofronie!

Mulţumesc pentru urări, şi iertare pentru răspunsul întârziat. În timpul sărbătorilor se adună atât de multe „treburi amânate", încât nu ajungi să răzbeşti.

Mult mă bucur de bunele veşti privind cartea. Nu îndrăznisem să sfătuiesc în legătură cu editorii britanici, deşi chiar gândeam că *Faith Press* sau *SPCK* (şi chiar *Mowbray*) nu ar fi fost mai prejos de *Faber*. Cartea despre Stareţ va fi primită cu dragoste şi de cei de „dincoace de Atlantic", printre pra-

voslavnici şi anglicani, ba chiar şi de alţii. America nu este nicidecum atât de „materialistă" cum adesea mulţi o socotesc în Europa, şi se interesează nu numai de *business* şi *atom danger*[1], ci şi de „probleme ale Duhului". Aici este un câmp vast pentru „misiune" orthodoxă sau, mai bine zis, „catehizare" dar, din nefericire, orthodoxia, şi cu precădere cea rusească, nu se interesează de acestea, ci de grupări, de intrigi, de slavă deşartă şi de „mândrie naţională". Mă bucur mult că ai „descoperit" – cel puţin pentru sinevă – Anglia aşa cum este ea în sine. Eu descoperisem aceasta acum treizeci de ani, iar apoi timp de zece ani am cutreierat sistematic ţara, predând şi propovăduind. Această „descoperire", la vremea ei m'a „împăcat" cu viaţa, măcar că din pricina ei am înghiţit multe defăimări, mai ales la Paris. Aici însă am „descoperit" America. Imediat după ce am fost numit la Harvard am fost invitat să ţin cuvântări despre Orthodoxie diferitelor grupări studenţeşti din universitate: metodişti, anglicani, lutherani. Nu demult am vorbit la un congres de pastori lutherani într'o biserică anglicană, unde mă invitaseră din nou de *Ash Wednesday*[2], şi chiar am fost o zi (mai bine zis, o seară) la Filadelfia, pentru aceeaşi biserică. Va trebui să vorbesc şi Congregaţionaliştilor[3], să merg la *Vassar College*, aproape de New York, ş.a.m.d. Anul trecut, secţia de aici a *Interseminary Movement* (ceva asemănător cu Asociaţia Studenţilor Creştini din Europa) m'au invitat să petrec cu ei un *retreat*[4] pentru o grupă studenţească – aproximativ 40 de persoane – despre Or-

---

[1] Engl.: „primejdia atomică".

[2] Engl.: „Miercurea cenuşii", zi de pocăinţă – prima zi a Marelui Post la catholici şi protestanţi.

[3] Puritani, partizani ai independenţei congregaţiilor (parohiilor) bisericilor locale faţă de ierarhia bisericească, ramură ce s'a despărţit din Biserica Anglicană.

[4] Engl.: seminar aparte.

thodoxie (3 zile). Grupul era alcătuit cu precădere din baptişti, congregaţionalişti şi alţi „sectanţi", dar au fost deosebit de atenţi, meditativi şi duhovniceşte înduioşători. Nu poţi spune totul, iar experienţa mea, bineînţeles, este destul de îngustă şi mărginită. Nu trebuie să uităm că şi Biserica Orthodoxă în SUA este uriaşă, deşi este ascunsă de dezbinări şi despărţiri, şi, nu mai puţin, de rutină, de nepăsare, de formalism ş.a. m.d. Din păcate şi în „pastoraţie" se află o ascunsă sminteală a iubirii de sine, a teatralismului, care derutează mai ales pe cei tineri care, pe deasupra, sânt lipsiţi de orice călăuzire. Ca rezultat, tineretul în parohia noastră este delăsător şi nu ştie nimic. Iniţiativa trebuie să fie luată de mireni, mai ales de *young adults*[1], adică de către cei de 30 de ani şi mai în vârstă. Nu arareori ţin cuvântări acestui grup, mai ales în parohiile greceşti, şi de curând am călătorit până şi la *Pittsbury, Pa.* În Boston există un grup mare de studenţi orthodocşi, şi curând vor avea congresul anual, unde voi sluji Liturghia în engleză şi voi ţine *key-adress*[2]. Deşi, eu am o parohie şi o biserică şi preocupări pastorale destule, lucru care nu întotdeauna ajută activităţii ştiinţifice şi scrierilor. Iartă-mi pălăvrăgeala. Domnul să vă păzească. Curaj.

Cu dragoste în Hristos şi îmbrăţişare frăţească.

Întotdeauna al dumneavoastră, *G. Florovski*

[1] Amer.: tinerii de vârsta desăvârşirii.
[2] Cuvântarea de deschidere.

Scrisoarea a 4-a

Săvârşitul lui Vladimir Nikolaevici Losski. Tot despre dânsul ca theolog. Losski despre Cuviosul Siluan. Legătura dintre dogme şi duhovnicie. În învăţătura Stareţului se află toată tradiţia orthodoxă.

Ste Geneviève-des-Bois
21 Februarie 1958

Dragă şi adânc preţuite părinte Gheorghe!

Mult m'am bucurat să primesc scrisoarea dumneavoastră din 24 Ianuarie. Acum din nou vă scriu, mai întâi de toate privind pierderea pe care am suferit-o în persoana lui Vladimir Nikolaevici Losski, care s'a săvârşit neaşteptat pe 7 Februarie. Cu siguranţă aţi primit deja de la careva veştile despre acest trist eveniment, şi deci nu îmi propun să vă scriu mai amănunţit despre el. Oricum – el ne-a fost deosebit de preţios şi nu ne este uşor să ne lipsim de dânsul. El a împlinit o uriaşă lucrare. Şi dacă fiecare om este de nerepetat, de neînlocuit, ireductibil, atunci bineînţeles, astfel de oameni ca Vladimir Nikolaevici cu atât mai mult sânt de neînlocuit. Puţine „minţi theologice" există. Vladimir Nikolaevici, pe lângă uriaşa sa dăruire tocmai în acest domeniu, adică theologia, a fost şi harnic şi truditor ca nimeni altul, şi vreme de mai multe zeci de ani, vreme de un sfert de veac, şi-a însuşit un mare bagaj de „cunoştinţe ştiinţifice" care i-au slujit drept temei spre a apăra predania dreptslăvitoare.

Iar aceasta, vorbind în general. Însă plecarea lui Vladimir Nikolaevici, pentru mine înseamnă, în plus, şi o pierdere personală, ca prieten, ca sfetnic, ca ajutor. Pe lângă aceasta, el se învoise cu editorul de la *Faith Press* să scrie o introducere la ediţia engleză a cărţii Stareţului Siluan. Intenţia lui – sau „ideea" lui – era să arate în introducere legătura indisolubilă

a celor mai înalte stări duhovniceşti cu viziunea „dogmatică" sau theologică. Să arate că în învăţătura ascetică a Stareţului Siluan, exprimată într'un chip cu totul aparte, mai degrabă sub forma rugăciunii către Dumnezeu, sânt incluse cele mai esenţiale poziţii ale tradiţiei theologice a Sfinţilor Părinţi. Am vorbit cu el despre aceasta nu cu mult înainte de săvârşitul său şi nu ştiu cum anume şi-ar fi realizat gândul în cele doar patru pagini (1000 de cuvinte) care i-au fost oferite de editor.

Acum ştiu că editura îşi propune să vi se adreseze cu aceeaşi cerere: să scrieţi introducerea la ediţia engleză a Stareţului. Iar eu mă bucur deosebit de mult de ideea lor. Este vorba de faptul că publicarea cărţii Stareţului este primită de theologii englezi şi de unii ierarhi, ca de pildă Arhiepiscopul de York, doctorul Michael Ramsey, nu mă tem să spun – cu entuziasm. Acesta mi-a spus, când am vorbit faţă către faţă, că ideea cărţii – unimea „actului" ascetic, duhovnicesc, cu contemplarea theologică – pentru ei este în clipa de faţă de o actualitate şi însemnătate deosebită, deoarece în sânul Bisericii Anglicane creşte necontenit dorinţa de a reinstaura „viaţa ascetică" pe un temei theologic. Nu puţină mângâiere mi-a fost o scrisoare a Mitropolitului Nikolai de Krutiţk, prilejuită de cerinţa unui preot de aici. Mitropolitul Nikolai apără şi el theologic învăţătura Stareţului. Vă trimit astăzi (în regim obişnuit) o copie a scrisorii lui. V'am trimis de asemenea şi articolul episcopului Mihail (Ciub) din „Jurnalul Patriarhiei Moscovei", din care este vădit că „acolo" cartea Stareţului a fost primită cu multă preţuire.

Aşadar, dragă părinte Gheorghe, rogu-vă să vă învoiţi propunerii de la *Faith Press,* în vederea lucrării noastre împreună. Editura ştie că aveţi D.D.-ul[1] englez. Iar introducerea

[1] *Doctor of Divinity* (doctorat în theologie).

dumneavoastră va avea o cât se poate de mare însemnătate.

Primiţi dăruirea şi dragostea mea întru Hristos.

Nevrednic arhimandrit Sofronie

Scrisoarea a 5-a

Rugămintea de a scrie „înainte-cuvântarea" ediţiei engleze a cărţii „Stareţul Siluan". Universalismul lui Hristos la Stareţul Siluan. Despre lucrarea universală a Orthodoxiei. Ecouri din Serbia privind cartea şi traducerile ei în alte limbi.

Ste Geneviève-des-Bois
21 Februarie 1958

Dragă şi adânc preţuite părinte Gheorghe!

Astăzi v'am trimis scrisoarea mea *par avion*, în care vă vesteam sfârşitul lui Vladimir Nikolaevici Losski, precum şi fierbintea mea cerere de a nu refuza scrierea introducerii la ediţia engleză a cărţii Stareţului. Ştiu că în Anglia şi în America numele dumneavoastră este mai renumit decât oricare altul dintre ruşi; ştiu că nimeni altul nu este atât de familiarizat, precum sânteţi dumneavoastră, cu mediul duhovnicesc „englez" (vorbind cu ei în engleză în America, şi mai ales în Anglia), prin experienţa unei atât de strânse şi îndelungi părtăşii cu acest mediu, şi, prin urmare, cu întreaga „problematică" a lui, cu problemele care sânt pentru ei cu adevărat actuale în vremea noastră. Ştiu că pentru un om cu adevărat atât de „universal", nu numai în sensul atitudinii lăuntrice, ci şi prin propria erudiţie, a scrie introducerea „de rigoare" cărţii, nu va fi greu. Tocmai acest sfânt „universalism" (căci nu este ni-

meni şi nimic altceva în lumea întreagă, mai universal decât Domnul Iisus Hristos) îl purta în sine şi Stareţul Siluan, care îl trăia prin paza poruncilor lui Hristos şi în „actul", de-a lungul multor ani, al neîncetatei rugăciuni pentru lume...

Îmi scurtez cuvântul, pentru a nu vă împovăra peste măsură.

Ştiu că sânteţi ocupat mai presus de puteri, dar nu îmi pierd nădejdea că, în această lucrare universală a Orthodoxiei, nu veţi refuza a aduce ca pe o jertfă câteva ceasuri din preţiosul dumneavoastră timp.

Cartea Stareţului, după toate aparenţele, se va publica şi în America; de aceasta se ocupă *Faith Press.* Editura se străduieşte din răsputeri ca publicarea cărţii să coincidă cu cei douăzeci de ani de la săvârşitul Stareţului, adică luna Septembrie.

Dacă veţi dori să aveţi de la mine informaţii în plus, vi le voi trimite neîntârziat cu cea mai mare bucurie.

Am primit nu puţine ecouri din partea mai multor theologi (serioşi), ierarhi, monahi, mireni de diferite confesiuni, şi alţii. Unele, ca de pildă recenziile Bisericii Sârbe, sânt deosebit de cucernice. Una din ele este publicată în „Glasnicul" Patriarhiei Sârbe şi exprimă nădejdea că, atunci când vor putea apărea cărţi duhovniceşti în limba sârbă în Iugoslavia, neapărat va trebui făcută, ca prim lucru, o traducere a cărţii în această limbă. Cartea este deja aproape în întregime tradusă acolo. Este în curs de traducere în germană şi în franceză. Eu însă preţuiesc mai mult în prezent publicarea în engleză, din mai multe motive.

Cu această ocazie adaug şi copia scrisorii Mitropolitului Nikolai: răspunsul dat unui preot de aici.

Scrisoare de răspuns

Moartea lui V. N. Losski – o tristă pierdere. Învoirea de a scrie înainte-cuvântarea. Părintele Gheorghe şi Starețul Siluan.

Cambridge (Massachusetts, SUA)
24 Februarie 1958

Dragă părinte Sofronie!

Tocmai am primit scrisoarea voastră. Despre moartea lui Vladimir Nikolaevici am aflat din întâmplare Vineri seara: noi nu citim deloc ziarele, şi cu cercurile ruseşti oricum nu avem contact. Am fost atât de izbit, încât chiar m'am întrebat dacă nu cumva au încurcat pe Vladimir Nikolaevici cu Nikolai Vladimirovici, dar s'a dovedit a nu fi cazul. Despre Vladimir Nikolaevici nu demult am gândit, şi chiar am vorbit la noi la seminar, privind apariția traducerii în engleză a cărții sale, pe care o recomand tuturor celor care mă ascultă. Da, este o tristă pierdere. Vecinică fie-i pomenirea. Nu întârziați a transmite familiei sale cartea poştală pe care o adaug. Scrieți-mi mai în amănunt cum s'a petrecut aceasta.

Introducerea cărții Starețului Siluan o voi scrie cu dragă inimă. Mi-l amintesc adesea, deşi nu am vorbit cu el pe îndelete decât de vreo două ori. Am păstrat scrisoarea lui (mai curând un mic răvaş), pe care mi-a înmânat-o cândva la mănăstire. Aştept scrisoarea de la editură. Trebuie să văd textul în engleză, ca să nu mă refer la ceva ce nu este inclus, în comparație cu textul rusesc.

Vă scriu în prima Luni a Marelui Post. Vă fac metanie până la pământ, cerându-vă iertarea şi rugăciunile.

Cu frățească îmbrățişare şi dragoste sinceră,

prot. Gheorghe Florovski

Scrisoarea a 6-a

Recunoştinţă pentru dispoziţia de a scrie înaintecuvântarea. Cererea de a semnala greşelile duhovniceşti-theologice în cartea „Stareţul Siluan". Cuviosul Siluan despre cititul ziarelor.

Ste Geneviève-des-Bois, 2 Martie 1958
Duminica Orthodoxiei

Dragă părinte Gheorghe!

Tot ce implică slujirea mea Stareţului Siluan eu încerc să o fac cu rugăciune. Şi scrisoarea dumneavoastră din 24 Februarie am deschis-o cu rugăciune, şi mulţumesc lui Dumnezeu că v'a plecat inima să luaţi asupră-vă osteneala de a scrie introducerea la cartea Stareţului, în ciuda multor poveri care vă revin.

Am scris deja traducătoarei că veţi avea nevoie de un exemplar al manuscrisului pentru a vă referi la textele versiunii englezeşti, iar acum aştept răspuns de la ea. Problema este că în acea vreme s'au făcut numai trei exemplare: unul se află la editura *Faith Press*, celălalt a fost trimis în America, la o altă editură, spre a obţine acordul publicării pentru Anglia şi America, aşa cum fac ei adesea, şi, în sfârşit, al treilea îl are traducătoarea, pentru corecturi. Acesta este singurul pe care va putea să vi-l trimită.

Îndrăznesc să vă trimit un exemplar al ediţiei ruseşti, pentru orice eventualitate (nădăjduiesc să-l primiţi în zece zile).

Cartea dumneavoastră poştală am trimis-o familiei Losski.

Tare rău îmi pare că mă desparte de dumneavoastră o distanţă, pentru mine de nestrăbătut. Am mare nevoie de ajutorul vostru în tot lucrul slujirii mele Stareţului, pe care am înţeles-

o ca fiind voia lui Dumnezeu pentru mine, cel în stare de nimic. Vă rog însă stăruitor, atunci când veți găsi în cartea mea greșeli esențiale, semnalați-mi-le, iar eu voi încerca fie să vă înfățișez adevăratul meu gând, fie să îndreptez cum se cuvine.

Dacă îmi veți îngădui, aș dori uneori să vă adresez întrebări de ordin theologic. Dacă este cu putință, să facem astfel: eu vă voi scrie, dar dumneavoastră nu răspundeți dacă nu aveți timp, sau răspundeți în două cuvinte.

Între altele, în legătură cu „citirea ziarelor", Starețul Siluan vorbește în carte la p. 33 (în ediția rusă[1]). Acest pasaj i-a plăcut foarte mult tânărului theolog englez care a citit a doua oară cartea la cererea editurii. El însuși mi-a vorbit despre aceasta.

Tot dragul meu Xeniei Ivanovna.

Cu dăruire și dragoste,

a. Sofronie

Scrisoare de răspuns

Despre pogorârea lui Hristos în iad – în theologiile răsăriteană și apuseană. Crucea însingurării. Despre indiferența orthodocșilor față de theologie. De la „păstori" se cere nu „mărturie despre adevăr", ci săvârșirea slujbelor. Neorthodocșii au mai mult interes față de theologie.

Cambridge (Massachusetts, SUA)
10 Martie 1958

Dragă părinte Sofronie!

Am primit scrisoarea voastră scrisă de Duminica Orthodoxiei și, totodată, am primit înștiințare de la editură că îmi

[1] Иером. Софроний (Сахаров), *Старец Силуан*, Париж, 1952. Vezi și *Cuviosul Siluan Athonitul*, trad. din lb. rusă de Ierom Rafail (Noica), ed. a 2-a revăzută, Ed. Accent Print, Suceava, 2013, pp. 78-79; 309; 456.

vor trimite manuscrisul pe care, mai apoi, să-l trimit editurii americane. Tare mă bucur că publicarea este în curs. Scrisoarea vlădicăi Nikolai am citit-o cu mult interes. Explicaţiile lui sânt cât se poate de convingătoare. Iar în privinţa sensului pogorârii lui Hristos în iad, după tâlcuirea Sfinţilor Părinţi, pe care şi Apusul o ţinea până în veacul al XV-lea, aceasta era o manifestare biruitoare a lui Hristos, învingător în lumea celor adormiţi, a căror „vecinice cătuşe" au fost zdrobite şi „iadul s'a zădărnicit". Acesta este şi înţelesul rânduielilor pascale în Penticostar. Răstălmăcirea pogorârii în iad însă, ca părtăşie la „chinuri", apare târziu în Apus, se dezvoltă cu precădere la calvini (adesea ajungând până la sacrilegiu), iar din acest „izvor turbure" pătrunde până şi la noi (de pildă la Inokentie al Hersonului). O expunere amănunţită a acestei probleme a fost făcută de I. Karmiris: *Ἡ εἰς ᾅδην κάθοδος Χριστοῦ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου* (Ἀθῆναι, 1938)[1] – o lucrare foarte temeinică şi lucidă. Fireşte, înaintea noastră se află o taină, μυστήριον. Dar răstălmăcirea ei nu a pătruns în expunerea Stareţului.

Foarte mult m'aş bucura să vă vorbesc faţă către faţă pe teme theologice. Noi toţi trebuie să ne purtăm crucea însingurării. Mai mult mă mângâie să predau neorthodocşilor, decât mediilor orthodoxe care, vai, sânt nepăsătoare nu numai faţă de theologie, în înţelesul tehnic al cuvântului, dar şi faţă de învăţătura credinţei, pe care, deşi se pregătesc către slujirea pastorală şi preoţească, aşa ca „după obicei", o exclud din orizonturile lor. Vorbesc acum despre studenţii greci din Seminarul de aici, τοῦ Τιμίου Σταυροῦ: printre ruşi, aş zice, este încă şi mai rău.

Anul acesta, la Seminar, am o clasă bună! Cel puţin as-

[1] Gr.: *Pogorârea lui Hristos la iad, din punct de vedere orthodox*, Athena, 1938.

cultă cu luare-aminte şi cuviincioşi; şi poate mai mult mie decât subiectului, dar pe cont propriu ei totuşi nu primesc! „Păstorilor" astăzi nu li se cere o „mărturie a adevărului", ci doar săvârşirea diferitelor slujbe, iar tot ce este mai presus de aceasta este primit chiar cu nemulţumire, ca fiind ba un semn al „fanatismului", ba al unei „minţi dereglate". Tineretul nostru orthodox caută theologia, dar răspuns nu primeşte. Anul acesta deja am avut un *retreat* în toamnă, iar un al doilea este planificat imediat după Paşti. Ocârmuirile bisericeşti greceşti doar că nu o împiedică, iar cele ruseşti sânt complet nepăsătoare şi mai curând se uimesc. La Harvard predau un curs despre monahismul răsăritean unui mic grup, şi voi ţine un seminar despre Sfântul Grigorie al Nissei. Toţi studenţii mei nepravoslavnici au citit cartea lui V. N. Losski imediat ce a apărut în traducere engleză, pravoslavnicilor însă le apare „greoaie" şi neinteresantă: prea puţin se referă la „viaţa practică", adică la tărăboiul de zi cu zi (ceea ce, între noi fie zis, din fericire este adevărat).

De câteva ori pe an apar fragmente din predicile mele, în traducere greacă, în revistele lunare ale Arhiepiscopiei Greceşti de aici.

Ei bine, am spus-o. Vă cer rugăciunile.

Cu frăţească dragoste,

Gheorghe Florovski

Drag, de la Xenia Ivanovna.

Scrisoarea a 7-a

Despre articolul său „Unimea Bisericii". Pierderea identităților și diferențelor în dogmatică. Urmările primatului „esenței": materialism în gnoseologie, papism și ex opere operatum *în eccleziologie, juridism în soteriologie. Urmările primatului „persoanei": protestantism în eccleziologie, existențialism în filosofie. Omul îndumnezeit – deopotrivă cu Dumnezeu (după Sf. Maxim Mărturisitorul). „Dumnezeul personal" drept identitatea obiectivității și personalismului.*

Ste Geneviève-des-Bois
16 Martie 1958

Dragă părinte Gheorghe!

Deoarece nu pot scrie direct în franceză, ci fac ciorne în rusă, apoi le dau să fie prelucrate în limba franceză, ciornele mele nu sânt prea „în ordine" și, prin urmare, ar trebui să le transcriu înainte să vi le trimit. Aceasta însă cere mult timp, și risc să vi le trimit așa cum sânt. Iertare.

Am ales ceea ce este mai prelucrat din acea parte a articolului meu[1], care va fi publicată în următorul număr din „Contacte" ca *urmare* a primei părți. Dezvoltarea care urmează în „schema" ce mi-o propun constă în faptul că, imediat ce stricăm „echilibrul" identităților și diferențelor, neapărat vom cădea fie în „obiectivism" (firesc), fie în „subiectivism".

În planul cunoașterii, oricum, a pune „primatul ontologic" al Esenței înaintea Persoanei duce fie la căutarea cunoașterii „obiective", „supra-personale", ca să nu zicem „impersonale" – adică la așa-zisul principiu științific al „experi-

[1] Este vorba de articolul „Unimea Bisericii după chipul Sfintei Treimi", publicat ulterior în volumul *Nașterea întru împărăția cea neclătită*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2015, pp. 48-89.

mentului", redus la a cunoaşte numai ceea ce este demonstrabil „materialmente" sau, în filosofie, căutarea „raţiunii universale", a legilor de neclintit ale logicii curăţite de tot ce este „subiectiv", „psihologic", ceea ce mai departe duce la ruperea de tot ce este „omenesc"; şi încă mai departe – „metafizica", supra-omenească, transcendentală ş.a.m.d. (Nu eu trebuie să vă scriu despre aceasta.)

În planul bisericesc urmările le vedem în catholicism. În perspectiva filioqvistă, când Esenţei i se dă, cum am zis mai sus, primatul ontologic, aceasta duce la papism (automata comunicare a „harismei infailibilităţii" din însăşi clipa când, la alegere, îşi exprimă acordul. Probabil că aţi citit despre această idee exprimată de Pius al XII-lea în „mesajul" său adresat „Celui de-al Doilea Congres Internaţional al apostolatului laic" în Octombrie 1957. Acesta, între altele, este un document remarcabil tocmai prin absurditatea sa. În el găsim gândul lui Homiakov privind faptul că este deplasat a privi Biserica în termenii despărţirii între dascăli şi dăscăliţi, şi altele asemănătoare).

Papismul în perspectiva filioqvistă este cu putinţă tocmai pentru că ei se întemeiază pe „firea lucrurilor", iar persoana papei nu joacă un rol hotărâtor, tocmai pentru că ea, pur şi simplu, se supune sau cade sub primatul firii.

În domeniul sacramental se pune exagerat accentul pe *ex opere operatum*[1]; în soteriologie, pe momentul juridic, ş.a. m.d.

---

[1] Lat. „lucrat din însăşi lucrarea" – una din caracteristicile romano-catholice privind tainele, conform căreia taina îşi are puterea din însăşi săvârşirea actului (*ex opere operatum*); adică, dacă cel care o săvârşeşte are intenţia de a o săvârşi precum este rânduit şi rosteşte corect formula ei desăvârşită, iar cel care primeşte taina din partea sa nu-i împiedică lucrarea, atunci harul se împărtăşeşte celui care primeşte taina chiar şi dacă nu ar avea credinţă.

Când, dimpotrivă, primatul este dat principiului Persoanei, atunci urmarea stricării „echilibrului" face să apară în viața bisericească protestantismul, unde prea mult se subliniază importanța „subiectului", ceea ce duce la un individualism exagerat (deoarece adevăratul înțeles al persoanei este de asemenea pierdut). În filosofie – existențialismul. Ş.a.m.d., ş.a. m.d.

Aceste câteva cuvinte vi le trimit înainte, pentru a putea vedea cât mai repede asupra a ce îmi ațintesc atenția.

Toate acestea, în articol, le exprim cu marea siguranță că anume aşa şi este. Supun însă judecății dumneavoastră gândurile mele, în nădejdea că mă veți ajuta să mă mențin pe calea împărătească a Părinților. Nu aş dori ca, din lipsa mea de experiență şi cunoaştere, să afirm lucruri care se află departe de iubita mea Orthodoxie.

Mie mi se pare că, dacă te îndepărtezi de gândul că, în Hristos, firea omenească, desăvârşit îndumnezeită, este deopotrivă cu Dumnezeu, fără a se preface în fire dumnezeiască, va fi greu a înțelege expresia Sfântului Maxim că omul devine prin har ceea ce Dumnezeu este prin fire[1].

Dacă firea precumpăneşte asupra persoanei, atunci cum este cu putință a cunoaşte personalismul acestei firi? Dacă personalismul precumpăneşte asupra firii, atunci unde este esența? Echilibrul între „obiectiv" şi „personal" – coincidența lor, identitatea lor – aşa mi se pare că trebuie să înțelegem pe „Dumnezeul Personal". Personal, dar nu în afara esenței, şi nu mai presus de esență. Dacă esența nu se exprimă deplin în act, atunci ce rămâne neexprimat? Potențialul? Dacă „actul" nu este împărtăşit firii omeneşti în vecinica Sa deplinătate,

[1] Cuv. Maxim Mărturisitorul, „Capete despre theologie şi iconomia întrupării Fiului lui Dumnezeu", cap. 2, 88: „...γίνεται θεὸς τῇ μεθέξει τῆς θεϊκῆς χάριτος" – PG 90, 1168A.

atunci ce se poate gândi despre firea omenească în Hristos? A devenit oare Hristos-Omul purtător al veciniciei dumnezeieşti şi în firea Sa omenească neschimbată, sau se supune, în însăşi vecinicia Sa, la ceea ce unii Părinţi ai Bisericii cred: că El, ca om, îşi trăieşte vecinicia ca o necontenită – este drept, triumfătoare – înălţare către El? Sau a atins deplina „sâmbătare"[1], iar de acum nu se mai supune, nici în planul omenirii, vreunei „dezvoltări" ulterioare, vreunei deveniri, ş.a.m.d.

Iertaţi, scriu aruncând pe hârtie în grabă gândurile principale, neîncercând nici măcar să pun ordine în ele.

Rogu-vă, primiţi adânca mea recunoştinţă pentru bunăvoinţa de a-mi ajuta.

Arhimandrit Sofronie

Scrisoarea a 8-a

Crucea însingurării. Viaţa ca lucrare şi cunoaştere de sine. Despre abaterea catholicilor. Despre întoarcerea unui oarecare catholic. Dezechilibrul în viziunea dogmatică se răsfrânge şi în viaţa reală. Cum se poate înţelege pogorârea lui Hristos în iad. Despre deşertarea Logosului.

Ste Geneviève-des-Bois
16 Martie 1958

Iubite şi adânc preţuite părinte Gheorghe!

Cu expresia „crucea însingurării pe care toţi trebuie să o purtăm" aţi atins însuşi centrul trăirii mele în clipa de faţă. Îmi adun „curajul" de a supune judecăţii şi criticii dumnea-

[1] Adică deplina odihnă. „Sâmbătă" (în limba evreiască *sabbath*) înseamnă „odihnă".

voastră aspre ceea ce dau acum să se publice în franceză. Vă voi fi cât se poate de îndatorat de veți afla putința de a mă „opri" de la acest pas sau, dimpotrivă, de a mă întări fie prin și cel mai scurt răspuns; dar cât se poate de curând, pentru a putea și din punct de vedere practic să retrag de la tipar textul dat.

Problema care mă preocupă neîncetat: viața noastră, fiind un act vecinic, cuprinde în sine două „momente" – însuși actul, lucrarea, manifestarea sau suflul vieții; iar al doilea, cunoașterea, conștientizarea de sine, înțelegerea celor săvârșite de mine.

Aceste două momente – în viața simplă – sânt unul și același, deși, dintr'o anume perspectivă, întotdeauna despărțite, precum Dragostea nu este totuna cu Înțelepciunea. Tema mă preocupă îndeosebi pentru că, în afara înțelesului „dogmatic", eu înțeleg fiecare act ca pe ceva care încă nu și-a atins desăvârșirea. Credința „adogmatică", adică una ce nu are nici o legătură cu ceea ce numim conștiință sau conștientizare de sine, nu poate exista, dacă vorbim de faptul nedespărțirii Dragostei și Înțelegerii în vecinica ființare. Există totuși, de obicei, o credință „încă nedogmatică", și care în cele mai multe cazuri mulțumește pe oameni – lucru de care îmi și scrieți în scrisoare.

Acum cele mai multe întâlniri le am cu catholicii. În perspectiva gândirii mele, eu tot mereu am încercat să exprim convențional, „logic", contradicția romano-catholicismului și, prin urmare, „expresia logică" a „abaterilor". O oarecare experiență din conversațiile cu unii dintre ei, capabili a gândi dogmatic, mi-a arătat că „schema" pe care le-o propun chiar îi pune în fața putinței de a înțelege unele din „abaterile" lor care, în „proiecția" lor istorică, și-au asumat o trăsătură cât se poate de importantă.

Vă trimit însemnările „schemei" mele în rusă. Ea trebuie să apară în „*Contactes-revue*"[1], care mai înainte era aproape exclusiv oglindirea opiniei grupului părintelui Evgraf Kovalevski. Acum editorul acestei reviste, un fost catholic francez, doreşte să iasă din strâmtele cadre în care se găsise aparţinând acelui grup. El caută putinţa de a-şi trăi Orthodoxia în adevăratul său universalism. Mi s'a adresat, între altele, cerându-mi să-i dau câte ceva. În măsura în care problema unimii Bisericii ocupă acum un loc central în aproape tot ce spune şi organizează Roma, am socotit cu putinţă a reveni la această temă, dar de acum nu în felul în care mă preocupa înainte, ci mai adânc întrucâtva, şi anume, în chip „dogmatic".

Gândul meu de bază în această „schemă" se reduce la faptul că de fiecare dată când, în înţelegerea noastră privind Fiinţa Dumnezeiască – Sfânta Treime – stricăm „echilibrul" identităţilor şi diferenţelor precum ni-l dă Descoperirea, prin aceasta neapărat vom introduce un „dezechilibru" în existenţa noastră, şi cea vremelnică, şi cea vecinică.

Eu aştern în textul meu o înşiruire de „antinomii" ale dogmelor Bisericii privind Treimea şi întruparea lui Dumnezeu Cuvântul. Amândouă aceste dogme, cea treimică (înfăţişată în Simvolul atribuit lui Athanasie cel Mare, în Simvolul Credinţei Nikeo-Constantinopolitan, precum şi în mărturisirea Sfântului Maxim), şi cea „calcedonică", le socotesc a fi cele mai importante şi cele mai întemeietoare pentru întreaga noastră credinţă.

(Textul meu în rusă sânt nevoit să vi-l trimit în regim obişnuit, căci aici poşta *par avion* nu primeşte decât până la 5 grame.)

Pe lângă aceasta, dogma treimică şi cea calcedonică, fi-

[1] Revista „Contacte".

ind cu adevărat întemeietoare, se răsfrâng şi în „actul" nevoinţei noastre, în toată gândirea noastră „dogmatică" în planul nevoinţei. În afara acestei viziuni, în afara acestui „echilibru", până şi în nevoinţă ne pierdem, precum mi se pare, adevăratul dreptar a toate, adevărata „direcţie", acea linie după care, ca după o busolă, ne îndreptăm corabia vieţii noastre. În afara ei mi se pare cu neputinţă a călăuzi „drept" pe cei care vin la noi. Toate acestea însă le exprim în scrisoarea de faţă nu ca pe o afirmare sau afirmare de sine finală, ci spre a vă lămuri gândul meu de bază, rugându-vă sau să mă îndreptăţiţi, sau să mă „reţineţi" din rătăcire.

Scrisoarea Mitropolitului Nikolai era răspunsul întrebării protoiereului Dimitri Sobolev, pe care probabil îl cunoaşteţi. Personal, eu cred că părintele D. S. „căuta" ceva de care să se agaţe. În realitate, totuşi, aşa cum spuneţi în scrisoare, însuşi textul – nu numai al Stareţului Siluan, dar şi al comentariilor mele privind problema „kenozei[1]" – nu pune problema în acelaşi fel. Pogorârea în iad nu este cu putinţă a o înţelege „spaţial" sau „temporal", în înţelesul restrâns al acestor cuvinte. Eu întotdeauna port în sine-mi credinţa că Domnul S'a „pogorât" în nişte adâncuri care exclud orice putinţă de a ne „judeca" cu El, putinţă nu numai pentru oameni, ci şi pentru diavoli. Nu era problema „răscumpărării" dracilor, ci judecata lui Dumnezeu se înfăptuise, iar la această Judecată, biruitor al iadului în sensul absolut s'a arătat a fi Domnul.

Problema „kenozei", pentru mine, întotdeauna rămâne în planul credinţei, şi nu ceva însuşit în mod theologic. Cum a putut cel-fără-de-început Ipostasul Cuvântului, Făcătorul a toate, să ia asupră-Şi chipul zidit al existenţei – eu nu pot înţelege. Eu cred că Dumnezeu are o astfel de putinţă deoarece

[1] Gr. κένωσις, „deşertare".

zidirea nu se prezintă lui Dumnezeu ca un „fapt", ci ca urmare a însuşi „actului" Său. Dacă Dumnezeu făureşte astfel încât priveşte zidirea ca pe un „fapt" pentru El Însuşi, totuşi acest „fapt", pentru Dumnezeu, nu se întinde asupra firii de El zidite, chipul fiinţei înţeles ca esenţial (aşa cum spuneţi despre aceasta în articolul dumneavoastră «Despre facere şi făptură»[1], că făptura primeşte un caracter esenţial). A primi „chipul de rob"[2] (μορφὴ ὑπάρξεως – chip al fiinţării) – iată despre ce este vorba pentru mine în actul întrupării şi al kenozei. Dar „cum" este aceasta cu putinţă – nu iscodesc. Pentru mine „deşertarea" Cuvântului este un act cunoscut prin credinţă, unul ce răspunde întrebărilor mele şi dezleagă problema „vieţii" mele, a „actului" meu.

Iertaţi că vă reţin atât de mult.

Primiţi dragostea mea recunoscătoare şi dăruirea mea.

Drag Xeniei Ivanovna.

Arhimandrit Sofronie

[1] Cf. articolul „Тварь и тварность" („Facerea şi făptura"), în прот. Г. Флоровский, *Догмат и история* (*Dogma şi istoria*), Moscova, 1998, pp. 108-151.

[2] Flps. 2: 7.

Scrisoarea a 9-a

Actualitatea articolului părintelui G. Florovski „Problematica reunirii creştinismului" (1933). Despre comunicarea ţinută în amintirea lui V. N. Losski: dogmele Bisericii sânt expresia „realităţilor" vieţii duhovniceşti. Despre triadologia protoiereului S. Bulgakov şi dialectica idealismului german.

Ste Geneviève-des-Bois
21 Martie 1958

Dragă părinte Gheorghe!

Duminică, 16 Martie, v-am trimis două scrisori: una, *par avion,* cealaltă, în regim obişnuit, unde am adăugat câteva din însemnările mele pentru articolul „Unimea Bisericii după chipul Sfintei Treimi". A doua, mai ales, a fost scrisă într'o stare de totală „sfâşiere", şi mi-e ruşine de ea înaintea dumneavoastră. Iar astăzi v'am citit articolul „Problematica reunirii creştinismului" („Calea"[1], nr. 37, 1933) şi m'am uimit cât este de „actual". În cei douăzeci de ani ce au trecut parcă nu s'a făcut nici un „progres", totul rămâne pe aceleaşi „poziţii" pe care le-aţi menţionat. L-am citit în vederea unei cuvântări pe care va trebui să o ţin la o reuniune catholică locală pe tema „apropierii" (*rapprochement*).

Pe lângă aceasta, va trebui să ţin un cuvânt la o reuniune în amintirea lui V. N. Losski. Acolo va trebui să citesc o comunicare pe tema: „Nevoinţa apărării theologice a dogmelor Bisericii". (Reuniunea va fi pe 30 Martie.) Una din ideile mele de bază din această comunicare aţi exprimat-o, în articolul pe care l-am pomenit, astfel: „...toată plinătatea cunoaşterii

[1] În rus.: „Путь". Vezi прот. Г. Флоровский, *Христианство и цивилизация* (*Creştinism şi civilizaţie*), St. Petersburg, 2005 pp. 495-510.

a fost dată la început în experienţa şi conştiinţa Bisericii, şi rămâne doar a fi recunoscută"[1]. De aici gândul meu că dogmele Bisericii nu sânt rezultatul eforturilor theologice, ci expresia, în cuvinte omeneşti, a ceva ce Duhul Sfânt dă, ca nemijlocită viziune a „realităţilor" lumii duhovniceşti. Am găsit la dumneavoastră confirmarea acestui gând: „...neadevărul şi nedreptatea (Apusului) se află în însăşi *experienţa* dogmatică... Este vorba nu atât de o succesiune şi de o consecvenţă în deducţiile şi dezvoltările logice, cât despre o claritate iniţială, o «limpezime şi conştientizare» a însăşi contemplării credinciosului, adică a însăşi Descoperirii... Trebuie găsit punctul nesănătos de la temeiul experienţei romane. Pesemne acesta poate fi înţeles şi înfăţişat"[2]. Iată tocmai ceea ce căutam! Am citit şi „Capete despre Treime" a părintelui Serghei Bulgakov. Mi se pare că înţeleg ideea lui despre unimea lui Dumnezeu nu numai în Esenţă, ci şi în „planul Ipostasurilor", dar nu o pot împărtăşi cu el: personal, mi se pare total de prisos a făuri o nouă înţelegere a „Subiectului Triipostatic Absolut", în Care „nu există o ordine a Ipostasurilor, Care sânt date într'un singur act absolut al poziţionării de sine a Eului", în Care „nu există rânduirea Ipostasurilor Unul după Altul, ci doar reciproca Lor poziţionare de sine"[3].

Oare a uitat părintele Serghei de „monarhia" Tatălui („născătorul" şi „purcezătorul")? În general, dialectica lui este foarte apropiată de dialectica idealismului german (Fichte – subiectivul, Schelling – obiectivul, şi Hegel – absolutul). Mie personal mi-e puţin stânjenitoare coincidenţa „schemei" mele cu schemele filosofilor pomeniţi, dar în acelaşi timp observ

[1] „Путь" („Calea") nr. 37, 1933, p. 499.
[2] Ibid. pp. 505-506.
[3] Прот. С. Булгаков, „Главы о трончности", în rev. „Православная мысль" („Gândul orthodox"), nr. 1, Paris, 1928, p. 55.

cu mulţumire la ei înţelegerea **„identităţii subiectului şi obiectului”** (la Hegel, bineînţeles).

Acum, legat de plecarea lui V. N. Losski, eu şi mai mult mă gândesc, care dintre noi a „luat-o înainte” generaţiei mai în vârstă decât noi. Până şi greşelile lor acum îmi apar altcumva, din punct de vedere „etic”, decât înainte. Oricum, generaţia noastră mult le este îndatorată. Mie atât de rău îmi pare de plecarea lui Losski, încă şi pentru că, vai, sânt prea puţine astfel de minţi, astfel de suflete care «trăiesc» dogma, adică «theologi» prin însăşi starea lor lăuntrică.

Dumnezeu să vă păzească.

Cu dragoste, dăruit vouă,

Arhimandrit Sofronie

Scrisoarea a 10-a

Urări de Paşti. Despre cartea lui V. N. Losski, „Theologia mistică" – *articolul părintelui Gheorghe Florovski de mult o „luase înainte" ideilor ei.*

Paşti, 1958

Hristos a înviat!

Dragă părinte Gheorghe!
Dragă Xenia Ivanovna!

De sfintele Paşti vă trimit cele mai bune urări.

În micul paraclis pe care îl am aici, osebit de toate celelalte (un mic paraclis monahal), întotdeauna vă pomenesc, dar mai cu seamă în ziua Paştilor. Domnul să vă păzească.

Din inimă dăruit în Hristos Cel Înviat.

Dragă părinte Gheorghe, recitind cartea lui Losski, *Théologie mystique*[1], înaintea comunicării la reuniunea în amintirea lui, de data aceasta am fost uimit să văd în ce măsură covârşitoarea majoritate a poziţiilor exprimate de el fuseseră aşternute în articolul dumneavoastră „Facerea şi făptura" cu cincisprezece ani înaintea lui. Firește, nimeni nu lucrează astfel încât singur să înfăptuiască totul: şi limbajul, şi citatele, şi celelalte, până şi însăşi structura tratatului său – deoarece totul este condiţionat de vremea în care trăieşte autorul, dar totuşi, lucrarea lui Losski într'atâta fusese pregătită de dumneavoastră, încât am rămas pur şi simplu uimit. Înainte nu o observasem, căci citisem mai demult articolul dumneavoastră mai întâi, şi abia mai târziu cartea lui Losski. Dar acum, iată, au coincis: întâi am citit ceva din Losski, apoi articolul dumneavoastră, apoi din nou al lui Losski.

[1] V. Lossky, *Essai sur la théologie mystique de l'Église d'Orient*, Paris, 1944.

În legătură cu aceasta, mi-a venit gândul să vă cer îngăduința să vă traduc articolul în franceză, dacă nu există deja o traducere, şi să îl citesc unui mare grup de francezi şi, dacă îngăduiți, să-l şi public undeva. Acum ar pica la momentul cel mai potrivit, deoarece unii francezi nu vă cunosc, iar Losski fusese pentru ei *prima* descoperire, iar un francez l-a numit *„părinte al Bisericii" chiar în veacul al XX-lea.*

Scrisoare de răspuns

Articolul „Facerea şi făptura" a fost redus la tăcere datorită criticilor sofianismului. Despre dezacordul cu hristologia şi soteriologia lui V. N. Losski.

Cambridge (Massachusetts, SUA)
8 Aprilie 1958

Dragă părinte Sofronie!

Tocmai am primit scrisoarea voastră cu urările, şi, la rândul nostru, vă transmitem urări de Sfântul Praznic. **Adevărat a înviat!**

Am primit manuscrisul în engleză. Aşa cum v'am şi scris, nici până acum nu am găsit vreme să mă concentrez şi să scriu înainte-cuvântarea. Nădăjduiesc să o fac cât mai curând.

Cartea lui Losski, şi eu am citit-o nu demult, legat de apariția traducerii în engleză. Impresia dumneavoastră este cât se poate de corectă. Articolul meu „Facerea şi făptura" fusese, la vremea lui, redus la tăcere, deoarece au observat în el (nu fără temei) o opoziție față de sofianism, iar pe atunci aceasta se socotea la Paris ca o îndrăzneală de neiertat. Iar acum profesorii Institutului de Theologie[1] nu îl citează, chiar

[1] Institutul de Theologie Orthodoxă Sf. Serghie din Paris, unde predase prof.

şi atunci când scriu pe tema „facerii" (de pildă părintele V. Zenkovski). Independenţa gândirii şi credincioşia faţă de predania Părinţilor prea puţin se încurajează în anumite cercuri. Losski a avut bărbăţia să se împotrivească „mării", şi în aceasta constă marele lui merit. Totuşi, cu unele din opiniile lui eu nu sânt de acord. Hristologia la el nu este destul subliniată, şi aici, fără să vrea, a cedat „mării". În acest punct sânt foarte de acord cu părintele Vasilie (Krivoşein). Capitolul lui Losski despre Biserică nu numai că nu mă mulţumeşte, ci mă turbură (lucru faţă de care deja m'am pronunţat indirect în scris, în culegerea *L'Église et les Églises*, publicată de către *Irenikon*) – nu mă pot împăca cu ideea că numai „firea" noastră a fost mântuită de Hristos, iar „persoana" se mântuieşte numai prin Duhul Sfânt. Este o împărţire artificială, care poate duce la neînţelegeri serioase. Articolul meu a fost publicat în franceză, dar într'o formă neprelucrată, înainte de a apărea în rusă, într'o publicaţie aproape inaccesibilă şi chiar prea puţin cunoscută, deşi în acelaşi număr au apărut articolele lui Berdiaev şi Karsavin (încă din 1927). Se numea „Logos", şi începuse să se publice în România, dar publicarea s'a întrerupt după al doilea număr şi nu este de găsit în nici o bibliotecă.[1] Eu însumi am scos un extract din articolul în rusă, cu câteva adausuri în engleză pentru conferinţa noastră în Anglia, la care nu am ajuns datorită plecării mele în SUA,

---

protoiereu Serghei Bulgakov († 1944), autorul contestatei învăţături theologice despre Sophia – Înţelepciunea lui Dumnezeu. Mai amănunţit vezi: В. Н. Лосский, „Спор о Софии" („Polemica în legătură cu Sophia"), în vol. *Богословие и боговидение*, Moscova, 2000, pp. 390-502.

[1] Georges Florovsky, „L'Idée de la Création dans la Philosophie Chrétienne", în „*Logos. Revue Internationale de Synthèse Chrétien-Orthodoxe*", red. Naë Ionescu & Victor N. Popescu, Nr. 1, Avril, 1928, pp. 2-30. Revista a fost publicată la Bucureşti, în limba franceză, apărând doar două numere, în Aprilie, respectiv Octombrie, 1928. N. tr.

dar articolul a apărut în *The Eastern Churches Quarterly (Supplement)* în 1948. Nu am nimic împotriva traducerii din rusă în franceză şi mă voi bucura foarte mult dacă o veţi face. În cazul în care veţi afla unde o puteţi tipări vor trebui făcute câteva mici adausuri – referinţe la literatură şi, ici-colo adăugite texte patristice, şi chiar verificate încă o dată referinţele.

Mulţumesc din nou pentru scrisoare şi pentru bunele simţăminte frăţeşti.

Xenia Ivanovna vă transmite tot dragul.

Cu frăţească îmbrăţişare, totdeauna al vostru

G. Florovski

Scrisoarea a 11-a

Despre scrisoarea mitropolitului Nikolai. Despre bolidureri. Despre vizita reprezentanţilor Patriarhiei Moscovei. Despre începutul lucrărilor theologice în Rusia. Despre eccleziologia lui V. N. Losski. Despre greutăţile exprimării adevărului privind Fiinţa Dumnezeiască. Unimea prin petrecerea în poruncile lui Hristos. Liturghia şi „sfâşierea" conştiinţei.

Ste Geneviève-des-Bois
2 Mai 1958

Dragă părinte Gheorghe!

Scrisoarea dumneavoastră din 8/IV am primit-o pe 12. Vă mulţumesc pentru ea. Astăzi am primit o scrisoare din Londra prin care mă înştiinţează că se lucrează deja la prima corectură şi că însăşi cartea va apărea în zilele pomenirii Stareţului Siluan (douăzeci de ani: Septembrie 1938-1958). Între altele mi se spune că încă nu au primit „Înainte-cuvântarea" dumneavoastră, dar mie mi se pare cât se poate de normal, deoarece probabil că aveţi prea mult de lucru. Pe măsură ce trec anii, viaţa fiecăruia dintre noi sporeşte, dar puterile mai curând scad.

Am primit de asemenea înainte de Paşti o scrisoare de la mitropolitul Nikolai din Moscova, în care îmi scrie personal (drept răspuns la scrisoarea mea) că el şi obştea lui foarte mult preţuiesc cartea Stareţului, şi că expresia lui, cum că interpretarea mea privind experienţa ascetică a Stareţului ar fi de prisos din punct de vedere theologic, nu se raportează la mine, ci fusese parte dintr'o scrisoare către altcineva, fără a bănui că acel cuprins (al scrisorii mitropolitului Nikolai) se va face cunoscut mai multora. La cererea de aici de a publica scrisoarea lui în „Vestnikul" nostru, el a răspuns pozitiv, ce-

rând doar să se excludă acele cuvinte care nu se referă direct la conţinutul cărţii.

Ultimele săptămâni ale Postului, iar apoi perioada Paştelui, au fost pentru mine peste măsură de încărcate, iar acum zac în pat: dureri de nesuportat aproape în tot trupul, de la răceală. Nu este vorba de o boală reală, însă eu sânt în întregime paralizat de dureri care, în anumite momente, se întețesc şi îmi provoacă o cumplită istovire (a inimii).

La sfârşitul Săptămânii Patimilor au venit aici (la Paris) reprezentanţii Patriarhiei Moscovei: protoiereul Pavel Statov şi secretarul mitropolitului Nikolai, A. S. Buievski. Eu personal nu m'am putut întâlni cu ei decât pentru un foarte scurt răstimp, deoarece locuiesc în afara Parisului iar legătura cu Parisul nu-mi este întocmai uşoară. Amândoi reprezentanţii au lăsat aici o impresie minunată prin liniştea lor şi, cu adevărat, cu adânca bunăvoinţă către toţi. După câte am înţeles, au venit să vadă la faţa locului cu ce ar putea fi ei de folos. Dar, în realitatea condiţiilor de astăzi, acest ajutor din partea lor este aproape de neînfăptuit, că nici autorităţile de aici, nici cele de acolo nu ne susţin, iar Biserica Rusiei, în ciuda dorinţei de a ne ajuta material, nu poate.

Din amănuntele vieţii bisericii ruse, lucrul cel mai pozitiv în prezent este pregătirea lor de a lansa jurnalul theologic „Vestitorul theologic". Ei au subliniat aici mai ales interesul lor faţă de lucrarea noastră theologică, şi chiar ne-au rugat cu stăruinţă pe toţi să nu împuţinăm această lucrare ci, dimpotrivă, să o sporim. Pe semne „Vestnikul" nostru le-a plăcut foarte mult şi, în ultimii ani, fără îndoială, a avut o influenţă asupra eforturilor lor (în Rusia). Ei au cărţile dumneavoastră, pe care le preţuiesc cât se poate de mult. Am impresia totuşi că este vorba doar de „începutul" lucrării theologice în Rusia, după acel cumplit haos, şi, prin urmare, încă pentru mult

timp vor avea nevoie de colaborarea noastră de aici.

Articolul dumneavoastră, „Facere şi făptură", îmi propun să îl redau în franceză, deşi recunosc că această lucrare este complexă şi de lungă durată. După împlinirea, măcar în parte, a acestei traduceri, voi încerca să vă trimit atât cât se va fi făcut, pentru a o corecta din punct de vedere al gândirii şi al terminologiei. Fireşte, dacă ne-aţi trimite traducerea engleză, publicată deja în 1948, aceasta ne-ar uşura şi accelera lucrul.

În privinţa „eccleziologiei" lui Losski, adică despre „împărţirea artificială" a „rolului" lui Hristos (că mântuieşte numai firea), şi al Duhului Sfânt (care mântuieşte „persoana"), din nefericire trebuie spus că ea (eccleziologia lui) duce la „neînţelegeri serioase", aşa cum scrieţi în scrisoare. Personal, nici eu nu-i împărtăşesc opinia în acest punct al învăţăturii lui Losski, deşi întotdeauna încerc să mă raportez la fiecare theolog ţinând cont de anumite sarcini limitative cerute de „momentul istoric", precum şi de limitările mijloacelor noastre. Cu alte cuvinte, fiecare theolog este într'o anumită măsură condiţionat de câte o sarcină „parţială", „locală", „temporară". Încerc să mă raportez la trudele fiecărui theolog, cu gândul că noi toţi trebuie să ne unim eforturile de a căuta a apropia cât mai deplin expresia theologică a dogmei de vecinicul său cuprins, cel din însuşi actul Fiinţării. Tot aşa cum ne raportăm la Epistole şi la Evanghelii, adică nu oprindu-ne atenţia asupra anumitor expresii ale Scripturii care nu se potrivesc una cu alta, ci căutăm să înţelegem conglăsuirea lor. Din întâlnirea mea aici cu catholici şi cu alte confesiuni şi „curente" mistice am văzut şi că, prin înclinarea noastră către o gândire „raţională", prin care fiece afirmaţie a vreunui moment „exclude" celălalt moment, nu este cu putinţă a găsi o astfel de formulă care să corespundă şi planului ontologic al vecinicei Fiinţe, şi totodată să răspundă oamenilor concreţi la întrebă-

rile lor şi în perspectiva gândirii lor. De-abia rosteşti un cuvânt, că imediat apare aspectul „contrar", astfel încât toţi se „tem" de a se depărta de adevăr. Această teamă, într'o mare măsură o agreez, însă uneori simt că ea „încătuşează" fiecare cuvânt privind Viaţa Dumnezeiască.

În această privinţă, eu însumi încerc uneori să străpung această teamă care „încătuşează", în ciuda conştiinţei unei oarecari „primejdii" a unei astfel de îndrăzneli.

De acì şi gândul stăruitor pe care-l am că, dacă noi am petrece cu adevărat în duhul poruncilor lui Hristos, neasemuit mai repede am ajunge la deplina unime a „experienţei" dogmatice şi, chiar înainte de aceasta, a celei „ascetice", adică a actului nostru duhovnicesc.

Tot aceeaşi, adică acea teamă constrângătoare, o simt şi când slujesc liturghia. Mă recunosc a fi nesfârşit de îndepărtat de Hristos, dar a săvârşi liturghia fără conştiinţa că, noi toţi, trebuie „deplin" să intrăm în Dumnezeiescul Act Liturgic, a trăi „Golgotha", Învierea şi Înălţarea, nu vom atinge Liturghia. Însă a purta în sine o asemenea conştiinţă – cu alte cuvinte, faptul că Dumnezeu pe toţi ne cheamă a trăi viaţa lui Hristos în deplinătatea sa dumnezeiesc-omenească – este înfricoşător. Aşadar apare o oarecare „sfâşiere" a conştiinţei: pe de-o parte – totala nevrednicie; pe de alta – nesfârşitul dar al lui Dumnezeu dat nouă.

Iertare că iarăşi vă încarc cu scrisoarea mea. Dar rugăciunea mea la Dumnezeu este ca El să vă păzească pentru noi, să vă sporească puterile.

Cu dăruire şi dragoste

arhimandrit Sofronie

Tot dragul Xeniei Ivanovna.

Scrisoare de răspuns nr. 1

Despre întruparea lui Dumnezeu. Îndumnezeirea firii omului în Hristos se deosebeşte de îndumnezeirea oamenilor. Despre antinomia dogmelor: nu există antinomie pentru Logosul Dumnezeiesc, şi în contemplare. Despre theologia romană: este primejdios a generaliza ideea ***filioque*** *– nu este ideea centrală a Romei, este primejdia deducţiilor logice în analiza theologică. Theologia începe cu întruparea lui Dumnezeu. Despre „rătăcirea" în lume: despre cea „naivă" şi despre „demonism".*

Cambridge (Massachusetts, SUA)
15 Mai 1958

Iubite întru Domnul părinte Sofronie!

Vă trimit o copie a „Înainte-cuvântării" pe care o trimit totodată şi editurii. Voi aştepta părerea voastră.

De-abia acum am ajuns la articolele şi scrisorile dumneavoastră şi voi încerca să spun ce pot.

Cu ceea ce spuneţi despre antinomiile Fiinţei Treimice sânt deplin de acord (în textul manuscrisului dumneavoastră). Numai faţă de un punct am o îndoială: este oare prudent a vorbi despre întrupare în categoria „energiilor"? Desigur, unimea dumnezeiesc-omenească este unimea ipostatică, καθ'ὑπόστασιν. Se poate vorbi „energetic" numai despre „îndumnezeirea" firii omeneşti a Cuvântului întrupat, dar şi în acest caz trebuie făcută deosebirea cu rigoare, deoarece „îndumnezeirea" purcede în acest caz de la Însuşi Ipostasul Cuvântului (aşa spune Cuviosul Ioan Damaschin: „primirea" este numaidecât şi „îndumnezeire"[1]), măcar că ea se şi înfăptu-

[1] Cuv. Ioan Damaschin, *Dogmatica (Descoperire cu amăruntul a pravoslavnicii credinţe),* Cartea a 3-a, cap. 17. Cf. trad. rom.: Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, EIBMBOR, Bucureşti, 2005.

ieşte totodată prin puterea Duhului Sfânt („problema" botezului lui Hristos în Iordan). Oricum, „îndumnezeirea" firii omeneşti se deosebeşte *radical* de „îndumnezeirea" oamenilor. Ceea ce spuneţi în continuare despre unimea dumnezeiesc-omenească reface perspectiva, dar aş fi aşteptat o mai mare dezvoltare a momentului ἀτρέπτως[1], ca referindu-se şi la omenirea lui Hristos. În orice caz, Hristos, după Înălţare, nu este mai puţin om decât „în zilele Sale cu noi", ba poate chiar mai mult (în această problemă Origen era foarte ambiguu, iar ceva din acea ambiguitate a rămas nelămurit şi în theologia patristică ulterioară, mai ales datorită greutăţii de a descrie cu limpezime „proslăvirea" firii omeneşti).

Antinomia dogmelor este de netăgăduit. Rămâne însă problema şi a transfigurării înţelegerii. Pentru Logosul Dumnezeiesc nu există antinomie fără riscul de a-i înmicşora însuşirea de „Logos", mai curând aici aflăm *deplina măsură a Logosului*. Drept aceea antinomismul în theologie (în theologia rusă anunţat pentru prima oară de părintele P. Florenski) totdeauna m'a turburat, până şi la Losski. Ultima „antinomie" se cuprinde în faptul că Fiinţa Dumnezeiască este totodată şi meta-logică (fiind transcendentă înţelegerii făpturii) şi deplin logică (deoarece însăşi „înţelegerea" făpturii nu este altceva decât „chipul" Dumnezeiescului Logos). „Antinomia" dispare în „contemplaţie": θεωρία – ἕνωσις[2]. În orice caz, Fiinţa Dumnezeiască nu este a-logică şi nici para-logică, drept care nici cunoaşterea theologică (γνώσις, după Ioan de-Dumne-

[1] Gr. „neschimbat" – definiţia credinţei Sinodului Ecumenic al IV-lea: „...a se mărturisi unul şi acelaşi Fiu, Domnul nostru Iisus Hristos..., Cel Unul-născut, cunoscut fiind în două firi, neamestecat, neschimbat, neîmpărţit, nedespărţit (ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως)..."

[2] Gr.: „contemplarea" [fiind] „unirea".

zeu-cuvântătorul[1]) nu poate fi a-logică („irațională") sau para-logică. Dar nici antinomia nu este ceva para-logic. Sfinții Părinți au deosebit limpede între ὑπέρ şi παρά[2].

Referitor la theologia apuseană (romană), şi acolo, personal – cel puțin în ce mă privește – prefer să fiu prudent în a judeca. În primul rând, nu se cade a generaliza prea mult şi a pune întreaga theologie „latină" în una şi aceeaşi paranteză. În particular, Duns Scott merită mai multă atenție decât i se dă datorită hipnozei thomismului. În al doilea rând, eu mult mă îndoiesc față de *centralismul lui filioque* legat de toată evoluția dogmatică a Apusului, şi nu cred că „papismul" se poate deduce din *filioque*; adică a se „deduce" s'ar putea şi se poate, dar pe mine, ca istoric, mă interesează nu deducția logică, ci filiația faptică a ideii. „Papismul" exista deja când *filioque* încă nu exista nici măcar în perspectivă. Este prea puțin probabil ca Leon cel Mare să fi cunoscut *De Trinitate* a lui Augustin. „Papismul" se poate deduce mai curând dintr'o *oarecare nelimpezime hristologică* în theologia apuseană, lucru care totuşi trebuie sondat mai limpede. În măsura în care pot întrezări acum, aceasta fusese un anume „criptonestorianism" înrădăcinat într'un oarecare „hiper-istorism" Apusean. Sau, altfel spus, sensul Înălțării lui Hristos fusese înțeles astfel încât planul „istoric" şi cel „ontologic" se despărțiseră, şi „existența istorică" a Bisericii se izolase într'o sferă autonomă. Probabil că *filioque* intră **cumva** în această ordine de idei, însă ea cere o analiză mai atentă şi mai limpede decât am cunoscut până acum. „Moda" lui *filioque* în theologia contemporană rusă (emigrația) a introdus-o Karsavin, iar de la Karsavin a preluat-o V. N. Losski, iar apoi Ver-

[1] Vezi 1 Io. 3: 1-3, 6.

[2] Gr.: „mai presus de" şi „contra".

hovskoi a dezvoltat-o cam din topor, dar el nu cunoaşte deloc istoria, iar deducţia logică o înţelege ca pe un mers existenţial al dezvoltării. În sfârşit, credinţa bisericii Apusene de departe nu se epuizează cu „theologia" Apuseană. Eu cred că în credinţă catholicismul este mai orthodox decât în theologia sa şcolară (sau metafizică).

Personal, socotesc că theologia nu trebuie **începută** cu taina sfintei Treimi, ci cu taina Dumnezeieştii Întrupări, care se „răsfrânge" nemijlocit în realitatea Bisericii şi în „viaţa cea nouă" a creştinului. Taina Treimii o cunoaştem numai pentru că „Cel Unul din Sfânta Treime" a devenit om. Altfel, vom cădea în metafizică şi niciodată nu vom ajunge la theologie.

În pofida acestora, sânt totuşi deplin de acord că primatul „esenţei" este un principiu primejdios în theologie.

Nu am timp acum să scriu mai amănunţit, şi nu am timp nici să gândesc liniştit şi „contemplativ" toate marile teme. Cu toate acestea trebuie să scriu repede câte ceva. La sfârşitul lui Aprilie am predat la universitate aşa-numita *Dudleian Lecture* (adică cursul stabilit de testamentul lui P. Dudley încă din 1751, socotit a fi cea mai distinsă prezentare nu numai la Harvard, ci şi în întreg mediul universitar american). Acolo am dezvoltat tema pe care o schiţasem deja acum douăzeci şi cinci de ani în articolul „Problema reunirii creştinismului" (în revista „Calea", 1933), iar acum trebuie să scriu acest curs pentru a-l publica (eu nu am avut decât un conspect amănunţit). Scrisorile dumneavoastră mi-au adus multă mângâiere. Aici am cu cine vorbi pe teme theologice, însă nu în mediile pravoslavnice, în afară de doi sau trei ucenici de-ai mei (neruşi).

Nu ne uitaţi în rugăciuni.

Cu frăţească îmbrăţişare, totdeauna al dumneavoastră în Hristos

Gheorghe Florovski

P.S. Privind greutăţile vieţii şi muncii „locale", eu am propria mea înţelegere. Am impresia că „rătăcirile" din lume sânt cu mult mai multe decât am vrea să credem. A „osândi" este rău şi primejdios, dar „a judeca" (διακρίνειν) este inevitabil, sau mai bine zis, „a discerne". Tare mă tem că în afara „rătăcirii" propriu zisă, îngăduită din neglijenţă, sânt multe „false duhovnicii" cultivate conştient şi înadins. În America este un lucru cât se poate de vădit, şi despre aceasta se vorbeşte şi se scrie deschis. Aceasta priveşte nemijlocit cercurile protestante şi secularizate. Dar sânt întemeiat să gândesc că şi mediile orthodocşilor deja s'au contaminat, chiar şi clerul, şi, sub aspectul „vieţii duhovniceşti", mulţi se ocupă cu cel mai rău şi dăunător „ocultism". Nu învinuiesc pe nimeni, dar îmi iau măsurile de apărare. Asemenea bănuieli le vin în minte şi neorthodocşilor. Nu demult mi s'a întâmplat să vorbesc pe această temă într'un *vicarage*[1] anglican din Boston, unde am propovăduit pe tema vecerniei din Postul Mare. Discuţia a început pe tema romanelor lui Charles Williams, de-a dreptul minunate (mai ales *War in Heaven*[2]), care descriu lucrarea drăcească în lume. Charles Williams este unul din clasicii contemporani ai literaturii engleze şi un credincios anglo-catholic (acum mutat la cele vecinice). Se poate să fie şi în Europa ceva asemănător. În orice caz, ceva asemănător se petrecea în primii ani la Institutul Sf. Serghie (înainte de venirea noastră la Paris). Iar puţin mai târziu, întâmplător am descoperit ceva cumplit, fiind deja preot, când o membră „binecinstitoare" din parohia Rue Montparnasse nr. 10 mi-a dezvăluit „taina" sa, fiind sigură că un astfel de preot „învăţat" nu poate fi atât de demodat încât să nu se ocupe cu „înalta

[1] Engl.: casă preoţească.
[2] Engl.: *Război în ceruri.*

mistică". A fost o adevărată bătălie cu un drac – după o discuție de două ceasuri m'am simțit total zdrobit, ud leoarcă, așa ca după cea mai istovitoare muncă fizică. Dar slavă Domnului, Dumnezeu m'a ajutat. Puteai întâlni astfel de oameni și în cercurile răposatului N. A. Berdiaev, care se raporta cu prea multă credulitate la această „înaltă mistică", și în același timp respingea înverșunat ascetica autentică și învățătura sfinților nevoitori. Poate că nu sânt chiar la subiect, dar m'am învățat a fi cu multă băgare de seamă, nu atât față de așa-zisa „rătăcire naivă", pe care destul de ușor o poți recunoaște, cât față de „demonismul" mascat, îmbrăcat în „mască îngerească", fiindcă acesta este de neînduplecat și agresiv.

G. Florovski

Venind vorba de *Contacte*s, deja de mult timp am primit o scrisoare de la M. Balzon și nu i-am răspuns. Cereți-i iertare din partea mea. Îmi ceruse colaborarea, dar nu am timp să mă gândesc concret la așa ceva. Nădăjduiesc să o fac înainte de venirea mea în Franța.

Scrisoare de răspuns nr. 2

Despre înainte-cuvântarea scrisă. Despre decăderea monahismului la Athos. Despre uitarea scrierilor Sfinților Părinți. Despre indiferența seminariștilor față de cartea lui V. N. Losski. Cum să-ți însușești gândirea Sfinților Părinți. Despre stingerea „culturii theologice". Pentru misiunea istorică trebuie „cultură": nu doar sfințenie, ci și înțelepciune.

Cambridge (Massachusetts, SUA)
18 Mai 1958

Dragă părinte Sofronie!

Am primit scrisoarea dumneavoastră din Londra. Ce ați

hotărât în final privind lucrurile? Propunerea este foarte atrăgătoare.

Trimit în acelaşi timp „înainte-cuvântarea" editurii, şi o copie pentru dumneavoastră. Copia manuscrisului pe care mi l-a trimis *Faith Press* o trimit, în acord cu cererea lor, editurii americane. Scrieţi-mi ce credeţi despre ce am scris. Am scris-o sub impresia vie, după ce am citit cartea. Dat fiind numărul de pagini cerut, nu am putut include tot ce am vrut şi tot ce ar fi fost, poate, nevoie.

În legătură cu aceasta, aţi pomenit de Sfântul Munte. Aţi văzut cartea părintelui Theoclit (de la mănăstirea Sf. Dionisie[1]), *Μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς* (Ἀθῆναι, 1957)[2]? Este scrisă întrutotul în „stilul Sfântul Munte" şi cu multă trăire. Editată foarte frumos. Ne doare pentru decăderea mănăstirilor noastre ruseşti de la Sfântul Munte. Dar s'ar zice că Sfântul Munte în general se îndreaptă cu paşi repezi către declin. Toate mănăstirile sânt în decădere, iar aceasta stârneşte nelinişte şi, de asemenea, şi pe zeloţii vieţuirii monahale. Dar Biserica Eladei tratează aceasta mai mult decât cu indiferenţă, la fel ca şi Ζωή[3]: oare şi-a trăit monahismul vremea? În legătură cu aceasta, la Athena sânt mari tensiuni şi, în mod curios – din „considerente tactice", bineînţeles – Athosul ţine mai mult partea grupului lui Alivizatos şi a prietenilor lui, decât a celor din Ζωή. Câte ceva din acele tensiuni apare şi în publicaţii, dar numai în Ἐκκλησία şi, în parte, în Ἀνάστασις. Pe cei din Ζωή îi acuză de „apusenism", iar în legătură cu aceasta a iz-

---

[1] Mănăstirea Dionisiou de la Athos.

[2] Gr.: *Între cer şi pământ.* Cf. trad. rom.: Mon. Teoclit Dionisiatul, *Dialoguri la Athos. Între cer şi pământ*, Ed. Deisis, Sibiu, 2015.

[3] „Viaţa" – frăţie bisericească a theologilor, alcătuită din clerici şi mireni, întemeiată în Grecia la începutul veacului XX, având sarcini misionare şi de luminare.

bucnit şi un protest furtunos (până la demonstraţii pe stradă, în faţa mitropoliei) împotriva alegerii părintelui Kotsonis ca episcop.

Legat de aceasta, se ridică întrebarea privind uitarea scrierilor Sfinţilor Părinţi în theologia greacă contemporană, şi numele meu adesea este pomenit în dispute (în particular gândul meu despre „sinteza neopatristică", *neopatristic synthesis*). Trembelas, nu demult, a atacat în mod cât se poate de dezastruos ca fiind erezie o teză de doctorat a unui student de aici care fusese prezentată în cadrul Facultăţii din Athena, iar acea erezie s'a dovedit a fi învăţătura Sfântului Grigorie Palama! Disertaţia a fost promovată cu *summa cum laude* de către o majoritate împotriva unuia (Trembelas) – Trembelas era singurul absent.

Acest conflict are ecouri aici. Am recomandat în şcoala (grecească) scrierea lui Losski, pe care cei **tineri** o citesc cu interes, iar cei **bătrâni** tac nedumiriţi. Dar ideea de a întemeia o mănăstire în America **toţi** o privesc cu groază şi cu neîncredere. Vorbesc despre Biserica Greacă. Iar cea „rusească" de aici, poate şi mai rău.

Ne propunem să fim la Paris pentru câteva zile la începutul lui Iulie, 7-13, în drum spre Nissa, dar acum sânt chinuit de „evenimente".

Xenia Ivanovna vă trimite dragul ei. Vă cer rugăciunile.

Cu frăţească îmbrăţişare, totdeauna al vostru

G. Florovski

P.S. M'aţi întrebat ce îmi lipseşte din colecţia „Jurnalul Patriarhiei Moscovei". Iată lista numerelor care îmi lipsesc: 1944 – nr. 9 şi 10; 1945 – 9; 1946 – 7 şi 8; 1951 – 7 şi 8; 1952 – 4; 1954 – 5, 9 şi 12; 1956 – 2. Dacă aveţi duplicatele acestor numere, îmi vor fi o plăcută completare. Din publi-

cația de la Berlin, „Glasul Orthodoxiei", nu am decât două numere, şi acestea din întâmplare. Am auzit că acum apare un jurnal al Bisericii Cehe, dar aici nu-l găsesc nicăieri. Ştiu că unul din profesorii (ruşi) de la Facultatea (orthodoxă) din Praga se ocupă (cu ştirea mea) de traducerea „Părinților Răsăriteni" în cehă, pentru a servi ca manual de patrologie, dar, pe semne, aceasta se dovedeşte a fi ceva prea greu pentru el; se plânge (printr'o a treia persoană) de greutatea textului rusesc, dar eu cred că greutatea nu constă în prezentare, ci în conținut: mira-m'aş ca traducătorul să fie destul de pregătit pentru a-şi însuşi gândirea Sfinților Părinți. Pentru aceasta este nevoie de combinația unei viziuni duhovniceşti (ceea ce, de altfel, este dată din mila lui Dumnezeu, iar nu datorită înzestrărilor „fireşti"), cu o cultură theologică (şi generală) şi cu o formare liturgică. Teamă-mi este că moartea „culturii theologice" în orthodoxie va coincide cu sfârşitul generației noastre. „Viața duhovnicească", fireşte, este mai importantă. Însă, fără „cultură" (theologică) şi un „teren" cultural lăuntric, **misiunea istorică** a Bisericii nu poate fi împlinită, mai ales în vremurile de criză şi decădere culturală generală pe care le trăim acum. Criza lumii mediteraneene din veacurile III-V ale erei noastre a fost depăşită **nu numai de sfințenia Părinților, ci şi de înțelepciunea lor**: de sfânta înțelepciune şi de înțelepțita sfințenie a lui Athanasie, a lui Gură-de-Aur, a Cappadocienilor ş.a.m.d. Eu nu sânt sigur că aceasta este suficient de bine înțeleasă de către mai-marii şcolilor bisericeşti de dincolo de cortina [de fier].

G. Florovski

Scrisoarea a 12-a

Despre graba de a tipări cartea Stareţului Siluan câtă vreme mai sânt în viaţă alţi martori. Despre vederea Stareţului Siluan în slavă. Frica de a greşi. Întruparea lui Dumnezeu – întrupare ipostatică. Omul-Hristos drept pildă obligatorie. Hristologia deosebirii radicale face imposibilă o antropologie creştină. Hristos S'a ferit de „îndumnezeirea de sine". Despre cuvintele de instituire. Cearta cu Dumnezeu: va judeca Fiul-Omul, iar nu Tatăl-Dumnezeu. Viaţa vecinică – nu o înaintare, ci plinătatea Dumnezeieştii vieţi. Despre neajunsul culturii theologice.

Ste Geneviève-des-Bois
25-26 Mai 1958

Dragă părinte Gheorghe!

Mai întâi de toate mă grăbesc să-mi exprim adânca recunoştinţă pentru „Introducerea" dumneavoastră la Stareţul Siluan. Ea răspunde deplin dorinţei mele: totul numai despre Stareţ.

Faptul că, în timpul vizitelor la Athos, aţi avut personal contact cu dânsul dă Introducerii un caracter de mărturie istorică a contemporanilor săi, printre care unul din locurile de seamă îl ocupă răposatul episcop Nikolai al Jicei. Dintru bun începutul lucrării mele asupra cărţii, una din preocupările de căpetenie a fost să dau o adevărată mărturie istorică pentru Stareţ. În măsura în care mărturia unei singure persoane dă loc presupunerilor că acel martor ar fi „subiectiv", eu m'am grăbit să scriu cartea şi să o public câtă vreme o puteau citi cei care l-au cunoscut personal pe Stareţ, şi la Athos, şi în afara Athosului. Despre cât de neprielnice mi-au fost condiţiile în care trăiam în vremea când am scris cartea, ştie singur Dumnezeu. Pe lângă extrema mea sărăcie, eram şi tot mereu

„pe jumătate bolnav", niciodată nu eram sigur de ziua de mâine; fapt care mă obliga să scriu „cât mai repede cu putinţă". În realitate cartea este o adunare a mai multor însemnări pe care le făcusem în vremea slujirii mele la ansamblul cimitirului din Sainte-Geneviève, iar uneori în tren, uneori în odaia mea, după o zi întreagă de sfâşieri. Când primejdia de a pierde orice putinţă de a lucra – şi din punct de vedere material, şi datorită stării mele de sănătate – începuse să ia un caracter foarte concret, hotărâsem să „termin" cartea şi să o public sub forma în care se „nimerea" sau în care se „alcătuise" la prima mână. Nenădăjduind să aflu o editură, m'am hotărât să fac o „muncă egipteană": să tipăresc cartea pe o maşină rotativă manuală de multiplicat, la mine în cameră, în „Donjon". Aceasta mi-a luat mult timp şi a cerut extrema încordare a tuturor puterilor şi mijloacelor mele. De-abia după apariţia primei ediţii pe rotativă, când primisem nu puţine ecouri dintre cele mai favorabile, am primit propunerea cuiva din America să mă ajute cu publicarea cărţii „aşa cum trebuie". Atunci m'am gândit să prelucrez întreaga carte, să o scriu întru un cu totul alt „duh", cu o altă ordine, pentru cititori de „altă categorie", dar Dumnezeu a judecat altfel: dintr'o dată m'am îmbolnăvit tocmai în ajunul zilei când gândeam să mă apuc de această nouă lucrare. După boala mea şi o operaţie deloc uşoară, mă aflam de acum fără nici o putere şi nu am putut face nimic mai mult pentru „ediţia tipărită", decât nişte corecturi minore şi câteva adausuri la partea întâi.

Istoria legăturilor mele cu Stareţul Siluan a născut în mine o întrebare: oare Însuşi Domnul era întotdeauna în acea „stare" în care l-au văzut apostolii pe Thavor, sau doar apostolii, în acea noapte, au ajuns într'o asemenea stare (duhovnicească – prin lucrarea harului) în care li s'a dat să vadă ceea ce era dintotdeauna neschimbat? (Am în vedere aici pe

Omul-Hristos[1].) Vorba este că, la început, când mergeam la Stareţul Siluan, Dumnezeu mi-a dat odată să-l văd într'o asemenea **slavă**, încât nu îndrăzneam să-mi ridic ochii să-l privesc direct. Să-l „arăt" acum oamenilor pe Stareţ, aşa cum îmi dăduse Domnul să-l văd, este mai presus de puterile mele. Iată de ce tot mereu sânt plin de frică, nu cumva mândria mea, ignoranţa mea, nimicnicia mea ca autor al primei părţi a cărţii să umbrească chipul său minunat şi să întunece cumva amintirea marelui Stareţ. Pe de-o parte, am socotit că neapărat trebuia să vorbesc în prima parte a cărţii despre învăţătura Stareţului şi despre experienţa sa, redată, interpretată într'o formă „theologică", adică aşa cum l-am înţeles eu în vremea discuţiilor noastre. Pe de altă parte, ştiind cât de „condiţionat" şi cât de „unilateral" este tot cuvântul omenesc, mă temeam, şi continui să mă tem, nu cumva cu „scăpările" şi cu greşalele mele să înmicşorez măreţia sfinţeniei lui, şi să-i „netrebnicesc" cuvântul şi, în general, să înmicşorez astfel valoarea mărturiei mele pentru el. De altfel, eu cred că rugăciunea sa de o jumătate de veac pentru întreaga lume nu va trece fără urmări, şi că lumea va răspunde cu dragoste, dragostei sale.

26 Mai 1958

Dragă părinte Gheorghe, nu v'am trimis scrisoarea, preferând să continui.

Personal, gândesc că aţi găsit pentru „Introducere" stilul care corespunde „psihologiei" englezeşti. Este vădit că acea „lume" o cunoaşteţi preabine. Faptul că nu vi s'a dat destul spaţiu pentru a vă exprima celelalte gânduri despre Stareţ şi, în general, despre ascetica (*spirituality*) dreptslăvitoare poate fi „îndreptat" dacă aţi înclina şi aţi găsi vreme să scrieţi despre el un articol separat în vreun jurnal theologic din Anglia

[1] Cf. 1 Tim. 2: 5.

sau America. Bineînţeles, după mine, ar fi mult de dorit ca în acel articol să menţionaţi că v'aţi întâlnit personal cu Stareţul şi că aţi vorbit cu el. Stareţul Siluan, şi prin viaţa sa, şi prin cuvintele sale dă putinţa de a atinge multe şi felurite aspecte ale vieţii şi experienţei duhovniceşti.

Primiţi recunoştinţa mea, şi pentru scrisori, şi pentru indicaţiile date prin ele. Încă o dată m'am convins de propriami experienţă neîndestulată, cât de uşor pot avea un „lapsus". Firește, eu nu gândesc întruparea ca fiind pe plan „energetic". Ar fi fost din partea mea o cădere fie în nestorianism, fie, şi mai rău, în perspectiva „metafizică" a Orientului necreştin. Eu „mărturisesc pe Iisus Hristos venit în trup"[1], adică tocmai întruparea „ipostatică". Însă totdeauna vreau să subliniez că Hristos este cu adevărat om „de-o-esenţă" cu noi, în virtutea căruia fapt pilda Lui ni se impune întru toate. Dacă subliniem „radicala" deosebire între Hristos şi noi, ceilalţi oameni, atunci nu văd putinţa de a înfăptui antropologia noastră creştină. Bineînţeles, nici pentru o clipă nu uit de „radicala" deosebire între Hristos şi noi, căci noi toţi sântem ipostase zidite, dară El – Dumnezeu fără-de-început. Însă întruparea ipostatică a lui Dumnezeu-Cuvântul ne pune în faţa unui tablou uimitor: pe de-o parte, cu adevărat, din clipa „primirii" s'a şi săvârşit „îndumnezeirea"; pe de altă parte, în Sfânta Scriptură sânt nu puţine texte care Îl arată pe Hristos „ocolind" „îndumnezeirea de sine". Şi în Întrupare lucrează Duhul Sfânt. (*Duhul Sfânt se va pogorî preste Tine, **pentru aceea** şi sfântul ce se va naşte din Tine Fiul lui Dumnezeu se va chema*[2]), şi în Înviere (*Dumnezeu Carele au înviat pre El din morţi şi au dat Lui slavă*[3]), şi multe texte asemenea. Tot aşa şi cuvintele

[1] Cf. 1 Io. 4: 3.
[2] Lc. 1: 35.
[3] 1 Pt. 1: 21.

lui Hristos Însuşi pentru Sine: „*De mărturisesc Eu pentru Sinemi, mărturia Mea nu este adevărată. **Altul** este Carele dă mărturie pentru Mine...*”[1]. Iertaţi, mi-am îngăduit să vă pun înainte aceste texte, nicidecum pentru că îmi scapă din vedere incomparabil mai adânca voastră cunoaştere a Scripturilor, ci pentru a vă da putinţa, în evaluarea mea, să vedeţi mai exact linia gândirii mele.

Îmi pun chiar întrebarea: în Liturghie, oare nu de aceea noi nu socotim cuvintele lui Hristos: „Luaţi, mâncaţi, acesta este trupul Meu...” şi „Beţi dintru acesta toţi...”, drept **cuvinte de instituire a tainei**, ci adresăm epicleza[2] noastră rugătoare către Tatăl, pentru a preschimba tainele înainte-puse prin Duhul Sfânt, spre a ocoli „îndumnezeirea de sine” a lui Hristos?

Iată în ce sens mi se pare importantă aceasta: dacă Hristos întru totul S'a asemănat nouă[3], şi atât de stăruitor sublinia că El este Fiul Omului, atunci numele „Fiul Omului” nu ni s'ar cuveni a-l înţelege nu numai ca nume propriu lui Hristos, ci şi comun nouă, oamenilor? Îmi amintesc că, într'o vreme, eram într'o intensă luptă lăuntrică cu Dumnezeu; mă înfricoşam de osânda lui Dumnezeu; gândul meu era mai mult sau mai puţin astfel: „Dacă eu sânt atât de neputincios, cu firea mea de Tine zidită, încât, în pofida încordării puterilor întregii mele fiinţe, nu pot rămâne în dragostea Ta, atunci Tu cum o să mă judeci? Cine eşti Tu, şi cine sânt eu? Şi oare dreaptă este judecata, dacă nu sânt identice condiţiile vieţii – şi ale Judecătorului, şi ale celui judecat? Ca să mă judeci, şi Tu trebuie să Te supui aceloraşi condiţii cu care eu sânt îngrădit, altminteri judecata Ta va fi «judecată nedreaptă». Tu eşti prea

---

[1] Io. 5: 31-32.
[2] Din gr. ἐπίκλησις – „chemare”.
[3] Cf. Evr. 2: 17.

măreţ; Tu nu ai dreptul să mă judeci".

Odată, după o astfel de rugăciune îndrăzneaţă, am primit răspuns în inimă: „Nu Dumnezeu te va judeca, ci Omul". Şi atunci întru cu totul altă lumină mi s'au înfăţişat cuvintele lui Hristos: „*...Tatăl nu judecă pre nimenea, ci toată judecata o au dat Fiului... şi stăpânire au dat Lui, şi judecată să facă, pentru că Fiul Omului este*"[1], Care, fiindu-mi întru totul asemenea şi de-o-esenţă, a fost supus nu numai aceloraşi condiţii de viaţă ca mine, ci şi mai mult, încât nici un om de pe pământ, de-a lungul întregii istorii, nu poate să-I spună că El, Hristos, ar fi trăit în condiţii mai bune decât cei pe care-i va judeca. Aşadar nimeni dintre noi nu are temei a se „îndreptăţi" cu neputinţa firii omeneşti. De acì şi porunca „a fi desăvârşiţi precum şi Tatăl Ceresc desăvârşit este"[2], a fost dată nu doar într'un sens pedagogic, „îndrumător", ci şi în sensul adânc, literal, adică drept indiciu al putinţei de a înfăptui o astfel de „sarcină"; putinţă dovedită de Însuşi Omul-Hristos. Îndumnezeirea Maicii Domnului, personal o înţeleg ca desăvârşita asemănare cu Hristos, până la a fi de-ó-potrivă cu El, nu însă în planul firii Dumnezeieşti, ci doar a celei omeneşti. Dar Omul-Hristos „a şezut de-a dreapta Tatălui", adică a atins desăvârşirea pe care El ne-a poruncit-o – „precum Tatăl Cel Ceresc".

Viaţa vecinică, eu nu mi-o pot închipui ca pe o *neîncetată înaintare*; primesc deplin gândul Sfântului Maxim că omului îi este dată o asemenea desăvârşire, o asemenea plinătate după care, de acum nu va mai fi nici o creştere[3]. Şi da-

---

[1] Io. 5: 22, 27.

[2] Cf. Mt. 5: 48.

[3] Vezi Cuv. Maxim Mărturisitorul, „Cele două sute de capete despre cunoştinţa de Dumnezeu şi iconomia Fiului lui Dumnezeu" 2, 88, în *Filocalia* vol. 2, Ed. Harisma, Bucureşti, 1993, pp. 209-211.

că ar fi să gândim vecinicia omului ca pe o neîncetată şi necontenită, triumfătoare şi fericită înălţare, aceasta, în final, s'ar reduce la o nesfârşire fără sens. Fără să mai adăugăm că înălţarea de la o măsură mai mică la una mai mare, întotdeauna se însoţeşte de o nevoinţă dureroasă sau, cel puţin, de încordare. Dar precum Hristos „a intrat ca Înainte-mergător nouă întru cele mai din lăuntru ale catapetesmei, făcându-se Arhiereu în veci, după rânduiala lui Melhisedec"[1], tot aşa şi celor vrednici dintre fiii oamenilor le va fi dată în vecinicie aceeaşi slavă.

Mi se pare foarte important a lămuri în ce va consta nestrămutata şi neschimbata vecinică diferenţă între Dumnezeu şi făptură. Acea aşa-zisă „distanţă ontologică" se raportează la esenţa Dumnezeirii. Dar dragostea lui Dumnezeu către om, înfăţişată în întrupare, ne descoperă planul Făcătorului de a face omul părtaş Dumnezeieştii slave, în plinătatea ei cea fără de început.

Aşa şi Sf. Simeon Noul Theolog spune în Imnul al 34-lea că Stăpânul nu socoteşte lucru nevrednic de Sine a vedea pe robi deopotrivă cu Sine, ba se şi bucură de aceasta.[2]

4 Iunie 1958

Iertare, gândindu-mă să continui scrisoarea mea, nu am trimis-o până azi. V'am trimis zilele trecute „Jurnalul Patriarhiei Moscovei" pe doi ani, numerele care vă lipseau. Voi încerca să le obţin şi pe celelalte. Vi le voi trimite puţin câte puţin. Tot aşa şi cu „Glasul Orthodoxiei" (publicaţia de la

---

[1] Cf. Evr. 6: 19-20.

[2] Vezi în lb. rom. Sf. Simeon Noul Cuvântătoriu de Dumnezeu, *Ale dumnezeieştilor cântări iubirile*, Ed. Predania, Bucureşti, 2008, Cuvântul 34, p. 115; de asemenea, Sf. Simeon Noul Theolog, „Imnele iubirii dumnezeieşti", Imnul 44, trad. de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, în vol. *Studii de theologie dogmatică ortodoxă*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991, pp. 620-621.

Berlin), şi voi încerca să găsesc şi revista cehă.

Neajunsul culturii theologice în vremea noastră poate duce la o şi mai mare pierdere în propovăduirea cuvântului lui Dumnezeu decât cea de pe vremile sfinţilor noştri Părinţi. În aceasta urmez deplin opiniei voastre, însumi conştientizându-mă, pe deasupra, ca lipsit de o astfel de cultură. Din nefericire, nu arareori în istoria Bisericii noastre observăm o oarecare „ignoranţă" a acestui moment în conştiinţa nu numai a preoţimii, ci şi a celor mai presus de ei. Între altele, „ignoranţa" însăşi este legată şi de faptul că o adevărată „experienţă dogmatică" dată de sus – adică atunci când actul sau starea duhovnicească ascetică se contopeşte cu „cunoaşterea" sau cu viziunea dogmatică – nu este atinsă cu singurele puteri sau dorinţe omeneşti. Astfel încât, în cele mai multe cazuri, nici „sfinţenia", nici „înţelepciunea" nu le aflăm îndeajuns la slujitorii Bisericii.

Despre „Contacte". Acum zece ani, când Balzon părăsise catholicismul în favoarea universalismului Orthodoxiei, la început avea legături cu pr. Evgraf şi, în general, cu grupul şi lucrarea lui. Aceasta acum nu-l mai satisface, şi se adresează multora cu cerinţa de a colabora la publicaţia lui, pentru a crea contacte între orthodocşii de toate rasele şi obârşiile din Apus. În această privinţă i-ar fi foarte preţios să primească de la dumneavoastră fie şi cel mai mic articol, sau îngăduinţa de a tipări în paginile revistei „Contacte" traducerea vreunuia dintre articolele dumneavoastră. Ceea ce aţi spus în America („Problema reunirii creştinismului", ce fusese publicat în „Calea", în 1933), ar fi acum cu adevărat foarte actual şi de mare nevoie aici. Nu am destulă vreme, nici mijloace să pot da cât mai repede traduceri ale unora din articolele dumneavoastră. Dar poate că încă nu este târziu. Dacă aţi putea trimite textul englezesc, traducerea ar putea fi făcută şi de unii

care nu ştiu rusa.

Oferta cu casa din Anglia mişcă. Am ajuns la punctul în care facem demersuri pentru vize şi pentru dreptul de rezidenţă în Anglia. Cel mai greu este a primi acolo „asistenţa socială", aşa cum o primim aici de la guvernul francez (adică fie după vârstă – mai mult de 65 de ani, fie pentru invaliditate – ca, de pildă, eu).

Iarăşi şi iarăşi, mult vă exprim recunoştinţa şi vă rog stăruitor să luaţi asupră-vă mărturia pentru Stareţul Siluan, ca să nu mai fie această lucrare legată de numele meu, ca să devină lucrarea noastră, a tuturor orthodocşilor.

Cu dragoste şi dăruire

arhimandrit Sofronie

Scrisoarea a 13-a

Invitaţie de a vizita biserica din Ste Geneviève-des-Bois.

Ste Geneviève-des-Bois
25 Iunie 1958

Dragă părinte Gheorghe!

În săptămânile ce au trecut am putut să vă trimit câteva din Jurnalele care vă lipseau. Pe cele mai vechi nu le-am găsit la mine. Nu le-am găsit nici altundeva, nici măcar în biroul Exarhatului nostru. Dar, dacă aveţi nevoie de ele, o să le mai caut. Cred că cele trimise trebuie să fi ajuns deja, luând în calcul că este nevoie de două săptămâni pentru a ajunge.

Tare mi-aş dori să vă văd, fie şi pentru un scurt ceas,

când veţi fi la Paris. Dacă mi-aţi comunica adresa, aş veni la voi. Sau poate aţi dori să veniţi la mine, la Ste Geneviève-des-Bois, şi să slujiţi liturghia la noi, în biserica noastră monahală care tuturora mult le place? Aş fi nespus de bucuros de aceasta. V'am putea primi împreună cu Xenia Ivanovna şi cu încă cineva, deoarece aici noi sântem „stăpânii". În bisericuţa aceasta nu primim pe nimeni din cei care trăiesc aici la Sainte-Geneviève, în virtutea înţelegerii noastre cu Exarhul, care ne-a rugat să nu deschidem uşile bisericii noastre mai ales pentru persoane din Sainte-Geneviève, spre a nu goli biserica în care slujeşte pr. Lev. Această „condiţie" a Exarhului ne este foarte prielnică, deoarece astfel avem în biserica noastră o deplină linişte şi libertate. Şi deci, avem o desăvârşită libertate faţă de orice dependenţă de, şi contact cu pr. Lev. În plus, avem şi o căsuţă unde primim pe oaspeţii noştri care vin, fie din străinătate, fie din Paris sau alte părţi ale Franţei. Aşa aţi putea vedea mica noastră *communauté*[1]. Sântem şaisprezece persoane.

Din Anglia încă nu am primit răspuns din partea autorităţilor privind permisiunea de a ne sălăşlui acolo. Dar nici refuz nu este. Aşteptăm deci cu oarecari nădejdi să primim „autorizaţia".

Vizita voastră la Sainte-Geneviève poate fi în totală discreţie, fără a vă întâlni cu nimeni, dacă nu doriţi. Puteţi vizita şi cimitirul, care s'a extins foarte mult în ultimii ani.

Dăruit vouă întru Hristos,

arhimandrit Sofronie

[1] Fr.: comunitate.

Scrisoare de răspuns

Despre înaltul nivel theologic la catholici. Despre „înapoierea" orthodocşilor şi pricinile ei.

Paris, 11 iulie 1958

Dragă părinte Sofronie!

Mi-ar fi foarte mângâietor să mă întâlnesc cu voi şi să petrecem câteva ceasuri într'o conversaţie frăţească. Mulţumesc, şi să vă păzească Domnul. În cele câteva zile petrecute la Paris mi s'a dat să observ mai îndeaproape cursul lucrărilor theologice contemporane, cu precădere în mediile catholice franţuzeşti. Am găsit foarte puţine lucruri *absolut* noi, dar avântul creşte din punct de vedere calitativ. Nivelul *vieţii theologice* este foarte înalt, orizonturile se lărgesc. În această renaştere theologică a catholicismului este foarte puţin latinism şi „romanism", în înţelesul restrâns al cuvântului. Focusul atenţiei: Sf. Scriptură, liturghiile primare, Sfinţii Părinţi. Pe fundalul acestei mişcări, „înapoierea" lumii orthodoxe se simte în mod deosebit. Toată perspectiva theologică s'a schimbat în ultimii douăzeci şi cinci de ani. Noi deja trăim în altă lume. Acelaşi lucru se simte şi în domeniul theologic al mişcării ecumenice. Cauzele „înapoierii" orthodoxe sânt de înţeles. Dar cu atât mai mult reiese faptul că neapărat avem nevoie de eforturi pe linie theologică – nu voi zice a „recupera timpul" – şi să ne punem responsabil pe lucru, căci timpul nu aşteaptă. Între altele, topirea gheţii theologice încă nu a început printre theologi. Încercările izolate încă nu schimbă starea înghe̦ţului.

În următoarele zile adresa mea va fi *c/o Conseil Œcuménique des Églises, 17 route de Malagnou, Genève.*

Cu îmbrăţişare şi drag frăţesc,

totdeauna al vostru *G. Florovski*

Scrisoarea a 14-a

Despre călătoria în Rusia. Despre dezorientarea şi dezinformarea ruşilor. Despre formarea cadrelor academice. Despre „restauraţie" şi frica de noutăţi. Despre rugăciunea înflăcărată şi slaba theologie. Despre plânsul unei oarecari femei. Ce anume este iadul. Conflictul credinţei cu necredinţa. Cum este cu putinţă contactul cu Apusul fără compromisuri.

Ste Geneviève-des-Bois
28 August 1958

Dragă părinte Gheorghe!

Scrisoarea voastră de pe 11 iulie am primit-o de-abia după întoarcerea din călătoria mea în Răsărit. Când ne-am întâlnit la Paris v'am vorbit despre aceasta ca despre o posibilitate. S'a prelungit din 16 iulie până pe 5 August. În acest răstimp am fost la Moscova, la Lavra Treimii a Sf. Serghie, la Vladimir, Leningrad şi Kiev. Înainte de plecare presupuneam că voi avea putinţa să vorbesc cu întâi-stătătorii Bisericii Ruse, pe temele pe care le-am atins în convorbirea noastră, adică despre mişcarea ecumenică, despre problemele theologice care în prezent se află în centrul atenţiei ecumeniştilor. Dar aceasta s'a dovedit a fi cu neputinţă.

Dintre persoanele care au luat parte la delegaţia din Olanda, la Utrecht, am putut vorbi mai aşezat numai cu episcopul Mihail (Ciub). Mitropolitul Nikolai era sau prea ocupat, sau, pentru cine ştie ce motiv, nelimpede mie, nu a manifestat dorinţa de a vorbi cu mine. Pricinile nelimpezi mie pot fi felurite. În orice caz una dintre ele, cea mai probabilă: dorinţa peste măsură a unora de a scrie referate pe tema autorităţii. Şi uneori o fac persoane care nu sânt însărcinate anume cu aceasta. Dar nu are importanţă. Dureros este numai faptul că,

la Patriarhie, în toate conversaţiile mele cu persoane de ranguri secundare nu am văzut o adevărată informare privind starea lucrurilor. Ei nu sânt deloc la zi cu evenimentele din planul vieţii bisericeşti, deşi lor înşişi li se pare că sânt informaţi. Este „dezorientare" în virtutea unei „dezinformări" care poate duce la eşuarea adevăratei întâlniri a Bisericii Ruse cu Apusul pentru mult timp. Firește, fenomenul, aşa cum scrieţi, din punct de vedere „istoric" se înţelege. Dar aceasta nu îl face mai puţin dureros.

Episcopul Mihail, între altele, în vremea conversaţiilor noastre a spus: „Cât de important ar fi pentru toată lucrarea noastră theologică dacă părintele Gheorghe ar lua asupraşi vreuna din academiile noastre. Cu el academiile ar deveni ceea ce ar trebui să fie, în acord cu menirea lor. În prezent nu avem adevărate cadre academice, şi a le forma repede nu este uşor. Cel mai important pentru noi acum, în acest sens, este lucrarea «premergătoare», adică măcar educaţia theologică relativă a celor care termină seminariile şi academiile noastre. Adevărata erudiţie se dobândeşte de-a lungul multor ani, iar aceasta cu condiţia ca studenţii să corespundă, prin capacităţile lor intelectuale, greutăţii acestei sarcini, înălţimii cerinţelor adevăratei theologii. Noi avem nu puţini tineri foarte buni, foarte evlavioşi, însă nu se poate spune că, prin tot trecutul lor, ei sânt pregătiţi să asculte un adevărat curs academic şi să poată lucra pe cont propriu. Însăşi profesoratul academiilor şi seminariilor noastre, pe lângă multe minunate calităţi duhovniceşti, nu întotdeauna răspunde cerinţelor academice. Au trecut prea mulţi ani fără o adevărată şcolire, când noi toţi eram prinşi cu alte sarcini. Se poate totuşi observa o mare înzestrare a ruşilor, care repede îşi însuşesc aspectele relativ esenţiale ale problemelor theologice". Cele de mai sus redau sensul spuselor episcopului Mihail, chiar dacă nu literal.

Cât despre mine personal, am rămas cu impresia că Biserica Rusă, adică cei care ocârmuiesc această corabie, în clipa de față sânt aproape total preocupați cu „restaurația". Restaurația a ceea ce fusese în momentul dinaintea „cotiturii istorice". Peste tot se fac „restaurații" prin care se revine la „vechile" motive sinodale. Iar aceasta priveşte nu numai zidirile, ci şi theologia. Prima sarcină a academiei este de a încunoştința studenții despre cele dinainte de „cotitură".

Am observat chiar o teamă de tot ce este „nou". O oarecare „îndreptățire" a acestei temeri o văd în faptul că, firește, neposedând ceea ce ne fusese lăsat ca moştenire de către înaintaşii noştri, ei nu pot intra în dezbateri cu tot ceea ce preocupă Apusul în prezent.

Când episcopul Mihail era în Olanda, eu i-am trimis scrisoarea dumneavoastră pentru a-l încunoştința de realitatea „înapoierii" noastre. Mie, personal, episcopul Mihail mi-a lăsat cea mai bună impresie. Este un om care provine dintr'un mediu cult. Şi la Leningrad mai este un preot – pr. Petru Gnedici, un om cult prin originea lui, din familia renumiților Gnedici. În tinerețe el a mai „prins" încă un mediu de înaltă cultură, şi uşor se orientează în probleme filosofice, lucru devenit o raritate în Rusia, în virtutea întreruperii în general a îndeletnicirii cu acest subiect „nefolositor".

Părintele Petru a introdus multe articole în „Jurnalul Patriarhiei Moscovei". În 1954 a fost la un moment dat doctor docent al Academiei din Leningrad, dar curând l-au demis. Motivele sânt de neînțeles. Acum el îşi scrie articolele în „Jurnalul Patriarhiei Moscovei" sub numele de „Pr. P. Viktorov" – după tată este Viktorovici. Iar aceasta, cred, datorită inconvenienței de a renunța la titlul său academic de doctor docent. Pe părintele Petru îl preocupă cu precădere problema „soteriologiei". El are cartea dumneavoastră *Căile theologiei*

ruse (şi, de asemenea, *Părinţii răsăriteni*). Mult s'a folosit de ea. Adesea o citează. Mi s'a părut foarte interesantă „coincidenţa" între problematica sau „calea" lui şi a dumneavoastră: şi el „începe" cu Hristos şi cu problematica mântuirii. Foarte adânc cinsteşte pe Mitropolitul Filaret al Moscovei. Are mult material pentru a dovedi că, la început, *Catehismul* lui Filaret nu cuprindea ideea „satisfacţiei". Într'unul din articolele sale din „Jurnalul Patriarhiei Moscovei" el se referă la multe texte care arată poziţia theologică a Mitropolitului Filaret pe această temă. În ce mă priveşte, teamă mi-e că tocmai această îndrăzneală a gândirii părintelui Petru a fost motivul înlăturării lui de la Academia din Leningrad. Îi fusese încredinţată catedra Patrologiei, pe care mai apoi a preluat-o Pariski. În schimb, părintele Petru până astăzi îşi semnează articolele din „JPM": „Pr. P. Viktorov".

Complicată situaţia „acolo". Sânt multe năzuinţe sincere către mai bine, dar nu întotdeauna vezi împreună-glăsuire a ce anume este mai bine. Apreciez buna chibzuinţă a întâistătătorilor care şi-au asumat modesta sarcină a „restauraţiei". Dar totuşi, nu pot să nu mă întristez că gândirea theologică în Rusia se află nespus mai prejos de intensitatea rugăciunii care uimeşte în Rusia. Poporul se roagă cu o asemenea osârdie, ca să nu zic „flacără", foc pe care nu-l mai găseşti nicăieri altundeva în lume. Oameni simpli la înfăţişare stau în picioare în biserici ceasuri întregi şi nici nu vor să iasă de acolo. Dacă aici, până şi micul număr al celor prezenţi în biserică sântem obligaţi să-i „tragem" la rugăciune, în schimb, acolo, niciunui preot nu-i ajung puterile de a ostoi câtuşi de puţin setea poporului.

Una din impresiile cele mai puternice pentru mine a fost următoarea: slujeam liturghia în biserica academiei din Moscova, în Lavra Sfintei Treimi; după liturghie, când dădeam

poporului crucea, am văzut multe fețe înlăcrimate, dar una din femei plângea cu o suferință atât de adâncă, încât până şi inima mea mă durea. Am luat crucea cu mâna stângă, cu dreapta i-am cuprins capul, şi uşor i-am şoptit la ureche întrebarea: „Care vă este durerea?" Mi-a răspuns: „Rugați-vă pentru mine: fiul meu este necredincios". S'a depărtat de la mine cu încă şi mai mult plâns, iar eu am rămas izbit de adânca ei suferință, nu mai mică decât suferința unei mame care şi-a pierdut singurul său fiu. Cuvintele ei au fost pentru mine ca un răspuns la gândul meu: de ce, şi pentru ce plâng aceşti oameni?

Îmi amintesc că Stareţului Siluan i-a scris o femeie din Franța, cerându-i să se roage ca Dumnezeu să o cruțe de a fi nevoită să lucreze undeva unde nu este o biserică rusă. Scria în scrisoare cam aşa: „Eu nu sânt theoloagă, nu ştiu ce este iadul, dar în sufletul meu mi-l închipui ca viața modernă confortabilă, doar că fără Biserică şi fără rugăciuni...". Când eram în Rusia mă aflam sub impresia că cel mai adânc „conflict" din Rusia este tocmai conflictul „credinței". Unii plâng pentru cei care refuză să vadă o atât de limpede, de „vădită" Existență şi prezență a lui Dumnezeu; celorlalți le este ruşine că printre ei, într'o asemenea țară înaintată ca Rusia contemporană, mai există încă nu puțini înapoiați „superstițioşi" şi incapabili a primi o viziune „ştiințifică" a lumii. Aşa încât nici unii, nici alţii nu sânt indiferenți. Indiferența s'ar părea că o găseşti cel mai puțin în Rusia. Unii doresc să-i aducă pe toți la Dumnezeu, alții – să-i „lumineze" şi să-i cultive. Şi iată, când am auzit cuvântul acelei femei: „fiul meu este necredincios", mi-am adus aminte de scrisoarea femeii de la Paris „despre iad" ca fiind viața contemporană, cultă, dar fără Dumnezeu, şi m'am gândit: „Uite, Biserica Rusă, cu rugăciunea ei nestăvilită, trăieşte în acest iad al necredinței.

Într'un răstimp atât de scurt nu este cu putinţă să pătrunzi multe. Însă rămâneam sub impresia că acel „conflict" duhovnicesc, nevăzut din afară, poate că este în esenţă elementul cel mai actual şi adânc în viaţa Rusiei. Eu nici o singură dată de la nimeni nu am auzit un singur cuvânt care să se fi referit la planul politic. În avioane, în hoteluri, unde, pe semne, poţi întâlni mai întâi de toate membri de partid, pe aceştia îi preocupau numai două gânduri: producţia ţării şi problema războiului – va fi sau nu va fi? Eu, se înţelege, spuneam că nu cred în posibilitatea unui război, şi am observat că aceasta le era pe plac. Credincioşii însă nicicum nu se atingeau de nici o altă problemă, fără numai de viaţa bisericească la ei, în Rusia, şi aici, în Apus.

Mult am vorbit cu anumiţi colaboratori ai Patriarhului. Am observat că ei nu înţeleg corect „contactul" cu creştinii din Apus. Ei cred că însuşi contactul, însăşi „întâlnirea" cu ei îi va duce la compromisuri, la pierderea „plinătăţii" Orthodoxiei. Şi le spuneam că cel care ştie în ce crede, care el însuşi trăieşte cu adevărat „plinătatea" Orthodoxiei, aceluia nici nu-i poate veni gândul despre pierderea plinătăţii. Oricum, problema nu se pune astfel încât unirea cu apusenii să fie dobândită pe calea „compromisurilor" în însăşi credinţa noastră; însă unirea, sau fie şi apropierea, nu este cu putinţă altfel decât printr'un contact fără frică în însăşi viaţa noastră duhovnicească, împreună-vieţuirea. Nu este cu putinţă a aştepta de la apuseni ca ei să „trăiască" plinătatea dogmelor Orthodoxiei fără să aibă părtăşie cu noi. După aceea, când va deveni limpede, din experienţa multor ani, că apusenii creştini nicicum nu voiesc să primească „plinătatea" Orthodoxiei, se va putea din nou ridica problema nereuşitei experienţei părtăşiei. Dar pentru aceasta neapărat trebuie să facem pasul către părtăşia în rugăciune cu ei... Astfel de gânduri înfricoşau

pe cei cu care discutam. Care dintre noi are dreptate, fie ca Domnul să judece. Eu mă întemeiam pe pilda patriarhului Serghie, care nu se „temea", pentru că el însuşi era tare în credinţa sa şi primea în Biserică grupul creştinilor apuseni, păstrându-şi rânduielile şi tipicul. Dar nici pilda patriarhului Serghie nu era pentru ei convingătoare. Astfel, impresia mea este că neapărat trebuie să mai treacă un oarecare răstimp pentru ca ruşii să se simtă mai siguri de propria lor credinţă, şi după aceea să intre, de acum fără frică, în contact cu Apusul.

L-am întâlnit şi pe redactorul „JPM", Vedernikov. El este mai *îndrăzneţ*, mai liber şi mai intuitiv, dar încă nu este destul de informat privind ce anume este „actual" în vremea de azi în viaţa lumii creştine luată în întregul ei.

Nu demult v'am trimis câteva numere din „JPM" din acest an. Curând, nădăjduiesc, va apărea cartea mea în engleză. Poate veţi scrie ceva în legătură cu apariţia ei? Mult aş dori aceasta.

De asemeni, dacă binevoiţi, trimiteţi-ne textul englez al vreunuia dintre articolele dumneavoastră, ca să le putem traduce în franceză şi să le publicăm în „Contacte", care de întâi Ianuarie va trebui să apară sub formă de broşură, asemenea lui „Irenikon".

Privind soarta mea mai departe, încă nu ştiu nimic definitiv. De la *Home Office*[1] nu a fost un refuz drept răspuns la cererea mea de a primi reşedinţă în Anglia, prin urmare „nu este un obstacol" în această privinţă, dar mutarea în Anglia este însoţită de multe alte greutăţi, şi nu sânt sigur de nimic.

Trimit cele mai calde urări Xeniei Ivanovna.

M'am bucurat cât se poate de mult de întâlnirea cu voi.

Arhim. Sofronie

---

[1] Ministerul afacerilor interne al Marii Britanii.

Scrisoare de răspuns

Gânduri despre Rusia. În Apus nu este mai bine: nici credință, nici theologie. Despre „restaurația" care dă iluzia unei bunăstări. Despre frica renașterii tradiției Sfinților Părinți. Despre planurile sale academice curente.

Andover Hall
26 Septembrie 1958

Dragă părinte Sofronie!

Așa cum vedeți, sântem deja acasă – de Duminica trecută. Am primit scrisorile dumneavoastră aproape împreună, într'o singură dimineață: cea trimisă înapoi din R. și cea dată de către părintele Vasilie. Multe mulțumiri!

Foarte interesantă povestirea dumneavoastră despre impresiile din Moscova. Ea confirmă deplin presupunerile mele: tocmai așa îmi închipuiam și eu situația – cel puțin „la vârf". O impresie asemănăoare a avut-o de curând profesorul E. Schlink de la Heidelberg, care mi-a povestit în amănunt despre întâlnirile sale în Rusia: marea putere a credinței, și extremul neajuns al gândirii și înțelegerii theologice. Tot așa s'a exprimat și episcopul Pavel al Finlandiei, care nu demult a fost în Rusia Sovietică. Doar că nici de partea noastră a cortinei nu este mai bine din acest punct de vedere. Creație theologică – niciuna, și nevoie de theologi nu se observă. Doar că la noi credința a slăbit. În Biserica Greacă poate că este și mai rău. Aceasta face ca mulți să cadă în dezamăgire și chiar în nepăsare.

Privind Rusia Sovietică, de mult mi-am dat seama că imaginația nu trece dincolo de „restaurația" vechii rânduieli. Iar „restaurația" aduce satisfacție, dă iluzia „rânduielii" și a „bunei stări". Iar, între altele, acea „veche rânduială" era cât se poate de contrară bunei stări și nereală (în sensul englezes-

cului *un-real*[1]). Tocmai aceasta este ceea ce majoritatea nu vrea să recunoască, în ciuda evidenței. Când au apărut, la vremea lor, cărțile mele despre Sfinții Părinți, între ecouri a fost și următorul (iar acesta venea de la un protoiereu remarcabil, apropiat mie): „**Fără rost**, și chiar periculos! Vorbiți despre epocile turburi ale Istoriei Bisericii! A intra în contact cu Părinții scoate la iveală neîndestularea manualelor curente și inspiră neîncredere. Este bine că au fost uitați Părinții, și nu avem de ce să ne amintim de ei. E mai bine așa!" Cum vi se pare?! Fusese spusă cu multă convingere. Cu toate acestea, în același timp, răposatul mitropolit Antonie s'a exprimat tocmai în sens contrar: „Slavă Domnului că pomeniți de Părinți". Propria lui theologie (precum și theologia vlădicăi Serghie) era, din păcate, foarte departe de cea a Sfinților Părinți, măcar că el se tot referea la ei.

Desigur, ați văzut sau veți vedea pe pr. Vasilie, după întoarcerea sa de la München, și vă va povesti despre Congresul B. S.[2] Congresul a fost, în general, unul reușit, dar secțiunea theologică a fost pestriță și palidă. Interesant a fost numai schimbul de păreri de la reuniunea prealabilă, la care și eu am luat parte, privind theologia Cuviosului Maxim Mărturisitorul. Doar că a fost prea puțin timp pentru discuții. Mă bucur mult că vă veți muta în Anglia. Fireşte, și acolo vor fi multe greutăți, mai cu seamă la început.

Anul universitar a început la noi: și la Harvard, și la școala grecească. La Harvard, anul acesta, predau, între altele, un curs de patristică, pe care trebuie să-l pregătesc, deoarece trebuie parcurs tot materialul într'un număr restrâns de ore. În chip neașteptat, m'au ales președinte al comisiei bibliotecare

[1] Nefiresc, artificial, fals, închipuit.
[2] Congresul internațional al bizantinologilor, München, 1958.

la *Divinity School*[1], iar aceasta înseamnă nu puţină muncă aşa-zis strategică. Biblioteca a fost lăsată de izbelişte şi va fi mult de lucru pentru a o aduce *up to date*[2]. Pentru câtăva vreme va trebui să-mi amân planurile.

Înainte de München ne-am odihnit bine în Nordul Italiei – am petrecut nouă zile la Cernobbio, pe Lago di Roma, la trei mile de însăşi Roma. Aceasta a fost vacanţa noastră.

Aici vremea s'a schimbat dintr'o dată: ieri era cumplit de cald, iar astăzi este frig şi plouă.

Xenia Ivanovna vă trimite dragul ei.

Cu îmbrăţişare şi dragoste frăţească,

Al vostru G. Florovski

Scrisoarea a 15-a

Despre recenziile cărţii „Stareţul Siluan" în publicaţiile bisericeşti din Anglia. Cerere de a scrie un articol despre Stareţul Siluan. Despre theologie ca o compilaţie, şi nu ca expresia unei experienţe reale, dogmatice şi ascetice.

Ste Geneviève-des-Bois
17 Decemvrie 1958

Dragă părinte Gheorghe!

Cu apropierea zilelor Naşterii Domnului şi a Noului An, primiţi de la mine cele mai bune urări, dumneavoastră şi Xeniei Ivanovna.

De mult timp nu am mai avut veşti de la voi, şi nici eu nu v'am mai scris. Dar au fost nu puţine ocazii de a-mi aminti de

[1] Engl.: Facultatea de theologie.
[2] Engl.: la zi.

voi în decursul acestor luni – pe lângă, firește, neschimbata pomenire în alt ordin, liturgic. Cartea despre Stareț a apărut la împlinirea a douăzeci de ani de la săvârșitul său, așa cum se și presupunea. Bănuiesc că *Faith Press* v'a trimis exemplarele pe care vi le datora. Poate că și recenziile cărții din presa engleză vă sânt cunoscute. Dar, pentru orice eventualitate, vă trimit în plus copiile a trei sau patru dintre ele. Prima, din punct de vedere cronologic, a fost recenzia lui Waddams în *Church of England Newspaper*[1]. Dacă avem în vedere că acesta, ca reprezentant oficial al Bisericii Anglicane, neapărat trebuie să-i apere prestigiul și, poate, superioritatea, putem socoti recenzia sa ca fiind mai curând pozitivă. Știți că ei sânt îndreptățiți să se teamă de o prea mare influență a Orthodoxiei. Trei săptămâni mai târziu a apărut o recenzie în *Church Times*[2], după obiceiul lor – anonimă. Recenzia are un caracter mai liber în a exprima nemijlocit impresia despre carte. În sfârșit, a treia a apărut *Times Literary Supplement*[3]. Fiind o publicație literară, ei pun accentul mai mult pe aspectul literar al cărții.

În afară de acestea, doamna doctor D'Allan, care colaborează foarte îndeaproape cu publicația „Contacte", mi-a trimis o copie a recenziei pe care se gândește să o introducă în următorul număr din „Contacte". V'o trimit și pe aceea.

Am avut tot mereu gândul să vă cer să scrieți o recenzie în vreun jurnal theologic din America, exprimându-vă mai amănunțit gândurile pe care nu le-ați putut insera în cadrul restrâns al „Înainte-cuvântării" la carte. Aș dori ca, în acel articol, să spuneți că și dumneavoastră ați avut ocazia să vă întâlniți personal cu Starețul la Athos și să vorbiți cu el. Astfel

---

[1] Vezi *Church of England Newspaper* din 31 Octombrie 1958.
[2] Vezi *Church Times* din 21 Noiembrie 1958.
[3] Vezi *Times Literary Supplement* din 5 Decembrie 1958.

şi articolul dumneavoastră, şi „Înainte-cuvântarea", vor apărea ca mărturii vii ale realităţii istorice. Aceasta mult m'ar uşura: s'ar ridica de la mine povara de a fi unicul martor. Aşadar, rogu-vă, dragă părinte Gheorghe, faceţi ceva pe liniile acestea. Ştiu că sânteţi peste măsură de încărcat, aşa cum miaţi scris în ultima scrisoare, dar Dumnezeu vă va da putere pentru acest mic efort.

Viaţa mea încă nu s'a conturat „geografic", şi încă nu am primit vizele din Anglia. Am depus cererea şi aştept. În rest, sânt bine: sănătos, slujesc, mă întâlnesc cu cei care vin la noi la liturghie, în bisericuţa noastră monahală. Scriu puţin: personal, îmi este greu să ies şi să obţin cărţi. În acest sens bibliotecile sânt pentru mine inaccesibile. Acest fapt mă împiedică să întăresc expresia gândului meu prin citate din Sfinţii Părinţi. Bineînţeles, nu este destul (pentru cei mai mulţi specialişti) să-ţi exprimi gândul, chiar dacă este unul foarte preţios. Pentru *ei* trebuie să-l şi „documentezi", întrucât theologia din zilele noastre, de mult şi-a asumat caracterul unei compilaţii, şi nu mai este expresia propriei, adevăratei „experienţe dogmatice" şi a experienţei ascetice. Aceasta era socotită ca fiind cea dreaptă de către Părinţi.

Încă o dată îmi repet cele mai sincere urări şi doriri, şi Domnul să vă păzească.

Scrisoare de răspuns

Orthodoxia în America se „sufocă". Parohiile sânt nişte colonii naţionale. Despre pasivitatea clerului. Înstrăinarea de la viaţa duhovnicească.

Cambridge (Massachusetts, SUA)
7 Februarie 1959

Dragă părinte Sofronie!

Ieri am primit scrisoarea voastră şi, totodată, a venit şi cartea de la Londra. Mă bucur mult de carte că a fost bine primită de presă. Aici încă nu a ajuns. Nu mă îndoiesc, de altfel, că şi în America va afla cititori cu înţelegere, chiar dacă, poate, nu printre orthodocşi. Situaţia, în schimb, este complicată. În tineretul orthodox există o adevărată căutare a vieţii duhovniceşti, dar ea găseşte prea puţină reacţie printre cei învăţaţi, care sânt înghiţiţi de deşertăciunile lumii. În chip ciudat, Orthodoxia aici este „sufocată" tocmai pentru că ocârmuitorii oficiali rămân pe vechile căi. Parohiile orthodoxe devin nişte colonii de străini şi îşi pierd caracterul bisericesc. Dezamăgirea ierarhilor mai tineri ameninţă trezvia duhovnicească nu mai puţin decât înmirenirea celor mai „bătrâni". Aici, la Boston, există o organizaţie destul de mare a studenţimii orthodoxe, care întruneşte mai multe şcoli superioare. Grupul activ cuprinde aproximativ 50-60 de persoane. Ei caută sincer căile orthodoxe. Cei mai mulţi aici sânt greci (de origine). Dar printre numeroşii clerici de aici, de toate naţionalităţile, această mişcare stârneşte prea puţin interes, iar toată povara conducerii cade asupra mea, ajutat fiind de doi-trei tineri preoţi greci care în ultimii ani au fost personal sub influenţa mea. În majoritate, clericii de aici încearcă să nu se înstrăineze de acest veac şi să se adapteze la duhul vremii, păstrându-şi totuşi aparenţa celor de odinioară. Aici, bineînţeles, toate aces-

tea sânt la un nivel mai primitiv decât la Paris, la Institutul de Theologie, unde încearcă să umbrească sau să înlocuiască pe Sfinţii Părinţi cu tradiţiile gândirii filosofice religioase ruse.

Sânt foarte mulţumit cu lucrul meu la Harvard. Dar sânt înstrăinat de o participare directă la viaţa bisericească, ba chiar singur mă înstrăinez de ea, căci a coopera cu oameni de un duh străin este împovărător şi nu fără primejdie. Din fericire parohul rus de aici este un om cinstit şi sincer, chiar dacă de modă veche într'o măsură, iar relaţiile noastre sânt deschise şi frăţeşti. Pe deasupra, nici nu am timp să-mi pară rău, căci nu-mi ajunge vremea nici pentru munca literară şi academică curentă. Mult mă bucur că mutarea voastră în Anglia se conturează. Binecuvânte-vă Domnul începutul! Noi socotim să ajungem la Oxford pentru Congresul patristic, şi ne vom bucura să vă vedem.

La vară mergem în Europa, inclusiv într'o călătorie în Grecia. Pe lângă congresele ecumenice, mă aşteaptă şi prăznuirea Sf. Grigorie Palama la Thessalonic, unde sânt invitat să iau parte ca unul dintre principalii conferenţiari sau propovăduitori. Nu sânt sigur de voi putea petrece fie şi puţină vreme la Sfântul Munte.

Ce mai este cu părintele Vasilie şi unde este el? S'a săvârşit hirotonia lui? De când am fost împreună la München nu am mai auzit nimic de la el şi nu mai ştiu absolut nimic.

Lucrez asupra cărţii. De mult ar fi trebuit să o termin. Dar, pentru felurite pricini, treaba întârzie. Sarcina pe care mi-am asumat-o poate că îmi depăşeşte puterile.

Slavă Domnului pentru toate. Viaţa se scurge liniştit. Xenia Ivanovna vă trimite tot dragul.

Rugaţi-vă pentru noi.

Cu dragoste întru Domnul şi frăţeşti întâmpinări,

G. Florovski

Scrisoarea a 16-a

Despre călătoria ce urmează. Rugăminte de a scrie un articol despre Stareţul Siluan. Despre planuri de a mai scrie încă. Recenzii la carte în presa engleză. Despre sfinţenie şi geniu.

Ste Geneviève-des-Bois
15 Februarie 1959

Iubite întru Domnul părinte Gheorghe!

Zilele acestea am primit un răspuns binevoitor din partea Consulatului Englez la cererea mea pentru vizele a opt persoane care doresc a se sălăşlui într'o proprietate pe care am cumpărat-o. Mai rămân de făcut câteva formalităţi legate de viza franceză pentru mine (ca apatrid, sânt nevoit să am viza franceză cu dreptul de a reveni în Franţa în cursul anului). Dar şi această viză nădăjduiesc acum să o primesc, aşa încât curând, la începutul lui Martie, să reuşim să ne mutăm în Anglia. Vă rog mult, dragă părinte Gheorghe, să vă rugaţi ca întreprinderea mea să se desfăşoare sub semnul binecuvântării lui Dumnezeu şi să avem apărare de sus.

Scrisesem cândva la Londra că nu v'a fost trimisă cartea Stareţului, iar acum am primit răspuns că editura v'a trimis-o. Cred că aţi şi primit-o. Ştiţi că rămân în continuare neschimbat recunoscător pentru Introducerea dumneavoastră. Firește, tare mi-aş dori să văd undeva un articol scris de dumneavoastră despre Stareţ şi despre asceza pravoslavnică în general, ca astfel mai mulţi să afle despre carte şi ea să se răspândească. Aşa cum vă spusesem, aceasta ne este de folos şi datorită faptului că slabul succes comercial al cărţilor scrise de autori orthodocşi face ca greu să găsim editori.

Îmi propun acum să scriu a doua carte în engleză, cu care să umplu golul ivit datorită multelor scurtări ale textului ver-

siunii engleze. Scurtări care fac ca multe locuri din carte să fie neclare şi chiar de neînţeles. Această a doua carte uşor o voi putea da cuiva din Londra dacă cea dintâi se va epuiza destul de curând.

Până astăzi am primit zece-douăsprezece jurnale de diferite tipuri; în toate, cartea este semnalată cu bunăvoire. Au răspuns până şi cercuri „curat literare". Aceasta – legat de „Tânguirea lui Adam", despre care unul dintre critici a spus că, de acum, este de negândit vreo „antologie" a literaturii ruse fără „Tânguirea lui Adam".[1] Într'unul din jurnale au redat-o integral.

Printre cei care au răspuns, nu fără o adâncă satisfacţie, observ recenzia din *Catholic Herald*. De asemenea, şi în publicaţii ale baptiştilor englezi şi ale altor mişcări sau organizaţii para-bisericeşti. Mult mă mângâie să văd că cei mai mulţi dintre autorii recenziilor vorbesc despre sfinţenia Stareţului. Când aceasta se petrece în Anglia, se cade a i se acorda o oarecare atenţie aparte.

Desigur, **sfinţenia** aparţine unui alt plan, se află la un alt etaj decât geniul artistic. Şi dacă geniului îi este de neocolit tragedia în căile făuririi sale, în căutarea sa de a exprima în cuvânt sau în pictură, sau în sunete, sau în orice alt tip de artă acea lume pe care o contemplă duhovniceşte în clipele inspiraţiei, atunci şi sfinţilor în această lume tragedia le este de neocolit, deşi ea aparţine unui alt plan şi are neapărat un alt caracter. Faptul că a fost semnalată cartea Stareţului de către trei sau patru organe „literare" ne-a pus în faţa acestei probleme. Stareţul nu este un poet, nici măcar un scriitor. Iar dacă găseşti la el trăsături artistice, ele sânt mai curând „întâmplătoare", nefiind căutate de autor.

---

[1] J.W. Lewis, Book reviews: Frontier. V. 2. London, 1959.

Zilele trecute am primit chiar o invitaţie de la Dr. Cross, la cea de-a treia conferinţă a patrologilor de la Oxford. S'ar putea să pot face o scurtă comunicare pe tema „Cele trei lepădări, după Sf. Cassian Romanul şi Sf. Ioan Sinaitul (Scărarul)"[1]. Dacă voi fi deja în Anglia va fi mai puţin greu să ajung la Oxford. Acolo nădăjduiesc să ne întâlnim din nou.

Tot dragul meu matuşkăi Xenia Ivanovna.

Primiţi adânca mea dragoste şi dăruire întru Hristos.

Arhimandrit Sofronie

Scrisoare de răspuns

Despre succesul cărţii „Stareţul Siluan" în America. Despre planurile curente. Despre activitatea în universitate.

Cambridge (Massachusetts, SUA)
6 Mai 1959

Hristos a înviat!

Iubite părinte Sofronie, din toată inima vă transmitem urări de Luminatul Praznic. Domnul să vă păzească. Vă dorim, mai presus de toate, pace şi bucurie.

De multişor nu am mai primit scrisori de la dumneavoastră. Multe mulţumiri pentru numerele trimise. Cum se distribuie cartea Stareţului aici, nu-mi dau seama. Depozitul de carte al seminarului grecesc a vândut douăzeci şi cinci de exemplare şi a reînnoit comanda. Încă nu am văzut recenzii în publicaţiile americane. Cum s'au petrecut lucrurile cu mutarea voastră?

---

[1] Vezi articolul citat în vol. *Naşterea întru împărăţia cea neclătită*, op. cit., pp. 154-162.

Nu mi-aţi scris nimic despre părintele Vasilie. Tace şi el. Observ că pe lista conferinţei patrologice care va fi la Oxford adresa lui este cea a episcopului Antonie.

De la noi sânt puţine veşti. Cursurile deja s'au încheiat. Până la venirea în Europa – la începutul lui Iulie – socotesc să pot termina cartea despre tradiţia răsăriteană şi încă alte câteva lucruri. La început am două congrese theologico-ecumenice în Germania şi Austria, apoi călătoria la Athena şi în Rhodos. Dacă împrejurările vor fi favorabile ne gândim să mergem la Constantinopol. Aniversarea de 600 de ani a sfântului Grigorie Palama la Thessalonic a fost amânată până în Noiembrie, ei însă mi-au cerut să vin anume pentru aceasta: de va fi cu putinţă să aibă loc sau nu, încă nu ştiu. Mie mi-au încredinţat una din cuvântările principale, iar eu am ales tema „*Urmând Sfinţilor Părinţi...*" (Despre metoda theologiei orthodoxe.)

Despre problemele bisericeşti nu ştiu nimic. Aparent, mitropolitul Boris încearcă să „înnobileze" exarhatul Moscovei de aici, dar de va reuşi să facă aceasta cu mijloacele disponibile la noi – este foarte problematic.

Alegerea noului arhiepiscop grec pentru America s'a petrecut la Constantinopol, nu fără valuri, şi aici foarte mulţi sânt porniţi împotriva lui, încât situaţia este foarte neclară.

Sânt foarte mulţumit cu munca mea la universitate. Încerc să împărtăşesc tineretului protestant învăţătura Sfinţilor Părinţi. Anul acesta m'au chemat să vorbesc cercurilor studenţeşti lutherane, episcopale şi quakerilor. Nu demult am slujit şi am propovăduit într'o biserică albaneză (ţine de jurisdicţia Constantinopolului).

Scrieţi-ne şi rugaţi-vă pentru noi.

Cu frăţească îmbrăţişare şi dragoste,

al vostru Gheorghe Florovski

Scrisoarea a 17-a

Despre mutarea în Anglia. Despre organizarea vieţii de zi cu zi. Greutăţi din pricina lipsei de timp pentru a reuşi toate. Despre lucrările în curs.

The Old Rectory (Essex, England)
6 Mai 1959

Adevărat a înviat Domnul!
Iubite şi adânc preţuite părinte Gheorghe!

M'au bucurat adânc urările voastre pascale pe care le-am primit fiind de acum, în Anglia.

Înţelegeţi preabine că a săvârşi la bătrâneţe o astfel de mutare, a începe o nouă viaţă într'o ţară nouă unde totul îmi este necunoscut, a cărei limbă nu o înţeleg deloc – nu este uşor, nici simplu. Noi, adică eu şi cei care sânt cu mine, dintr'o dată ne-am trezit într'o vâltoare de treburi. Trebuie făcute o sumedenie de lucruri pentru a pune viaţa la punct. Cele mai multe eforturi au fost pentru mica noastră biserică din lăuntrul clădirii. Partea cea mai importantă am terminat-o (mai mult sau mai puţin) în Vinerea dinaintea Sâmbetei lui Lazăr, iar slujbele Săptămânii Patimilor şi cele de Paşti le-am săvârşit şi continuăm să le săvârşim în ea. Pentru noi este o mare realizare. Slavă Domnului.

Pe lângă aceasta, neapărat a trebuit să ne organizăm viaţa de zi cu zi: „bucătăria", grădina de zarzavaturi, încălzirea, rânduirea casei, punerea în ordine a odăilor noastre, curăţirea grădinii, şi altele, la nesfârşit. Toţi am lucrat pe brânci. Adesea nu puteam dormi decât patru ceasuri pe noapte.

Oamenii, adesea naivi, tindeau să vină în vizită imediat după venirea noastră acî (despre care se scrisese în multe jurnale, şi s'a spus până şi la radio, în secţiunea de ştiri interne),

Părintele Sofronie la masa de lucru

Casa veche unde a început Mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul, Essex

cu dorința de a vedea slujbele noastre, rânduiala vieții noastre „ascetice", „pravilele" noastre, „rânduielile" noastre și tot restul. Ne scriau scrisori, așteptau nerăbdători răspunsuri din partea noastră, ne turburau cu toate acestea. Am scris în jur de două sute de scrisori în aceste două luni, dar nici așa nu am satisfăcut nemulțumirile lor față de noi. Mulți sânt indignați de neatenția mea. Sânt îngrozit.

Mă apucă deznădejdea cu toate astea, căci mulți, de indignați ce sânt, ne răsplătesc, bineînțeles, prin cuvinte rele, cu greșita înțelegere a comportamentului nostru, ș.a.m.d. Nu este exclus ca unii să se „folosească" înadins de situația noastră atât de grea din punct de vedere practic, pentru a semăna câte ceva împotriva noastră. Dar adesea sântem nevoiți să trecem peste toate învinuirile, altfel nu se va face nimic și totul se va prăbuși.

Un preot local, cel care ne-a vândut casa, un om foarte bun, venind la noi în timp ce lucram și văzându-și casa într'o stare atât de „groaznică", a plecat adânc dezamăgit. De-abia ieri, când a venit din nou și a văzut bisericuța noastră, s'a liniștit și s'a schimbat. Nu poți arăta oamenilor ceva neterminat. Incapabili să întrezărească „săvârșitul" lucrării dintru începutul ei, rămân doar „șocați". Așadar, deocamdată nu doresc să primesc aproape pe nimeni, pentru a nu rămâne în conștiința lor impresii greșite.

Aveam impresia că vă scrisesem de aici o *air letter*[1], înștiințându-vă de mutarea mea și de alte câteva lucruri. Nu înțeleg acum ce s'a petrecut: s'a pierdut scrisoarea sau eu „doar am vrut" să vă scriu?

Acum v'o trimit în regim normal, pentru a pune împreună cu scrisoarea un exemplar al unei recenzii recente privind

[1] Scrisoare par avion.

cartea. Ea exprimă foarte bine înțelesul „ontologic" al poruncii despre dragostea către aproapele, către vrăjmaşi ş.a.m.d. De asemenea autorul vorbeşte cu multă considerație față de dumneavoastră, ca despre un remarcabil theolog orthodox din Apus. Recenzia dă impresia că este scrisă de un om ce cunoaşte literatura theologică contemporană a Europei, lucru nu foarte obişnuit în Anglia. Traducătoarea chiar mi-a spus că, în privința limbajului recenziei, este ceva aparte legat de autor, mai curând ca un străin care cunoaşte bine limba engleză dar nu este el însuşi englez de origine. Despre aceasta eu nu pot judeca.

Mai târziu voi încerca să obțin acel jurnal şi să vi-l trimit. Locuiesc într'un sat (pentru Anglia – „un sat înfundat"). Editorul este mulțumit de felul cum se distribuie cartea. Până acum s'au vândut 800 de exemplare. Eu nu-mi dau seama – este satisfăcător sau prea puțin?

Am auzit că după ce au apărut în publicații atât de diferite, recenzii atât de diferite despre carte, publicarea ei în America devine foarte credibilă. Sprijiniți această lucrare.

Părintele Vasilie a avut ceva greutăți cu părintele arhimandrit Nikolai şi a fost nevoit să părăsească Oxfordul şi să se stabilească la Londra. În toate cazurile de conflicte „omeneşti" fiecare îşi vede propria dreptate, şi orice judecată din afară este riscantă. Fireşte, părintele Nikolai, fiind deja bătrân, nu poate fi flexibil şi „elastic", şi probabil că nu este uşor să trăieşti cu el. Despre aceasta eu nu am auzit decât de la însuşi părintele Vasilie.

Problema cu hirotonia lui întru episcop, până acum nu-mi este clară. L-am văzut luna trecută la Londra. Tocmai scrisese mitropolitului Nikolai privind situația lui şi aştepta hotărârea în ceea ce-l priveşte. De atunci nu am auzit nimic nou de la Londra. Dar nu înseamnă că nu s'a întâmplat nimic în

tot acest răstimp. Aşadar veştile mele sânt întrucâtva trecute, „învechite".

Dacă veţi veni în Anglia voi face tot ce pot ca să vă înlesnesc o vizită şi la noi la *Old Rectory*. Pentru mine ar fi o mare bucurie să vă primesc aici. Casa este mare. Grădina este mare. Locul este minunat. Liniştea, aproape ca în pustie. Locuim la marginea lumii. Dacă din punct de vedere material viaţa ar fi mai puţin grea, totul ar fi cu adevărat cât se poate de plăcut.

Aşa cum v'am mai scris, mă gândesc să ţin o mică cuvântare la conferinţa de la Oxford: „Despre cele trei lepădări neapărate pentru dobândirea desăvârşirii la Cuv. Cassian Romanul şi Cuv. Ioan Sinaitul (Scărarul)". Dacă, în calitate de adevărat cunoscător al Părinţilor, mi-aţi putea indica şi alte câteva locuri de la Sfinţii Părinţi referitoare la această problemă, vă voi fi adânc recunoscător. Mie îmi este greu să ajung la biblioteci. Dacă aţi păstrat broşura mea în franceză sau în rusă, „Despre temeiurile nevoinţei orthodoxe"[1] (*Des fondements de l'ascèse orthodoxe...*), acolo, la paginile 8-9 în rusă, şi 6-7 în franceză, veţi vedea despre ce voiesc a vorbi.

Binecuvântarea mea şi tot dragul Xeniei Ivanovna.

Dăruit cu dragoste

arhimandrit Sofronie

A ajuns la mine trista veste despre sfârşitul neaşteptat al arhimandritului Andronic Elpedinski din India, dar până acum nu am putut avea o confirmare.

---

[1] Vezi articolul citat în vol. *Naşterea întru împărăţia cea neclătită*, op. cit., pp. 113-153.

Scrisoare de răspuns

Sprijinire pentru începuturi. Despre distribuirea cărții Stareţului în America. Despre lucrările curente.

Cambridge (Massachusetts, SUA)
23 Mai 1959

Hristos a înviat!

Dragă părinte Sofronie!

Tocmai am primit scrisoarea dumneavoastră de pe 6 Mai şi mult m'am bucurat. Cât despre mutarea voastră, numai dintr'însa am aflat. Nu vă întristaţi. Greutăţile şi neplăcerile (neînţelegeri şi nemulţumiri) foarte adesea sânt doar mărturie că începutul este bun. Domnul să vă păzească. Când v'aţi aşezat, scrieţi-mi mai în amănunt, până la urmă cine a venit cu dumneavoastră şi cum vă rânduiţi viaţa. Nu ştiu de vom putea veni la voi, căci imediat după conferinţă va trebui să luăm avionul spre casă – Duminică, 27 Septembrie, deoarece Marţi, pe 29, am primul curs la universitate. Şi încă nu mi-e limpede când vom putea ajunge în Anglia. Conferinţa din Rhodos se termină pe 29 August, iar după aceea ne vom opri o zi, două, la Athena şi apoi vom merge pentru două zile la Salonic, la invitaţia mitropolitului Panteleimon. Mai departe încă nu am hotărât.

Îl cunosc bine pe autorul recenziei pe care mi-aţi trimis-o, mai bine zis, l-am cunoscut înainte de război. Este un Englez pur sânge. În vremea aceea – înainte de război – a petrecut o jumătate de an la Institutul Sf. Serghie şi a învăţat rusa. Cel mai mult se interesa de părintele Serghei Bulgakov. A fost membru activ în *Fellowship*[1]-ul Sf. Serghie şi Alban. Din punct de vedere theologic este foarte serios şi educat, şi cred,

[1] Engl.: frăţie.

înțelege problemele vieții duhovnicești. Ordinul căruia aparține se distinge prin îmbinarea erudiției și a rugăciunii.

Cartea și la noi se distribuie bine. Într'unul din seminarele grecești s'au vândut cincizeci de exemplare și au mai comandat și altele.

Mă voi gândi la tema cuvântării pe care v'au propus-o la Oxford și voi căuta articolul vostru.

Nu auzisem de moartea părintelui Andronic; oricum, noi nu știm absolut nimic legat de problemele bisericești și nici nu citim ziare – nici rusești, nici englezești. Eu prea puțin l-am cunoscut. Anul trecut a fost în trecere prin Boston, dar nu am vorbit decât la telefon.

Știam că părintele Vasilie deja nu mai este la Oxford, dar nu cunoșteam pricina, nu mi-a mai scris din toamna trecută, după ce fuseserăm împreună la congresul de la München.

Iertați pentru scrisoarea aceasta seacă. Activitățile în universitate s'au terminat, dar tocmai de aceea trebuie acum să îmi pun în rânduială treburile amânate – să scriu scrisori, să citesc cărți ș.a.m.d. Gândul se risipește și nu ajunge în adânc. Iar înainte de călătoria în Europa – 6 iulie – sânt multe de făcut și am de scris câteva conferințe pentru vară.

Rugați-vă pentru noi. Xenia Ivanovna vă trimite tot dragul și bunele ei doriri.

Cu frățească dragoste,

G. Florovski

Scrisoarea a 18-a

Ostilitatea față de mănăstire în mediile bisericești. Despre ierarhie în Biserică. Degradarea ierarhiei întru „relații de clasă". Despotismul episcopilor – rezultatul scăderii nivelului theologic. Orice rânduială pământească se poate primejdui a fi prost înțeleasă. Despre autoritatea exterioară.

The Old Rectory (Essex, England)
29 Mai 1959

Adevărat a înviat!

Dragă şi adânc prețuite părinte Gheorghe!

Mulțumesc pentru scrisoare. Mulțumesc pentru bunul cuvânt. Începutul nostru aici a fost în multe privințe cât se poate de prielnic. Dar aceasta nu a înlăturat neînțelegerile şi nemulțumirile, de care vorbeați tocmai ca fiind mărturii ale unui bun început. Cel mai dureros este faptul că acele ostilități şi nemulțumiri le întâlnești mult mai mult în mediile bisericești cele mai apropiate, decât la cei de altă naționalitate şi credință.

Eu nu exclud putința venirii voastre la noi *înainte* de conferința de la Oxford, cu o maşină din Londra sau chiar din Oxford.

Părintele Vasilie va fi hirotonit episcop aici, la Londra, pe 14 Iunie. Cred că îl vor hirotoni exarhul, episcopul Nikolai (Eremin) şi episcopul Antonie (Bloom). Titlul noului episcop: de Volokolamsk, postul: al 2-lea ca vicar al exarhatului.

În legătură cu aceasta, gândul mi s'a oprit iarăşi la problema structurii ierarhice a Bisericii. Toți înțelegem că nu se poate evita nici îndepărta ierarhia. Nu cred că este cineva între orthodocşi care să se fi ridicat împotriva acestei „instituții", acestei „orânduiri". Însă experiența istorică a dovedit că

atunci când inegalitatea, neapărat legată de ideea oricărei ierarhii, depăşeşte anumite limite, dispare putinţa legăturilor normale între treptele ierarhice. Ajungând în „clasa" ierarhică cea mai înaltă, din nefericire majoritatea episcopilor îşi pierd **consideraţia de rigoare** faţă de cei aflaţi pe treptele mai prejos de ei, adică preoţii. În viaţa bisericească, cea una, se introduce elementul străin de ea al „relaţiilor de clasă". Episcopii prea adesea încetează a mai fi fraţi, darămite părinţi. Ei se simt a fi mai întâi de toate stăpâni („despoţi"[1]), şi chiar prea adesea înclină către „despotism". Dacă în trecut o asemenea „inegalitate" evidentă între episcopi şi preoţi (de monahism nici nu mai vorbesc) corespundea cumva cu structura „socială" şi cu realitatea situaţiei (raritatea educaţiei, de pildă), acum însă a păstra aceeaşi distanţă între preoţi şi episcopi a devenit total dăunător vieţii Bisericii. Sânt adânc convins că, la începutul revoluţiei[2], astfel de fenomene precum „Biserica vie" (precum şi alte mişcări „prezbiteriale", în alte vremi şi în alte împrejurări) au fost provocate tocmai de faptul că înşişi episcopii, în ceea ce-i privea, prea mult scoteau în relief „inegalitatea". În momentul de faţă urmăresc cu adâncă durere cum tot mai mult apare tendinţa episcopatului de a „delimita" între ei şi tot restul Trupului Bisericii. Faţă de lupta împotriva ideii „împărăteştii preoţii"[3] a tuturor creştinilor, lupta împotriva ideii sobornicităţii ce include, pe lângă episcopi, şi pe preoţi, şi pe monahi, şi pe mireni, faţă de năzuinţa de a vedea episcopatul în întregul său ca purtător al infailibilităţii şi al dreptului exclusiv de a povăţui, şi altele asemenea, eu observ o reacţie violentă care se va putea răsfrânge în mod dezastruos asupra soartei Bisericii în viitor.

---

[1] Din grecescul δεσπότης – stăpân, poruncitor.

[2] Este vorba de revoluţia bolşevică rusească din Octombrie, 1917. N.tr.

[3] Cf. 1 Pt. 2: 9.

După părerea mea, aceasta poate fi privită ca datorându-se massivei decăderi a nivelului theologic în conştiinţa bisericească a zilelor noastre. Şi teamă mi-e că de acum va fi greu a lupta împotriva acestei decăderi.

Nu pot spune că nu am întâlnit vreodată episcopi care să nu încerce a îndepărta prăpastia de netrecut dintre treptele ierarhice şi să rămână, personal, fraţi, prieteni, împreună-truditori şi împreună-slujitori la prestolul lui Dumnezeu. Din nefericire însă, acest fenomen nu se observă adesea. Este uimitor ce influenţă pot avea formele sociale ale vieţii fiecărui moment istoric asupra vieţii bisericeşti. Este uimitor cât de rar întâlnim conştientizarea creştinismului nostru ca fiind religia absolută şi, deci, că trebuie a se ajunge la conştiinţa neatârnării lui de tot restul lumii, unde fiecare „formă de guvernare", fiecare „regim", fiecare „rânduială" poate fi „prost folosită", denaturată, folosită spre a exploata, cu consecinţa deplinei degenerări.

Dacă ne întoarcem către tema Bisericii, către ceea ce vedem în viaţa ei în ultimele două veacuri, nu este cu putinţă a rămâne indiferent faţă de faptul că episcopii care au apărat principiile duhovniceşti (esoterice[1]) şi theologice ale Bisericii au fost aproape nişte excepţii. Şi în trecut, luptători precum Cuv. Maxim Mărturisitorul, sau Cuv. Simeon Noul Theolog, sau sfinţitul Grigorie Palama (înainte să devină episcop) au fost nevoiţi să biruiască influenţa duhovnicească şi theologică decăzândă a episcopilor. Apogeul înţelegerii denaturate a „ierarhiei bisericeşti", esoterică în esenţa ei, este, bineînţeles, Vaticanul. Slavă Domnului, aceasta la noi nu există. Dar tendinţele de a înfăptui autoritatea exterioară se întâlnesc la noi într'o măsură mai mare decât s'ar cuveni.

---

[1] Din gr. ἐσωτερικός – lăuntric, tainic.

S'ar putea ca în curând să apară traducerea în germană a cărții *Starețul Siluan*. Aceasta va fi cu mult mai completă decât versiunea engleză. Traducătoarea se temea să nu împovăreze, și a scurtat mult, dar la editură (Patmos Verlag, Düsseldorf) i-au cerut să omită cât mai puțin. Ea se ocupă acum cu această lucrare, locuind la noi, la *Old Rectory*.

Domnul să vă păzească sănătos, binecuvântându-vă trudele cu belșug de roade nestricăcioase asupră-vă și asupra celor care vă ascultă și pe care îi învățați.

Cu dăruire, arhimandrit Sofronie

Tot dragul meu Xeniei Ivanovna.

Scrisoare de răspuns

Despre planurile sale în Anglia. Despre evenimentele Bostonului orthodox. Pr. Gheorghe se ține și el mai departe de „înaltele locuri" bisericești.

Cambridge (Massachusetts, SUA)
14 Aprilie 1960

Hristos a înviat!
Adevărat a înviat!
Dragă părinte Sofronie!

La rândul nostru, vă urăm toate cele bune de Luminatul Praznic și vă dorim milosârdele milostiviri de la Domnul – vouă personal și celor dimpreună frați!

M'a turburat întrucâtva îndelunga voastră tăcere, chiar și de Crăciun.

Într'o vreme ne obișnuiserăți cu scrisori dese.

Am dori să știm mai multe despre viața voastră.

Vara aceasta, de va binecuvânta Domnul, ne propunem

să venim în Anglia. Întrunirile ecumenice anul acesta se vor desfăşura în Scoţia, cu precădere la St. Andrews. Doar la început sesiunea comisiei va avea loc la Durham. Dar apoi socotim să venim şi în Sud, inclusiv la conferinţa *Fellowship*-ului, precum şi într'o scurtă vizită la Oxford – pentru câteva informaţii din biblioteci, doară să nu ne împiedice conferinţa inter-orthodoxă din Rhodos, stabilită în final pentru Septembrie. Anul trecut patriarhul a insistat că el contează pe participarea mea. Cu toate acestea, eu de departe nu sânt sigur: prietenii răposatului arhiepiscop Mihail acum nu mai sânt bine văzuţi.

Altfel, în general la noi totul este în regulă. Doar că anul acesta am obosit mai mult decât anul trecut. „Duhul" este încă treaz, dar trupul nu se înnoieşte[1].

Obştea rusească – a mitropolitului Leontie – din Boston continuă să construiască. Până acum terminaseră numai demisolul, pe care l-au şi folosit timp de zece ani. Având în vedere prietenia mea cu parohul local, eu am putinţa de a sluji destul de des dar, din pricina feluritelor împrejurări, „programul liturgic" s'a redus aici la un minimum şi, pe deasupra, în afară de Duminici şi praznicele mari, slujbele se săvârşesc într'o biserică goală. Aceasta are un impact destul de deprimant. La liturghia din Sâmbăta cea Mare sânt invitat în comunitatea greacă să slujesc cu episcopul Athenagora (Kokkinakis). Va avea loc hirotonia întru diacon a unui grec american care trei ani fusese novice la Sf. Panteleimon, în Sfântul Munte: el a trebuit să se întoarcă deoarece acolo îi cereau renunţarea la cetăţenia americană, fapt cu care, din felurite motive, nu se învoia în acel moment. Îl cunosc îndeaproape. În general acum mă ţin departe de toate „înaltele locuri" bisericeşti.

---

[1] Cf. Mt. 26: 41.

Probabil că ați auzit de călătoria mea la Thessalonic, în Noiembrie, pentru aniversarea de 600 de ani a sfântului Grigorie Palama. A fost prezent şi episcopul Kassian. Noi amândoi, împreună cu mitropolitul Panteleimon, cu Alivizatos şi cu Sotiriou am primit titlul de *Doctor Honoris Causa* al Universității din Thessalonic. Cuvântarea principală - „Sf. Grigorie Palama şi tradiția Părinților"[1] – am rostit-o în greacă, adică traducerea textului meu din engleză. Din Uniunea Sovietică au fost prezenți, în calitate de delegați, părintele Rujițki şi Uspenski din Leningrad. Cu călătoria mea – mai bine zis cu zborul – am fost foarte mulțumit. Iartă-mi multa vorbărie.

Calde urări de la Xenia Ivanovna.

Cu îmbrățişare frățească întru Domnul şi cu dragoste,

G. Florovski

[1] „Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ πατερικὴ παράδοσις", în vol. Πανηγυρικὸς τόμος Θεσσαλονίκη, 1960, pp. 240-254.

Scrisoarea a 19-a

Despre noua viaţă în mănăstire. Despre groaza-uimirea în faţa tainei Fiinţei Dumnezeieşti. Neapărat va trebui să trecem prin încercări pentru Împărăţie. A împărăţi înseamnă a îmbrăţişa în duh întreaga zidire.

The Old Rectory
Naşterea lui Hristos 1960/61

Iubite şi adânc cinstite părinte Gheorghe!

Aceste sfinte zile îmi oferă bunul pretext de a vă scrie, de a vă trimite cele mai bune urări. Trăind din nou acum într'un loc pustiu, liniştit mai mult decât în pustia Athonului, am putinţa să închin mai multă vreme „celei una de trebuinţă"[1]. Binecuvântată fie pronia lui Dumnezeu pentru mine. Aici, într'o linişte neasemuită, pot săvârşi dumnezeiasca liturghie şi, săvârşindu-o, întotdeauna vă pomenesc.

Trăind de-a lungul multor ani marea nevoie de a fi cuprins de mâna lui Dumnezeu Însuşi, pentru ca fiinţa să nu fie spulberată de groaza înaintea tainei Fiinţei Sale şi a neajunselor Sale pronii în existenţa noastră, îmi pot îngădui a „judeca" întrucâtva în privinţa celor care şi-au dat mintea slujirii Lui, care şi-au adâncit mintea în Dumnezeiasca Sa Fiinţă. *Groaza*, în slavonă, corespunde extazului, *uimirii* sau „ieşirii în afară" a tot ceea ce vine „după Dumnezeu". Şi totuşi – este groază. Este dureros pentru întreaga noastră făptură a se afla înaintea **necuprinsului** – nu numai ceea ce oamenii în graiul lor, întotdeauna neputincios, numesc „esenţa", ci şi necuprinsul iubirii Sale şi al judecăţilor Sale. Astfel, zdrobindu-ne „oasele", El ne sileşte la neîncetată căutarea Lui. „Şi aceasta

[1] Cf. Lc. 10: 42.

osteneală este înaintea noastră"[1].

Faptul naşterii Celui pe care îl prăznuim acum a adus Foc pe pământ[2]; dar vedem că încă nu deplin s'a arătat acest Dumnezeiesc Foc în atotmistuitoarea Sa putere[3]. Iar acolo, după această „mistuire", şi nu înainte, vom vedea Lumina Nezidită. La Macarie cel Mare este o expresie care mă izbeşte, cum că cei care nu au trecut printr'o mulţime de încercări dintre cele mai grele sânt **neîndestulaţi** pentru Împărăţie[4]. Şi, fireşte, aşa şi este. Căci Împărăţia nu este un oarecare colţişor liniştit, cu o grădină minunată unde glăsuieşte o muzică „cerească", îngrădită cu un zid prin care nu vor putea trece „cei necuraţi" şi care să ascundă de la ochii sfinţilor flacăra iadului. Iar dacă **a împărăţi** înseamnă a primi de la Dumnezeu puterea de a cuprinde în duh întreaga zidire, întregul cosmos, tot ce fiinţează prin puterea Atotţiitorului Duh Sfânt, atunci, fără îndoială, noi toţi neapărat trebuie să creştem, să devenim „întru bărbat desăvârşit" până la plinirea vârstei lui Hristos[5]. Şi spinoasă este calea către această bărbăţie; multe lacrămi vor izvorî dintr'o inimă zdrobită; multe suspinuri negrăite se vor smulge dintr'un piept strâmtorat; nu va înceta „a se stinge suflarea" şi, împreună cu ea, „a înceta mintea", în neputinţa sa de a se „înălţa" şi de „a îmbrăţişa pe Cel Iubit"... Fie numele Domnului binecuvântat...

Iertaţi-mă.

Cu neschimbată dragoste dăruit,

arhimandrit Sofronie

---

[1] Cf. Ps. 41: 11; 72: 16-17.
[2] Cf. Lc. 12: 49.
[3] Cf. Evr. 12: 29.
[4] Sf. Macarie Egipteanul, *Omilii duhovniceşti*, Omilia a 4-a, în PSB nr. 34, ed. IBMBOR, Bucureşti 1992, pp. 98-109.
[5] Cf. Ef. 4: 13.

ANEXĂ

Scrisori ale părintelui Gheorghe Florovski

Scrisoarea 1

Impresii despre India. Teren de misiune, deocamdată în mâinile protestanţilor. Despre monofiziţi. Despre magie.

New Delhi (India)
29 Septembrie 1961

Dragă întru Domnul părinte Sofronie!

Îmbrăţişare frăţească din îndepărtata Indie. Aici este o adevărată vreme de vară, însorit, deşi nopţile sânt reci. Ţara îmi place, ba şi poporul. Doar că aici sărăcia este vădită şi poporul slăbit şi nehrănit, dar mai curând primitor. Ţara nu este creştină; în atmosferă – magia. Iar pe străzi vezi şerpi vrăjiţi dansând după fluier. Este teren de misiune, unul adevărat şi adânc. Misiunea însă este în mâinile protestanţilor care, desigur, propovăduiesc pe Hristos şi cuvântul lui Dumnezeu, dar nu-i aduc în Biserică, fiind ei înşişi în afara ei. După congres mă pregătesc să merg trei zile la creştinii malabari, aşa-numiţii „orthodocşi sirieni", adică monofiziţi. Am acolo câţiva ucenici din America. Dar am puţină nădejde de a-i alipi la Orthodoxie, şi nu fără vina noastră – stagnare şi lene. Acum se tot organizează şi creşte blocul monofizit – armeni, copţi, ethiopi şi malabari. Am ratat putinţa de a-i întoarce. Iar Zernov chiar propusese să le predăm sfinţitele citadele ale Calcedonului! Nu voi scrie despre congres. Veţi auzi de la vlădica Antonie. Faţă de intrarea Patriarhiei Moscovei[1] am îndoieli: viitorul va arăta! Doar că nu aşa uşor poţi spune adevărul!

[1] Este vorba de intrarea Patriarhiei Moscovite în Consiliul Ecumenic. N.tr.

Impresia generală privind congresul – cenuşie (doar aspecte „practice", în graiul nostru – *business*) şi, în ciuda elocvenţei oficiale, nu se simte suflul Duhului (cel puţin eu nu l-am simţit). Nici în cele dinainte – în parte pentru că nu mai sânt oameni mari, asemenea răposatului arhiepiscop Mihail (Konstantinilis), pe care eu mult l-am cinstit şi l-am iubit. Aceasta nu este bombăneală bătrânească, ci o tristă constatare.

Pe data de 12 am zborul către casă. Răspundeţi-mi la adresa din America.

Transmiteţi toate cele bune maicii Elisaveta.

Vă îmbrăţişez cu dragoste. Al vostru întru Hristos,

G. Florovski

❋❋❋

Scrisoarea a 2-a

Despre planurile sale în Anglia. Despre evenimentele Bostonului orthodox. Pr. Gheorghe se ţine şi el departe de „înaltele locuri" bisericeşti.

Cambridge (Massachusetts, SUA)
24 Aprilie 1963

Hristos a înviat!

Dragă părinte Sofronie, binecuvântaţi!

Din inimă vă transmit urări de Luminatul Praznic şi frăţeşti gânduri.

Anul acesta m'aţi uitat de tot, ba chiar şi părintele Siluan a încetat să-mi mai trimită „Jurnalul Patriarhiei".

Despre călătoria mea în India cu siguranţă ştiţi. Cât despre conferinţa din New Delhi, după părerea mea, a fost nereuşită şi plicticoasă: nicicum un eveniment. Şi s'ar zice că nu

sânt singurul care gândesc şi simt astfel. Dar mi-a fost foarte plăcut să întâlnesc prieteni vechi, mai ales din Grecia, şi să-mi fac alţii noi. Turburarea legată de alegerea noului arhiepiscop al Athenei mult m'a întristat. Cel mai mult m'a mângâiat călătoria în Sud, la iacobiţii malabari, deşi problema unirii lor cu noi nu o privesc ca fiind atât de simplă cum gândeşte Nikolai Mihailovici Zernov. Prin prezenţa lui acolo, el mult i-a turburat, dându-le nădejdi neîntemeiate. Dar la ei găseşti o adevărată evlavie şi, mai mult, un stil de viaţă bisericesc. Despre ei se poate spune sincer: fraţi despărţiţi! Despărţiţi mai mult de istorie, decât de diferenţe în credinţă. Dar adevărata unire este cu putinţă numai printr'o împreună creştere – în principiu, dar este greu de înfăptuit, căci ei sânt acolo, iar noi altundeva – dar nicicum printr'un acord formal. În afară de mine mai erau acolo doi sau trei arhierei din Grecia şi din Constantinopol, precum şi câţiva delegaţi de la Moscova, printre care şi vlădica Antonie. Cu unii dintre delegaţii moscoviţi am putut face cunoştinţă destul de îndeaproape. Nu s'au ivit neînţelegeri, deoarece eu aparţin „jurisdicţiei greceşti". Dar arhiepiscopul Nikodim mult m'a amărât şi m'a uimit cu întrebarea sa între patru ochi: „Oare nu vă întristează în adâncul sufletului faptul că nu vă aflaţi în Biserica în care v'aţi botezat?". La care, pur şi simplu, i-am răspuns cu nedumerire: „Eu niciodată nu am gândit că am fost botezat în 'Biserica Rusă', şi că aşa ceva există. Există numai Biserica Orthodoxă". Pentru el era ceva de neînţeles. Iată, această înmicşorare sau, în realitate, uitare a universalismului sau „catholicităţii" Orthodoxiei mă sminteşte şi mă răneşte.

Este vădit că Patriarhia Moscovei este interesată de Consiliul Ecumenic: au trimis la Geneva un anume reprezentant, dar mă tem, mai cu seamă pentru că acolo este deja un grec, episcopul Emilian, un om foarte drag şi sincer, pe care de

mult îl iubesc. Părintele Vitalie Borovoi, cel trimis la Geneva, îmi place şi el, şi acum doi ani mult am discutat frăţeşte împreună cu dânsul. Dar pe mine mă amărăşte această duplicitate a reprezentanţei orthodoxe de ambele părţi, care compromite unimea Bisericii.

În Iunie ne întrunim în Europa, mai ales în Finlanda, unde mă pregătesc să lucrez în biblioteca universităţii – au acolo o vastă secţie rusă, cu multe cărţi şi jurnale theologice ruseşti. La sfârşitul lui August ne propunem să fim în Anglia, în legătură cu Congresul, şi, de vom putea, socotim să poposim câtăva vreme la Londra.

Încă o dată, frăţeşti urări de Praznic. Vă cer rugăciunile.

Drag din partea Xeniei Ivanovna.

Cu dragoste în Hristos,

totdeauna al vostru *G. Florovski*

CUPRINS

Înainte cuvântare **5**

SCRISORI

Scrisoarea 1-a **13**

Despre „stenoza" inimii şi „scleroza" minţii. Dorinţa legăturilor frăţeşti. Despre greutăţile publicaţiei „vestnik" [„vestitorul"]. Apusul prea puţin înţelege biserica pravoslavnică. Despre traducerea articolului profesorului s. V. Troiţki.

Scrisoarea a 2-a **15**

Despre publicarea cărţii „Stareţul Siluan" în limba engleză în Anglia şi America. Cererea către părintele Gheorghe să colaboreze şi să recomande cartea. Denumirea în engleză a cărţii: „Man of Great Love".

Răspunsul întâi **17**

Gata de a ajuta cu recomandarea cărţii. Despre cursuri şi numirea la Harvard.

Răspunsul al 2-lea **18**

Refuzul editurii. Despre cursuri.

Scrisoarea a 3-a **20**

Impresii despre Anglia. „Mitul" s'a risipit. Despre neaşteptata deschidere a englezilor. Despre cum caută ei pe Dumnezeu. Despre publicarea cărţii „Stareţul Siluan" în Anglia şi reacţiile faţă de ea. Răspunsul omenirii la rugăciunea Cuviosului Siluan. Despre oboseală.

Scrisoare de răspuns **22**

Despre succesul publicării cărţii „Stareţul Siluan". Despre mentalitatea „materialistă" americană. Despre interesele lor duhovniceşti. „Deschiderea Americanilor". Orthodoxia în America. Grupuri, dezbinări, intrigi. Invitaţiile de a vorbi des-

pre Dreapta Slăvire. Biserica Orthodoxă în SUA. Smintelile dezbinărilor, teatralismele. Delăsarea tineretului.

Scrisoarea a 4-a **25**
Săvârşitul lui Vladimir Nikolaevici Losski. Tot despre dânsul ca theolog. Losski despre Cuviosul Siluan. Legătura dintre dogme şi duhovnicie. În învăţătura Stareţului se află toată tradiţia orthodoxă.

Scrisoarea a 5-a **27**
Rugămintea de a scrie „înainte-cuvântarea" ediţiei engleze a cărţii „Stareţul Siluan". Universalismul lui Hristos la Stareţul Siluan. Despre lucrarea universală a Orthodoxiei. Ecouri din Serbia privind cartea şi traducerile ei în alte limbi.

Scrisoare de răspuns **29**
Moartea lui V. N. Losski – o tristă pierdere. Învoirea de a scrie înainte-cuvântarea. Părintele Gheorghe şi Stareţul Siluan.

Scrisoarea a 6-a **30**
Recunoştinţă pentru dispoziţia de a scrie înainte-cuvântarea. Cererea de a semnala greşelile duhovniceşti-theologice în cartea „Stareţul Siluan". Cuviosul Siluan despre cititul ziarelor.

Scrisoare de răspuns **31**
Despre pogorârea lui Hristos în iad – în theologiile răsăriteană şi apuseană. Crucea însingurării. Despre indiferenţa orthodocşilor faţă de theologie. De la „păstori" se cere nu „mărturie despre adevăr", ci săvârşirea slujbelor. Neorthodocşii au mai mult interes faţă de theologie.

Scrisoarea a 7-a **34**
Despre articolul său „Unimea Bisericii". Pierderea identităţilor şi diferenţelor în dogmatică. Urmările primatului „esenţei": materialism în gnoseologie, papism şi ex opere operatum în eccleziologie, juridism în soteriologie. Urmările primatului

„persoanei": protestantism în eccleziologie, existenţialism în filosofie. Omul îndumnezeit – deopotrivă cu Dumnezeu (după Sf. Maxim Mărturisitorul). „Dumnezeul personal" drept identitatea obiectivităţii şi personalismului.

Scrisoarea a 8-a **37**
Crucea însingurării. Viaţa ca lucrare şi cunoaştere de sine. Despre abaterea catholicilor. Despre întoarcerea unui oarecare catholic. Dezechilibrul în viziunea dogmatică se răsfrânge şi în viaţa reală. Cum se poate înţelege pogorârea lui Hristos în iad. Despre deşertarea Logosului.

Scrisoarea a 9-a **42**
Actualitatea articolului părintelui G. Florovski „Problematica reunirii creştinismului" (1933). Despre comunicarea ţinută în amintirea lui V. N. Losski: dogmele Bisericii sânt expresia „realităţilor" vieţii duhovniceşti. Despre triadologia protoiereului S. Bulgakov şi dialectica idealismului german.

Scrisoarea a 10-a **45**
Urări de Paşti. Despre cartea lui V. N. Losski, „Theologia mistică" – articolul părintelui Gheorghe Florovski de mult o „luase înainte" ideilor ei.

Scrisoare de răspuns **46**
Articolul „Facerea şi făptura" a fost redus la tăcere datorită criticilor sofianismului. Despre dezacordul cu hristologia şi soteriologia lui V. N. Losski.

Scrisoarea a 11-a **49**
Despre scrisoarea mitropolitului Nikolai. Despre boli-dureri. Despre vizita reprezentanţilor Patriarhiei Moscovei. Despre începutul lucrărilor theologice în Rusia. Despre ecleziologia lui V. N. Losski. Despre greutăţile exprimării adevărului privind Fiinţa Dumnezeiască. Unimea prin petrecerea în poruncile lui Hristos. Liturghia şi „sfâşierea" conştiinţei.

Scrisoare de răspuns nr. 1 ..... **53**
*Despre întruparea lui Dumnezeu. Îndumnezeirea firii omului în Hristos se deosebeşte de îndumnezeirea oamenilor. Despre antinomia dogmelor: nu există antinomie pentru Logosul Dumnezeiesc, şi în contemplare. Despre theologia romană: este primejdios a generaliza ideea **filioque** – nu este ideea centrală a Romei, este primejdia deducţiilor logice în analiza theologică. Theologia începe cu întruparea lui Dumnezeu. Despre „rătăcirea" în lume: despre „naiv" şi despre „demonism".*

Scrisoare de răspuns nr. 2 ..... **58**
Despre înainte-cuvântarea scrisă. Despre decăderea monahismului la Athos. Despre uitarea scrierilor Sfinţilor Părinţi. Despre indiferenţa seminariştilor faţă de cartea lui V. N. Losski. Cum să-ţi însuşeşti gândirea Sfinţilor Părinţi. Despre stingerea „culturii theologice". Pentru misiunea istorică trebuie „cultură": nu doar sfinţenie, ci şi înţelepciune.

Scrisoarea a 12-a **62**
Despre graba de a tipări cartea Stareţului Siluan câtă vreme mai sânt în viaţă alţi martori. Despre vederea Stareţului Siluan în slavă. Frica de a greşi. Întruparea lui Dumnezeu –întrupare ipostatică. Omul-Hristos drept pildă obligatorie. Hristologia deosebirii radicale face imposibilă o antropologie creştină. Hristos S'a ferit de „îndumnezeirea de sine". Despre cuvintele de instituire. Cearta cu Dumnezeu: va judeca Fiul-Omul, iar nu Tatăl-Dumnezeu. Viaţa vecinică – nu o înaintare, ci plinătatea Dumnezeieştii vieţi. Despre neajunsul culturii theologice.

Scrisoarea a 13-a **70**
Invitaţie de a vizita biserica din Ste Geneviève-des-Bois.

Scrisoare de răspuns **72**
Despre înaltul nivel theologic la catholici. Despre „înapoierea" orthodocşilor şi pricinile ei.

Scrisoarea a 14-a **73**
Despre călătoria în Rusia. Despre dezorientarea şi dezinformarea ruşilor. Despre formarea cadrelor academice. Despre „restauraţie" şi frica de noutăţi. Despre rugăciunea înflăcărată şi slaba theologie. Despre plânsul unei oarecari femei. Ce anume este iadul. Conflictul credinţei cu necredinţa. Cum este cu putinţă contactul cu Apusul fără compromisuri.

Scrisoare de răspuns **80**
Gânduri despre Rusia. În Apus nu este mai bine: nici credinţă, nici theologie. Despre „restauraţia" care dă iluzia unei bunăstări. Despre frica renaşterii tradiţiei Sfinţilor Părinţi. Despre planurile sale academice curente.

Scrisoarea a 15-a **82**
Despre recenziile cărţii „Stareţul Siluan" în publicaţiile bisericeşti din Anglia. Cerere de a scrie un articol despre Stareţul Siluan. Despre theologie ca o compilaţie, şi nu ca expresia unei experienţe reale, dogmatice şi ascetice.

Scrisoare de răspuns **85**
Orthodoxia în America se „sufocă". Parohiile sânt nişte colonii naţionale. Despre pasivitatea clerului. Înstrăinarea de la viaţa duhovnicească.

Scrisoarea a 16-a **87**
Despre călătoria ce urmează. Rugăminte de a scrie un articol despre Stareţul Siluan. Despre planuri de a mai scrie încă. Recenzii la carte în presa engleză. Despre sfinţenie şi geniu.

Scrisoare de răspuns **89**
Despre succesul cărţii „Stareţul Siluan" în America. Despre planurile curente. Despre activitatea în universitate.

Scrisoarea a 17-a **91**
Despre mutarea în Anglia. Despre organizarea vieţii de zi cu zi. Greutăţi din pricina lipsei de timp pentru a reuşi toate. Despre lucrările în curs.

Scrisoare de răspuns **96**
Sprijinire pentru începuturi. Despre distribuirea cărții Starețului în America. Despre lucrările curente.

Scrisoarea a 18-a **98**
Ostilitatea față de mănăstire în mediile bisericești. Despre ierarhie în Biserică. Degradarea ierarhiei întru „relații de clasă". Despotismul episcopilor – rezultatul scăderii nivelului theologic. Orice rânduială pământească se poate primejdui a fi prost înțeleasă. Despre autoritatea exterioară.

Scrisoare de răspuns **101**
Despre planurile sale în Anglia. Despre evenimentele Bostonului orthodox. Pr. Gheorghe se ține și el mai departe de „înaltele locuri" bisericești.

Scrisoarea a 19-a **104**
Despre noua viață în mănăstire. Despre groaza-uimirea în fața tainei Ființei Dumnezeiești. Neapărat va trebui să trecem prin încercări pentru Împărăție. A împărăți înseamnă a îmbrățișa în duh întreaga zidire.

ANEXĂ

Scrisori ale părintelui Gheorghe Florovski **109**

Scrisoarea 1 ..... **109**
Impresii despre India. Teren de misiune, deocamdată în mâinile protestanților. Despre monofiziți. Despre magie.

Scrisoarea a 2-a **110**
Despre planurile sale în Anglia. Despre evenimentele Bostonului orthodox. Pr. Gheorghe se ține și el departe de „înaltele locuri" bisericești.